

บทที่ 5

สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง

ในบทที่ 5 นี้ จะเป็นการนำเสนอผลการวิจัยเรื่องสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์การวิจัยข้อแรก ซึ่งระบุไว้ว่าต้องการศึกษาและเปรียบเทียบสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ทั้งในด้านองค์ประกอบ ความหมาย และกระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย รวมถึงบทบาทหน้าที่ต่อชุมชน ใน 3 ช่วงเวลา

ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้จัดรูปแบบการนำเสนอโดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 ประเด็นหลัก ได้แก่

- 1) รูปแบบของสื่อพิธีกรรมงานศพโดยภาพรวมของชุมชนบ้านดงนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 จนถึงปัจจุบัน
- 2) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล้า (พ.ศ.2540-2544)
- 3) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546)
- 4) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) และ
- 5) การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา ในด้านองค์ประกอบ ความหมาย และกระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย และบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม โดยแต่ละประเด็นมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

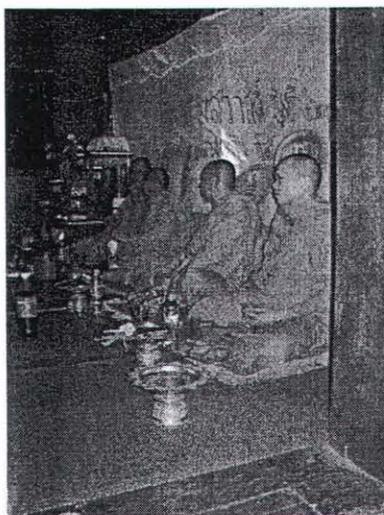
รูปแบบพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง นับจากปี พ.ศ.2540 ถึงปัจจุบัน

ภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงรูปแบบและกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงโดยภาพรวม ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรากฏใน พ.ศ.2540 และยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ในพิธีกรรมงานศพที่นำเสนอในช่วงนี้เป็นข้อมูลที่ได้จากการสังเกตการณ์ในพิธีกรรมงานศพ การสนทนากับนายพรชัย อุดกัณฑ์ ชาวชุมชนบ้านดงและมัคทายกของวัดชัยมงคล ในวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ.2552 การนมัสการเรียนถามพระอธิการสมหมาย อภินันโท เจ้าอาวาสวัดแสงเมืองมา อ.เมือง จ.ลำปาง ซึ่งมีภูมิลำเนาเดิมเป็นชาว ต.นาบาง ในวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ.2552 และจากการสนทนากับคนเฒ่าคนแก่ของชุมชนในขณะลงพื้นที่วิจัยภาคสนามในวาระโอกาสต่างๆ

ทันทีที่มีผู้เสียชีวิตในชุมชนบ้านคง ญาติพี่น้องหรือลูกหลานของผู้ตายจะประกอบพิธีอาบน้ําศพแบบเรียบง่าย โดยน้ําที่ใช้อาบน้ําเป็นน้ําเปล่า แต่หลังจากอาบน้ําศพเสร็จแล้ว ลูกหลานจะน้ําน้ําทึบผสมขมิ้นส้มป่อยมาประพรมศพอีกครั้งถือเป็นการขอขมาศพ ซึ่งชาวล้านนามีความเชื่อว่าน้ําขมิ้นส้มป่อยมีสรรพคุณในการปิดเป่าความชั่วร้ายและสิ่งอัปมงคลต่างๆ การแต่งกายให้ศพจะน้ําเสื้อผ้าของผู้ตายมาสวมแบบปกติ ไม่มีการกลับด้านเสื้อผ้า และไม่มีการน้ําเงินหรือทองคำใส่ในปากศพ สำหรับการมัดตราสังนั้น มักน้ําขหรือส้ําหรือจะด้ําเนินการโดยน้ํามือของศพประกบกัน ในท้ําพนมมือ และน้ํา “สรวยดอก” หรือกรวยใส่ดอกไม้วัวตอก และรูปใส่มือศพแล้วจึงมัดมือ การมัดจะใช้ด้ายสายสิญจน์มัดมือแล้วโยงม้ามัดที่หัวแม่เท้าของศพ ซึ่งด้ายม้วนนี้จะโยงยาวออกมาถึงภายนอกโลงเย็น (โลงศพที่ติดตั้งเครื่องท้ําความเย็น เพื่อช่วยรักษาสภาพศพไม่ให้เน่าเปื่อยเร็วเกินไปและส่งกลิ่นเหม็น) เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมการจ้ําศพไปป่าช้าและการบังสุกุลศพในภายหลัง

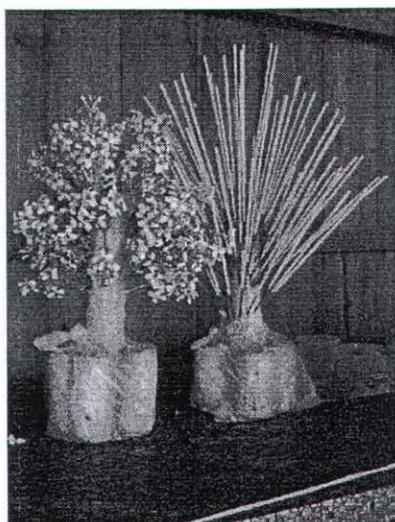
เมื่อมัดตราสังเสร็จแล้ว ก็จะน้ําเสื้อผ้าห่อศพ โดยมัดฝ้ายจรัสาด 3 เปลาะ ที่อก ช่วงเอว และหน้าแข้ง ทั้งนี้เพื่อให้การเคลื่อนย้ายศพมาใส่โลงสามารถท้ําได้สะดวก ในอดีตที่ยังไม่มีโลงเย็น ขณะที่รอกการประกอบโลงไม้ จะน้ําม้ํงมาจากคลุมศพไว้ โดยจะมัดหุ้มม้ํงเพียง 3 ด้าน เรียกว่าม้ํง 3 สาย ซึ่งการก้างม้ํง 3 สายนี้ก็มีสัณญะเช่นเดียวกันกับดุงสามหาง สื่อถึงความพ่ายแพ้ต่อหลักไตรลักษณ์ อันเป็นกฎธรรมชาติ (ความไม่เที่ยงแท้ ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ และความไม่มีตัวตนของสรรพสิ่ง) แต่ในกรณีของชุมชนบ้านคงในปัจจุบัน เมื่อห่อศพด้วยเสื้อผ้าแล้วจะน้ําศพใส่ไว้ในโลงเย็น ในระหว่างนั้นชาวบ้านจะช่วยกันต่อโลงศพที่จะใช้เผาจริง และจะเคลื่อนย้ายศพออกจากโลงเย็นมาใส่ในโลงไม้ในช่วงเย็นวันดา หลังการเวรदानและประกอบพิธีธอนศพเสร็จสิ้น

บริเวณพื้นที่ประกอบพิธีกรรม เจ้าภาพจะเลือกพื้นที่บนบ้านที่กว้างขวางคือส่วนห้องโถงกลางบ้านเป็นพื้นที่ตั้งโลงศพ บางบ้านที่มีลักษณะเป็นโลงโลงขนาดใหญ่ ไม่กั้นห้อง มักน้ําฝ้ํามานมาชิงหรือกั้นเพื่อแบ่งแยกบริเวณที่ตั้งศพออกจากพื้นที่ส่วนอื่นของบ้าน ทั้งนี้ นอกเหนือจากความสวยงามเป็นระเบียบแล้ว เหตุผลหลักที่สำคัญก็คือความต้องการแบ่งแยกพื้นที่พิธีกรรมออกจากพื้นที่ปกติให้เห็นอย่างชัดเจน ดังภาพที่ 5.1 หน้า 183 สิ่งเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าชุมชนเองมีสำนึกในเรื่องของการแบ่งแยกระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred) และพื้นที่โลกิยะ (profane) ออกจากกัน เพราะฉะนั้น เฉพาะในช่วงที่ประกอบพิธีกรรมงานศพ พื้นที่ส่วนหนึ่งภายในบ้านก็จะถูกเสกให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยการน้ําด้ายสายสิญจน์ไปล้อมรอบบริเวณดังกล่าว รวมถึงการใช้ฝ้ํามานมาชิงกั้นไว้ด้วย และด้วยเหตุที่พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงพบว่าที่ผ่านมามีในอดีต ถึงแม้ว่าจะมีการด้ํมเหล้าในพิธีกรรมงานศพ แต่ชาวบ้านจะหลีกเลี่ยงไม่น้ําเหล้าขึ้นม้ําด้ํมในบริเวณนี้ แต่จะใช้พื้นที่อื่นๆ ที่มีได้ถูกขีดเส้นและเสกให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นพื้นที่ใต้ถุนบ้าน หรือพื้นที่ในบริเวณท้ําครัว เป็นพื้นที่สำหรับการด้ํมเหล้าในงานศพ

ภาพที่ 5.1: การใช้ผ้าม่านชิงกัน เพื่อแบ่งแยกพื้นที่พิธีกรรมออกจากพื้นที่ปกติ

บนโลงเย็นจะมีต้นดอก ต้นเทียน ที่ใช้หยวกกล้วยเป็นฐาน (ในพื้นที่อื่นอาจเป็นขันข้าวตอกดอกไม้) ซึ่งมีความหมายเป็นเครื่องสักการบูชาและขอขมาต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นอกจากนี้ ยังมีขันน้ำมนต์ส้มป่อย และตำรับอาหารที่ลูกหลานนำมาให้ผู้ตายวันละ 3 มื้อ

ภาพที่ 5.2: ต้นดอก ต้นเทียน ตั้งบนโลงเย็นเพื่อสักการะและขอขมาพระรัตนตรัย

บนโลงอาจตกแต่งประดับประดาด้วยดอกไม้สดหรือพวงหรีด ข้างๆ โลงจะมีโต๊ะหมู่บูชา และตุ๊กเหล็กตุ๊กทองซึ่งวางอยู่ด้านล่างข้างโต๊ะหมู่บูชา (ตุ๊กเหล็กตุ๊กทองเป็นเครื่องหมายแสดงการขอขมาต่อการล่วงเกินพระพุทธศาสนา ที่ตุ๊กเหล็กตุ๊กทองจะมีการนำกระดาษที่ทำทากาวติดข้าวเปลือก ข้าวสาร และทรายมาห้อยไว้ เพื่อให้ผู้ตายได้มีโอกาสขอขมาและทำบุญเป็นครั้งสุดท้ายของชีวิต เช่นเดียวกัน

กับแนวคิดเรื่องการขนทรายเข้าวัดหรือการก่อพระเจดีย์ทรายนั่นเอง) ถัดมาจะเป็นการจัดวาง อาสนะสงฆ์ และตั้งกัณฑ์ศีล 1 ชุด สำหรับสมาทานศีล กัณฑ์เทศน์ 1 ชุด ซึ่งจะต้องตั้งทุกวันขณะที่ ประกอบพิธีกรรม เมื่อพระเทศน์เสร็จก็จะถวายกัณฑ์เทศน์ดังกล่าวให้พระ แล้วตั้งกัณฑ์เทศน์ใหม่ แทนที่ และต้องจัดเตรียมของปัจจัยไว้ทั้งหมด 7 ของ ประกอบด้วย ของพระพุทธ ของพระธรรม ของกัณฑ์เทศน์ และของปัจจัยสำหรับถวายพระสงฆ์อีก 4 รูป

ภาพที่ 5.3: ตุ้งเหล็กตุ้งทองซึ่งตั้งอยู่ข้าง โต๊ะหมู่บูชา

กัณฑ์ศีลของชุมชนบ้านดงประกอบด้วยดอกไม้ รูปเทียน และข้าวตอก ส่วนกัณฑ์เทศน์ ของชุมชนบ้านดงนั้น ประกอบด้วยการนำห่อหมาก ข้าวสาร ข้าวสุก กับข้าว พริก และหอมมาใส่ไว้ในกาละมังสีขาว ซึ่งเป็นความเชื่อว่าสิ่งของที่อยู่ในกาละมังเมื่อเสร็จพิธีกรรมแล้วจะเป็นสิ่งที่ผู้ตาย ได้รับจากการที่ญาติพี่น้องทำทานไปให้ อาหารสุกสำหรับรับประทานได้ทันที ส่วนอาหารแห้ง สำหรับการเก็บไว้รับประทานในภายหลัง ความเชื่อนี้สะท้อนให้เห็นความเชื่อและโลกทัศน์ของชาวล้านนาต่อโลกของคนเป็นและโลกของคนตายที่มีลักษณะเป็นโลกเชิงซ้อน ยังสามารถติดต่อสื่อสารกัน ได้โดยผ่านช่องทางการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ

ภาพที่ 5.4: กัณฑ์เทศน์ของชาวชุมชนบ้านดง

บริเวณปลายเท้าศพจะตั้งกระดางรูปและจุดไฟยาม ซึ่งไฟยามนี้จะเป็นตะเกียงน้ำมันก๊าด ตั้งไว้เพื่อให้ผู้มาร่วมงานใช้จุดรูปไปหว่าศพ ความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของไฟยามเป็นการแสดงถึง ปรีชาธรรมว่าชีวิตของคนเรานั้นก็เปรียบเสมือนกับเปลวไฟในตะเกียงที่วันหนึ่งก็ต้องมอดดับลง ส่วนภาพของผู้ตายนั้น บางบ้านก็ตั้งไว้บริเวณนี้ แต่บางบ้านซึ่งไม่มีหรือไม่ได้จัดเตรียมไว้ก็ไม่ตั้ง ภาพของผู้ตาย

ในคืนแรก ชาวบ้านจะนิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์ธรรมและสวดพระอภิธรรมเป็นภาษาบาลี โดยเทศน์ธรรมก่อนสวดพระอภิธรรม สำหรับชุมชนบ้านดง การเทศน์ธรรมจะมีทุกคืน ส่วนการ สวดพระอภิธรรมนั้นไม่จำเป็นต้องสวดทุกคืน แต่อย่างน้อยจะต้องสวดในคืนแรกและคืนสุดท้าย ของการตั้งศพ (คืนวันดา) การเทศน์ธรรมคือการเทศน์โดยใช้คัมภีร์พื้นเมือง เช่น คัมภีร์มาลัยโศค ธรรมมหาวิบาก มหามูลนิพพาน เป็นต้น เนื้อหาส่วนใหญ่ของการเทศน์ธรรมเป็นการชี้ให้เห็นถึง สังกรรมของชีวิตคือการเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยเทศน์เป็นภาษาพื้นเมืองหรือ “คำเมือง” ซึ่งถือว่าเป็น ช่องทางการสื่อสารที่เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้โดยตรง เมื่อพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมเสร็จ เจ้าภาพ กัณฑ์เทศน์ในคืนดังกล่าวจะถวายกัณฑ์เทศน์ พระสงฆ์ให้ศีลให้พร เป็นอันเสร็จพิธี

ในคืนวันที่สอง หากเจ้าภาพนิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์ธรรมเพียงอย่างเดียวก็จะนิมนต์พระ เพียง 1 รูป พระสงฆ์จะเป็นผู้เลือกและเตรียมคัมภีร์ที่จะใช้เทศน์มาด้วยตนเอง เมื่อพระสงฆ์เทศน์ ธรรมเสร็จ จะเป็นพิธีถวายกัณฑ์เทศน์ พระสงฆ์ให้ศีลให้พร เป็นอันเสร็จพิธี

ในวันสุดท้ายก่อนวันฌาปนกิจศพ ซึ่งชาวบ้านจะเรียกว่า “วันดา” จะมีพิธีกรรมสำคัญหลาย อย่าง ได้แก่ การทำพิธีदान (ทำบุญทำทาน) และถอนศพ โดยการนำศพลงจากบ้านมาไว้ที่ไม้ศพที่ ปัจจุบันทำเป็นปราสาทศพ การทำพิธีถอนศพ ต้องจัดเตรียมขัน 2 ขันเพื่อประกอบพิธีกรรม ขันแรก เรียกว่า “ขันสล่ำแห่” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าขันแปด ประกอบด้วย สรวยหมาก 8 ชูด สรวยพลู 8 ชูด และสรวยดอก 8 ชูด ขันที่สองเรียกว่า “ขันถอน” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าขันสี่ ประกอบด้วย สรวยหมาก 4 ชูด สรวยพลู 4 ชูด และสรวยดอก 4 ชูด ซึ่งทั้งสองขันจะใช้ในเวลาที่จะพระสงฆ์มา ประกอบพิธีถอนศพ ก่อนเคลื่อนย้ายศพลงจากบ้าน

ภาพที่ 5.5: ขันแปดหรือขันสล่ำแห่ องค์ประกอบหนึ่งของพิธีกรรมงานศพบ้านดง

กิจกรรมต่างๆ ในวันดาจะจัดการในช่วงเวลาเย็น ประมาณ 16.00-17.00 น. จะจัดพิธีदान (ทาน) สิ่งของเครื่องใช้ให้ผู้ตาย ประกอบด้วย การจัดสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือนที่ผู้ตายเคยครอบครอง ไม่ว่าจะเป็นเสื้อผ้าของผู้ตาย เครื่องใช้ไฟฟ้า ชุดสังฆทาน ห่อข้าว นำมารวมไว้เป็นกองเดียวกัน แล้วนำค้ายสายสิญจน์มาวนรอบสิ่งของดังกล่าว รวมไปถึงรอบบริเวณบ้าน แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาประกอบพิธี มัคทายกจะนำชาวบ้านมากล่าวคำถวายสิ่งของเหล่านี้แด่พระสงฆ์ ให้พระสงฆ์กล่าวคำรับไว้ หลังจากนั้นจะทำการขออนุญาตจากพระสงฆ์ที่เป็นประธานในพิธีเพื่อขอยกสิ่งของเหล่านั้น (ซึ่งผู้ตายไม่สามารถนำติดตัวไปได้) ให้แก่ลูกหลานที่สืบทอดหรือญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่ แล้วนำของปัจจัยไปบูชาสิ่งของที่เข้าพิธีदानไปแล้วกับพระพุทธรูปเพื่อไถ่ถอนคืนมา หลังจากนั้นจึงทำพิธีถอนและเคลื่อนศพลงมาจากเรือนมา พิธีदानดังกล่าวสะท้อนให้เห็นคุณค่าเชิงสังคมของพิธีกรรม นั่นคือการจัดระเบียบด้านทรัพย์สินและมรดกของผู้ตาย เป็นการส่งมอบทรัพย์สินของผู้ตายให้กับลูกหลานเพื่อการสืบทอด ทั้งนี้ การมีพิธีกรรมกำกับจะส่งผลให้การจัดสรรและการสืบทอดมรดกเป็นไปอย่างราบรื่น

พิธีถอนจะเริ่มต้นจากพระสงฆ์สวดถอน ญาติของผู้ตายจะนำขันแปดและขันสี่ลงจากเรือนก่อน หลังจากนั้น ชาวบ้านจะรีบเคลื่อนศพลงจากเรือนทางบันไดบ้านที่ใช้ปกติ (ไม่มีการทำบันไดหลอกผี) ขณะที่ช่วยกันยกโลงศพไปใส่ปราสาท จะมีผู้ประกอบพิธีกรรมอีกส่วนหนึ่งที่รอรับโลงศพอยู่บนปราสาท จะร้องทักว่า “หามอะหยังมา” คนที่หามโลงศพมาก็จะตอบว่า “หามหิด (หามโลงศพ)” คนรอรับโลงจะถามต่อว่า “หามมาอะหยัง (หามมาทำไม)” คนแบกโลงศพจะตอบว่า “เอามาใส่ให้... (ชื่อผู้ตาย)” คนที่รอรับโลงอยู่ก็จะตอบว่า “เออ..เอามาเหี้ย มาอันเดียวพอละ อย่าไปหื้อมีแห้มซำ บ่หื้อซ้อนละต่อไปนี้ (เอามาเถอะ..เอามาโลงเดียวก็พอแล้ว อย่าหื้อมีอีกเลย จะไม่มี (คนตาย) อีกแล้วต่อไปนี้)” ต่อจากนั้นจะนำใบไม้ที่หาได้ในบริเวณนั้น มา 1 ใบเพื่อปิดภายในโลงศพพร้อมกับพูดว่า “ขวัญคนก่อขอหื้อหนี ขวัญผีจะมาอยู่แทน” ทั้งหมดนี้เป็นเคล็ดเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้กับญาติพี่น้อง ผู้ที่มาช่วยงาน และคนในชุมชนไม่ให้เกิดความหวาดกลัวหรือวิตกกังวล

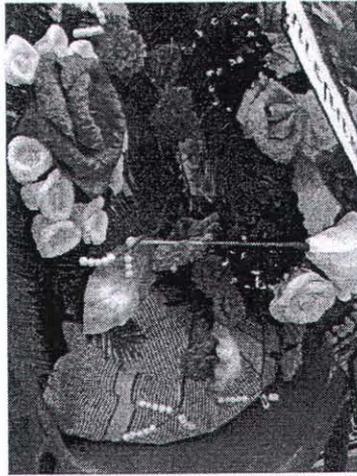
ภาพที่ 5.6: คนในชุมชนร่วมกันเคลื่อนศพจากบนบ้านมาสู่ปราสาทศพ

กิจกรรมสำคัญอีกอย่างหนึ่งในวันดา คือการจัดเตรียมข้าวปลาอาหารไว้สำหรับรับรองแขกหรือที่มาร่วมงาน ซึ่งมีทั้งการเลี้ยงอาหารกลางวันในวันดา อาหารว่างหลังสวดอภิธรรมในคืนวันดา และการจัดเตรียมอาหารสำหรับปรุงเพื่อเลี้ยงแขกในวันฉาปนกิจศพ กิจกรรมเหล่านี้ กลุ่มแม่บ้านในชุมชนจะเข้ามาช่วยเหลือเจ้าภาพด้วยการรับผิดชอบดูแลการจัดเตรียมวัตถุดิบ เครื่องปรุง รวมไปถึงการช่วยกันประกอบอาหารจนเสร็จสิ้นเพื่อเลี้ยงดูผู้มาร่วมงาน ส่วนการจัดเตรียมด้วยซามที่จะต้องใช้ ซึ่งมีเป็นของกองกลางของหมู่บ้าน ปกติจะเก็บไว้ที่วัด เมื่อมีพิธีกรรมงานศพ ชาวบ้านคงจะแบ่งการรับผิดชอบในการดูแลเรื่องด้วยงานตามระบบหมวดบ้าน ตั้งแต่การนำมาจากวัด ล้างทำความสะอาด ไปจนถึงตรวจสอบความเรียบร้อย และส่งคืนวัด โดยเวียนกันดูแลหมวดละงาน จนครบทุกหมวดบ้าน การเข้ามาดูแลกิจกรรมลักษณะนี้ เป็นการเข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรมและช่วยแบ่งเบาภาระของเจ้าภาพได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 5.7: กลุ่มแม่บ้านกำลังช่วยกันจัดเตรียมอาหารสำหรับเลี้ยงผู้มาร่วมงาน

ส่วนสิ่งของที่จัดเตรียมไว้ตรงปราสาทศพ จะต้องมีมะพร้าวแก่ปอกเปลือกที่จัดเตรียมไว้สำหรับล้างหน้าศพ กระจบอกน้ำหยาดซึ่งชาวบ้านจะตัดกระจบอกไม้ไผ่มาจัดเตรียมไว้ และคุงสามหาง ซึ่งเสียบอยู่ด้านหน้าปราสาทศพ ส่วนห่อข้าวหรือที่ชาวบ้านคงเรียกว่าห่อข้าวด้วนนั้น จะนำมาใส่ไว้ในปราสาทศพ หลังจากเคลื่อนศพจากบ้านมาอยู่ในปราสาทในเย็นวันดา พร้อมกับให้นำต้นดอก ต้นเทียน และพวงหรีดต่างๆ มาประดับประดารอบๆ ปราสาทศพด้วย

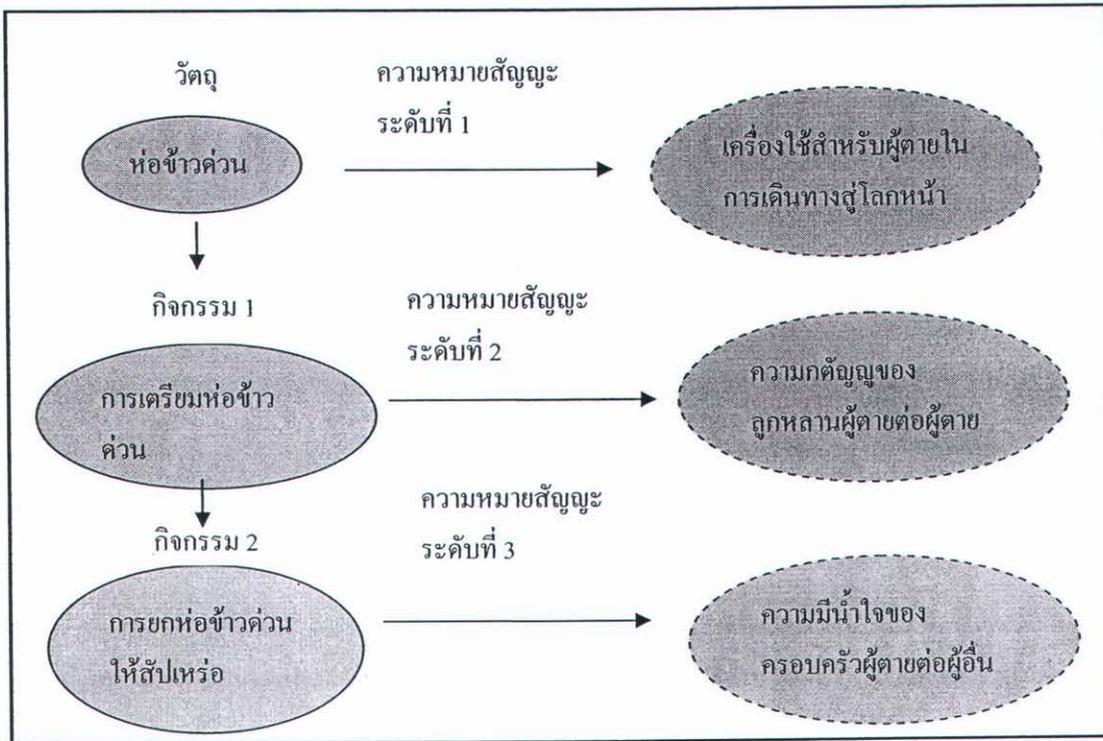

ภาพที่ 5.8: ห่อข้าวคว่นบนเก้าอี้ ระหว่างรอนำขึ้นไปจัดไว้บนปราสาทศพ

ห่อข้าวคว่นของชุมชนบ้านคงเป็นเครื่องสะท้อน โลกทัศน์ของชาวล้านนาที่เชื่อว่าโลกของคนเป็นและคนตายนั้นเป็นโลกเชิงซ้อน ชีวิตหลังความตายไม่ได้สิ้นสุดลงแต่ยังต้องมีการเดินทางต่อไป ซึ่งโลกทัศน์ดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับโลกทัศน์ของชาวไทแดงในประเทศเวียดนามในงานศึกษาของ พิเชฐ สายพันธ์ (2542) ที่พบว่าชาวไทแดงจะมีพิธีสวดส่งผีฟ้าในพิธีกรรมงานศพโดยจะเซ่นไหว้ด้วยสิ่งของต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นข้าวของเครื่องใช้หรืออาหาร เพื่อเป็นสัญญาณว่าผู้ตายจะได้รับความสะดวกสบายในโลกหน้า ห่อข้าวคว่นมีลักษณะเป็นขั้วที่ทำจากผ้าทอพื้นเมืองพื้นสีขาวเดินลวดลายด้วยด้ายดำ ในห่อข้าว ชาวบ้านจะจัดเตรียมสิ่งของหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นแปรงสีฟัน ยาสีฟัน แวนหัว สบู่ แป้ง มีด รองเท้า ไฟฉาย เมี่ยง บุหรี่ ข้าวสาร ข้าวสุก กับข้าว ไม้ขีดไฟ ข้าวต้มมัด และของหวาน ใส่ไว้ในขั้วผ้าทอพื้นเมืองจนเต็ม ซึ่งห่อข้าวนี้ ภายหลังจากทำพิธีทานให้กับผู้ตายแล้ว จะไม่ได้เผาไปพร้อมกับศพ แต่จะมอบไว้ให้กับกลุ่มสัปเหร่อที่ดูแลการเผาศพได้ใช้ประโยชน์ เช่น อาหารสุก ข้าวต้มมัด หรือขนมหวาน สามารถรับประทานได้โดยระหว่างรอให้ศพไหม้จนหมดสิ้น ส่วนข้าวของเครื่องใช้อื่นๆ นั้นสัปเหร่อจะแบ่งกันนำไปใช้ตามความเหมาะสม

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นภูมิปัญญาของชุมชนอย่างแท้จริง ในการใช้ประโยชน์จากข้าวของต่างๆ อย่างคุ้มค่า ในกรณีนี้ ห่อข้าวคว่น ได้สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ถึง 3 ระดับ กล่าวคือ ความหมายในขั้นต้น ห่อข้าวคว่นในฐานะวัตถุคือสิ่งของสำหรับผู้ตายได้ใช้สอยในการเดินทางไปสู่โลกหน้า ส่วนความหมายระดับที่สองที่ซ่อนอยู่อีกชั้นหนึ่งในขั้นตอนของกิจกรรม การจัดเตรียมสิ่งของที่จำเป็นอย่างครบถ้วนในห่อข้าวคว่นเป็นการแสดงถึงความกตัญญูต่อเวลาที่บุตรหลานและญาติพี่น้องของผู้ตายได้แสดงต่อผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย ส่วนการยกสิ่งของในห่อข้าวคว่นให้สัปเหร่อได้ใช้ประโยชน์ นอกจากจะเป็นประโยชน์เชิงปฏิบัติการ (practical) ในชีวิตจริงแล้ว ยังมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ระดับที่ 3 แฝงอยู่ด้วย คือความมีน้ำใจของครอบครัวผู้ตายต่อผู้อื่น ระดับชั้นของความหมาย

ดังกล่าว สามารถแสดงเป็นแผนภาพได้ ดังภาพที่ 5.9 ซึ่งแสดงความหมายเชิงสัญลักษณ์ทั้งสามระดับของห่อข้าวคั่ว

ภาพที่ 5.9: ความหมายเชิงสัญลักษณ์ทั้งสามระดับของห่อข้าวคั่ว

เช้าวันฉาปนกิจศพหรือที่ชาวบ้านคงเรียกว่า “วันเสียศพ” นั้น เจ้าภาพจะนิมนต์พระสงฆ์มาตั้งแต่เวลา 08.00 น. หลังจากไหว้พระและสมาทานศีลแล้ว พระสงฆ์จะสวดธรรมะนิยาม (เนื้อหาเกี่ยวข้องกับความไม่เที่ยงของสังขาร) และเทศน์ธรรม หลังจากนั้น มัคทายกจะทำพิธีสุมาคั่วตาน โดยการนำน้ำขมิ้นส้มป่อยมาประพรมสิ่งของที่จะทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ต่อจากนั้น มัคทายกจะเวรตานต่อหน้าพระสงฆ์ ซึ่งเป็นการกล่าวบรรยายว่าผู้ตายได้รับบุญกุศลจากช่องทางใดบ้าง (เช่น บรรยายถึงสิ่งของที่ได้นำมาประกอบพิธีทำบุญทำทาน ไม่ว่าจะเป็นตุ้มเหล็กตุ้มทอง ข้าวปลาอาหาร มีการสวดศพก็คืน ลูกหลานมีใครบ้างที่ได้มาบวชหน้าไฟ มีการสร้างปราสาทให้ เป็นต้น) พระสงฆ์ให้พร และสวดมนต์อีกรอบ ซึ่งจะเป็นการสวดเจ็ดตำนานหรือสิบสองตำนาน ตามแต่พระสงฆ์จะเลือกสวด แล้วประพรมน้ำมนต์ให้ผู้มาร่วมพิธี มัคทายกนำกล่าวคำแผ่เมตตา ไหว้พระ หลังจากนั้น พระสงฆ์จะทำพิธีมัดมือ (ผูกค้ายสายสิญจน์) ให้กับลูกหลานของผู้ตายเพื่อความเป็นสิริมงคล พระสงฆ์จะกลับไปฉันภัตตาหารที่วัด ต่อจากนั้น ในราว 12.30 น. พระสงฆ์ 4 รูปจะกลับมาที่บ้าน เจ้าภาพอีกครั้งเพื่อสวดถอนศพแล้วทำพิธีจูงศพออกจากบ้านมายังฉาปนสถาน หัวขบวนจะมีคนถือขันใส่ข้าวตอกดอกไม้ไปรอบๆตามทาง มีคนแบกตุ้มสามหางเดินนำหน้าตามด้วยผู้ที่ถือรูปถ่ายของผู้ตาย

ภาพที่ 5.10: คนแบกตุ้งสามหางเดินนำหน้าขบวนแห่ศพ ไปยังฌาปนสถาน

หลังจากนำโลงศพและปราสาทศพ (ในกรณีที่มีปราสาทศพ) เข้ามาถึงฌาปนสถาน จะมีการจุดเทียนที่ชาวบ้านเรียกว่า “เทียนจังกอน” ที่ข้างโลงศพด้านละ 3 เล่ม รวมทั้งหมด 6 เล่ม ซึ่งสื่อความหมายถึงอินทรียทั้งหกของผู้ตายที่กำลังจะดับสูญไป ที่ศาลา พระสงฆ์จะทำพิธีทอดผ้าบังสุกุลแล้วสวดมาติกา ต่อมาจะเคลื่อนศพไปยังเชิงตะกอน สัปเหร่อเปิดฝาโลงแล้วนำน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ มีคนยกกล่าวนำแขกผู้เข้าร่วมพิธีให้ทำความเคารพศพและไว้อาลัยเป็นครั้งสุดท้าย ผู้เข้าร่วมพิธีเริ่มวางดอกจันทน์ พระสงฆ์จะเริ่มต้นสวดหน้าไฟ ในระหว่างนี้จะต้องรับจุดพลุสายขนวนหรือ “บอกไฟ” เพื่อจุดไฟฌาปนกิจศพ ประมาณ 14.00 น. แขกที่มาร่วมงานจะเริ่มทยอยเดินทางกลับ โดยตรงปากทางออกจากป่าช้า จะมีถึงน้ำขมิ้นส้มป่อยให้ล้างมือเป็นการชำระล้างเอาสิ่งเลวร้ายอัปมงคลออกไป ส่วนกลุ่มสัปเหร่อจะรอนกระทั่งศพมอดไหม้จนหมดสิ้นเหลือเพียงเถ้าถ่านจึงจะเดินทางกลับ โดยก่อนกลับจะตัดไม้ที่มีหนามในบริเวณนั้นมาขวางทางบริเวณทางเข้าออกป่าช้า ตามความเชื่อที่จะเป็นการขัดขวางมิให้วิญญาณพนเจรภายนอกเข้าไปรบกวน อีกทั้งวิญญาณที่อยู่ภายในก็ไม่ออกมาภายนอก

ภาพที่ 5.11: สัปเหร่อกำลังจุดเทียนจังกอนข้างโลงศพ

หลังจากเผาศพไปแล้ว 3 วัน จะมีพิธีเก็บอัฐิของผู้ตาย โดยลูกหลาน ญาติพี่น้องจะเตรียมอาหารใส่กระทงใบตอง 2 กระทง พร้อมทั้งน้ำคั้นและน้ำมันส้มป่อย เหตุที่เตรียมมา 2 กระทงนั้น เพราะมีความเชื่อว่ากระทงแรกสำหรับอุทิศให้วิญญาณผู้ตาย ส่วนอีกกระทงหนึ่งสำหรับอุทิศให้กับวิญญาณอื่นๆ ที่อยู่ในบริเวณป่าช้ามาก่อน เมื่อไปถึงบริเวณเชิงตะกอน บริเวณนั้นจะเหลือเพียงเถาเถาของผู้ตาย ในกรณีของชุมชนบ้านดงมัทศนายจะเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม โดยจะนำน้ำมันส้มป่อยไปทำพิธีบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง แม่นางธรณี แล้วใช้ไม้หรือพลั่วขีดเขียนลงไปบริเวณที่เป็นเถาเถาให้เป็นที่โปร่งลมพัด มีใบหน้า แขนขา ลำตัว ครอบสมบูรณ์ และกล่าวในทำนองที่ว่า หากเกิดมาชาติหน้าฉันใด ขอให้วิญญาณดวงนี้เกิดมามีร่างกายต่างๆ ครบอาการทั้งสามสิบสอง หลังจากนั้นลูกหลานจะนำน้ำมันส้มป่อยทำพิธีขอมาเป็นครั้งสุดท้าย แล้วก็เก็บกระดูกที่ยังเหลือใส่ในห่อผ้าขาวแล้วใส่ในหม้อดินอีกทีหนึ่ง แล้วนำกระทงข้าวที่เตรียมมามาวางตรงหน้าหม้อดิน ส่วนอีกกระทงหนึ่งสำหรับวิญญาณอื่นๆ ในป่าช้า ก็จะนำไปตั้งไว้ในบริเวณที่มีหม้อดินเถาเถาของผู้ตาย หรือสถูปของผู้ตายที่ทำการฌาปนกิจในป่าช้าแห่งนี้ ซึ่งอยู่ไม่ห่างออกไปนัก หลังจากนั้นจะจุดธูปและกล่าวคำเก็บกระดูก ถือเป็นอันเสร็จพิธี โดยจะทิ้งหม้อดินไว้ในบริเวณป่าช้า ตรงจุดใดก็ได้ที่มีจุดเด่นที่ลูกหลานสามารถจดจำได้ รอจนครบ 100 วัน จะมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย ก่อนจะนำหม้อดินใส่กระดูกไปบรรจุไว้ในสถูป ซึ่งในปัจจุบัน ผู้วิจัยก็สังเกตเห็นว่ามีสถูปจำนวนหนึ่งเรียงรายอยู่รอบๆ บริเวณป่าช้านั่นเอง

ภาพที่ 5.12: ปราสาทและโรงศพกำลังมอดไหม้อยู่บนเชิงตะกอน

อนึ่ง ความหมายในเชิงสัญลักษณ์ขององค์ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้ระบุไว้นี้ จากการที่ผู้วิจัยได้สอบถามคนในชุมชนกลุ่มต่างๆ พบว่าผู้ที่รู้ความหมายเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าวมีอยู่น้อยมาก นอกจากมัคทายก พระสงฆ์ และคนเฒ่าคนแก่บางคนแล้วแล้ว คนทั่วไปมักไม่รู้ถึงความหมาย

ดังกล่าว เนื่องจากในขณะที่จัดงานศพ ชาวบ้านส่วนใหญ่มักสนิทสนมกันด้วยประเด็นเชิงสังคมและเศรษฐกิจซึ่งเกี่ยวข้องกับตนเอง ญาติมิตร และครอบครัวผู้ตายเป็นหลัก และตามรูปแบบพิธีกรรมที่ถือปฏิบัติก็มีได้มีขั้นตอนใดก็ได้อธิบายความหมายของสัญญาะเชิงศาสนาหรือความเชื่อเหล่านี้ ผู้สูงอายุก็ไม่ได้เล่าถ่ายทอดให้ลูกหลานรับรู้ขณะประกอบพิธีกรรมแต่อย่างใด นอกเสียจากว่ามีผู้สนใจและซักถามขึ้นในขณะนั้น และเมื่อคำนึงถึงว่าในพิธีกรรมมีการเลี้ยงเหล้าด้วยแล้ว บรรยากาศและเงื่อนไขที่เอื้อให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ความหมายของสัญญาะเหล่านี้ก็ยิ่งลดน้อยลงไปอีก

ประการสุดท้าย ผู้วิจัยพบว่าชุมชนบ้านคงยังคงรักษาประเพณี “หอมเงิน หอมครัว” คือการช่วยเหลือเจ้าภาพงานศพ โดยปัจจุบันเมื่อรู้ว่าบ้านใดจัดงานศพ คนในชุมชนทุกครัวเรือนจะนำข้าวสารอย่างต่ำ 2 ลิตร ไปจนถึง 5-10 ลิตรไปมอบให้เจ้าภาพเพื่อไว้หุงหาเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน ส่วนครอบครัวใดจะมอบข้าวสารเท่าใดนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลัก 2 ประการ ได้แก่ ฐานะทางเศรษฐกิจ และความใกล้ชิดกับครอบครัวของผู้ตาย นอกจากนี้ยังใช้การจัดการแบบใหม่ในการหอมเงินในรูปของฉาปนกิจสงเคราะห์ของหมู่บ้านและตำบล (รายละเอียดกล่าวไปแล้วในบทที่ 4) ซึ่งเงินที่รวบรวมได้จากชุมชน จะมีตัวแทนมอบให้เจ้าภาพในวันฉาปนกิจศพ

ภาพที่ 5.13: แม่บ้านคนหนึ่งหิ้วถุงข้าวสารมามอบให้เจ้าภาพงานศพ

สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล้า (พ.ศ.2540-2544)

สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล้า (พ.ศ.2540-2544) มีลักษณะของรูปแบบการจัดพิธีกรรมโดยรวมเหมือนกับที่ได้นำเสนอไว้ก่อนหน้านี้ แต่กิจกรรมที่มีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงเมื่อเปรียบเทียบกับปัจจุบันก็คือ กิจกรรมการดื่มเหล้าและเล่นการพนันในงานศพ ซึ่งกิจกรรมการดื่มเหล้า นั้นเป็นกิจกรรมที่พบเห็นเป็นประจำ

ส่วนกิจกรรมการเล่นการพนันเป็นกิจกรรมที่พบเห็นเป็นครั้งคราว ผู้วิจัยได้สอบถามคนในชุมชนบ้านคงเพื่อทำความหาที่ไปที่มาของปรากฏการณ์ดังกล่าว พบว่าชาวบ้านในวัยกลางคน อายุประมาณ 40-50 ปี มักจะระบุตรงกันว่าพบเห็นการดื่มเหล้าและเล่นการพนันในงานศพมาตั้งแต่ตนเองยังเป็นเด็ก แต่เมื่อสอบถามคนในชุมชนที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป ก็จะระบุตรงกันว่าในอดีต สมัยที่ตนยังเป็นเด็กเล็กๆ นั้น ไม่มีการดื่มเหล้าและเล่นการพนันในพิธีกรรมงานศพ ทั้งสองปรากฏการณ์นี้เพิ่งมาปรากฏในระยะหลัง สอดคล้องกับที่นายอินแก้วระบุไว้ว่าในสมัยที่ยังเด็กนั้นไม่พบว่ามีการเล่นการพนันในงานศพ แต่เริ่มมาพบเห็นเมื่อตนย่างเข้าสู่ช่วงวัยรุ่น อายุ 17-18 ปี ในช่วงนั้นเป็นช่วงที่ผู้คนบางส่วนเริ่มออกเดินทางไปรับจ้างต่างถิ่น เมื่อสอบถามถึงระยะเวลาที่มีการก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำวัง ซึ่งส่งผลต่อความสะดวกในการคมนาคมของคนในชุมชนออกไปยังภายนอก พบว่ามีการสร้างสะพานไม้มาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2513 และต่อมาได้เปลี่ยนเป็นสะพานคอนกรีตในภายหลัง ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลทั้งหมดมาประมวลร่วมกันและสันนิษฐานว่าการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคงน่าจะเกิดขึ้นมาประมาณ 40 ปีมาแล้ว นับตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2510-2513 เป็นต้นมา โดยมีปัจจัยหลัก 2 ประการ ประการแรก ผู้คนที่ออกไปทำงานนอกชุมชนโดยมากจะมีรายได้ดีขึ้น ผนวกกับได้สัมผัสวิถีการสังสรรค์ดื่มกินของคนในเมืองก็ได้รับเข้ามาดำเนินรอยตาม ประการที่สอง เมื่อการคมนาคมสะดวกสบายขึ้น คนที่ทำงานภายในชุมชนเองก็มีโอกาสออกไปร่วมกิจกรรมงานบุญต่างๆ กับชุมชนอื่นๆ ทั้งใกล้ไกลมากขึ้น ได้เห็นรูปแบบการจัดงานศพของคนในตัวเมืองซึ่งมีความหรูหราสวยงามกว่าในชุมชนเอง สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งการยอมรับให้มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพเป็นสิ่งปกติ รวมไปถึงการเลียนแบบแนวคิดการจัดงานศพของคนในตัวเมือง (ซึ่งก็เลียนแบบพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูงมาอีกต่อหนึ่ง) ที่เริ่มมีมุมมองต่องานศพว่าเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งในการแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ โดยให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านวัตถุในงานศพ เช่น ความโอ้อ่าหรูหราของปราสาทศพและโลงศพ การใช้ดอกไม้และพวงหรีดประดับประดาโลงศพ

อย่างไรก็ดี การศึกษาในประเด็นนี้ ผู้วิจัยต้องการทราบถึงสภาพการณ์ของพิธีกรรมงานศพในช่วงก่อนหน้าที่จะเกิดโครงการงานศพคเหล้าย้อนหลังไป 5 ปี จึงได้สอบถามจากคนในชุมชนพบว่าในช่วงเวลาดังกล่าว (พ.ศ.2540-2544) ปรากฏทั้งการดื่มเหล้าซึ่งมีแทบทุกงาน ส่วนการเล่นการพนันในงานศพจะมีในบางงาน กรณีที่งานศพใดมีทั้งเหล้าและการพนัน วงเหล้ากับวงพนันนั้นจะแยกกันอยู่คนละวง ไม่ปะปนกัน การดื่มเหล้าจะเริ่มตั้งแต่วันแรกที่มีผู้เสียชีวิต กลุ่มเพื่อนบ้านที่มีหน้าที่ไปหาฟืนในป่าเพื่อนำมาใช้ในการประกอบอาหารและเผาศพจะเตรียมทั้งเหล้าและวัตถุดิบในการปรุงอาหารเข้าป่าไปด้วย ระหว่างการหาฟืนก็จะปรุงอาหารพร้อมทั้งดื่มเหล้าไปพลาง เมื่อมีการจัดเตรียมสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมและรับรองแขกหรือ เจ้าภาพก็จะหาเหล้ามาเลี้ยงดูกลุ่มเพื่อนบ้านแม่บ้านที่มาช่วยทำงาน โดยการดื่มกินจะเป็นไปอย่างเปิดเผย ส่วนในพื้นที่โรงครัวนั้นแม่บ้านบางส่วนที่ดื่มเหล้า เจ้าภาพก็จะนำเหล้ามาเลี้ยงด้วย เป็นลักษณะของการทำงานไปดื่มกินไป รวมถึงจะเลี้ยงกลุ่มคนที่มาอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพตลอดทั้งคืนด้วย ตั้งแต่ช่วงกลางคืนหลังพระสงฆ์

สวดศพเสร็จ บางครั้งดื่มไปเรื่อยๆ จนถึงเช้าวันรุ่งขึ้นก็มี โดยอย่างยิ่งในวันดาและเช้าวันฉาปนกิจศพที่จะมีการเลี้ยงอาหารและเหล้าอย่างเต็มที่ จะเห็นได้ว่าในระยะที่ 1 ของการศึกษานี้ การรับรู้ร่วมกันของคนในชุมชนที่มีต่อเหล้าก็คือ “เหล้า” มีหน้าที่สร้างบรรยากาศที่ผ่อนคลาย เป็นสิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณผู้มาช่วยงาน เป็นสื่อเชื่อมโยงผู้คนทั้งในและนอกชุมชนที่เข้ามาร่วมพิธีกรรมเข้าไว้ด้วยกัน และลึกลงไป การเลี้ยงเหล้ายังแสดงถึงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพด้วย

“บางครั้ง เป็นมาอยู่เป็นเพื่อนจันตึก มันก่อเหงานะ ก่อต้องเอาเหล้ามาสู้กันกินสองขวด สามขวด (บางครั้ง เค้ามายู่เป็นเพื่อนจันตึก มันก็เสียบเหงานะ ก็ต้องเอาเหล้ามาเลี้ยงกันสองขวด สามขวด)” (จันทอง คำปา, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2553)

“ก่อนนี้ดีเลี้ยงกันมา ก่อหันว่าเป็นมาช่วยเยกะกัน ต้องเอาข้าวเอาเหล้ามาสู้กันกิน (ก่อนนี้ที่เลี้ยงกันมา ก็เห็นว่าเค้ามายู่ช่วยทำงาน ต้องเอาข้าวเอาเหล้ามาเลี้ยงเค้า)” (ชุมพร เรือนปานนท์, สัจจวรรณ์ จันดา และบุญยัง บุญมา, สันทนาการ, 18 ธันวาคม 2552)

“แต่ก่อนนี้หน้า ตอนช่วยการช่วยงาน มาขึ้นเต็นท์ก็ต้องเอาเหล้ามาสู้กันละ ขวดสองขวดก็เอามาตั้งโต๊ะกันเลย ถ้าเป็นมาอยู่เป็นเพื่อนกลางคืน ดึกมาก่อต้องเอาเหล้ามาสู้กัน (แต่ก่อนนี้ นะ ตอนมาช่วยการช่วยงาน มากางเต็นท์ก็ต้องเอาเหล้ามาเลี้ยงกันละ ขวดสองขวดก็เอามาตั้งโต๊ะกันเลย ถ้าเค้ามายู่เป็นเพื่อนกลางคืน ดึกมาก่อต้องเอาเหล้ามาเลี้ยงเค้า)” (ชุมพร, สัจจวรรณ์, และบุญยัง, สันทนาการ, 18 ธันวาคม 2552)

“งคงจะอึมันดี ผมก่หัน โดย แต่ก่อนมันเลี้ยงกันนัก คนมีก่เลี้ยง คนจนก่เลี้ยง ก้วเสียน้ำ (งคงอย่างนี้มันดี ผมก็เห็นด้วย แต่ก่อนมันเลี้ยงกันมาก คนรวยก็เลี้ยง คนจนก็เลี้ยง กล้วเสียน้ำ)” (ทวี อุดกันทา, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2553)

และด้วยเหตุที่มีการเลี้ยงเหล้าในลักษณะนี้ ก็ส่งผลให้เจ้าภาพต้องจัดเตรียมหากับแก้มไว้ด้วย ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านนิยมนำอาหารที่ทำจากเนื้อสัตว์มาเป็นกับแก้ม อาทิ ลาบ หลู้ แกงอ่อม ส่งผลให้เจ้าภาพมีภาระค่าใช้จ่ายจำนวนมาก ทั้งๆ ที่แต่เดิมการอาหารที่ปรุงด้วยเนื้อสัตว์ถือเป็นอาหารต้องห้ามสำหรับงานศพตามความเชื่อโบราณ (ศรีเลา เกษพรหม, ม.ป.ป.: 135) แสดงว่าพลังของแนวคิดบริโภคนิยมแบบสมัยใหม่มีอิทธิพลต่อชาวบ้านจนสามารถเบียดขับคตินิยมเชื่อแบบโบราณที่เคยถ่ายทอดกันมาให้กลายเป็นสิ่งล้าสมัยไปในที่สุด

“แต่ก่อนตอนยังบ่ได้งดเหล้า พอรู้ว่าคนตาย เจ้าภาพเป็นก็จะเคลียร์พื้นที่ คนก็จะบอกว่าให้เอาเหล้ามา พอเป็นเลี้ยงข้าวปุ้น เหล้าจะวางตามโต๊ะเลย อย่างเปิดเผย บ่มีปิดบัง (แต่ก่อนตอนยังไม่ได้งดเหล้า พอรู้ว่าคนตาย เจ้าภาพก็จะเคลียร์พื้นที่ คนก็จะบอกว่าให้เอาเหล้ามา พอเค้าเลี้ยงข้าวปุ้น เหล้าจะวางตามโต๊ะเลย อย่างเปิดเผย ไม่มีปิดบัง)” (พรชัย อุคกันทา, สัมภาษณ์, 13 ธันวาคม 2552)

“มันมีงานแล้วเอาเหล้ามาสู่แขก แต่คนมักกินกันกินบ่ไว้หนึ่ ก่อกินกันไปเรื่อยๆ หมู่มแม่บ้านข้าอืด บ่ได้ปึกบ้านกำเตื่อ พอกินเหล้าหนักกับข้าวหมกก็ต้องยะมาเพิ่ม (เวลามีงานแล้วเอาเหล้ามาเลี้ยงแขก แต่แขกที่ชอบเหล้าก็กินกันแบบไม่ถอย ก็กินกันไปเรื่อยๆ กลุ่มแม่บ้านก็หนึ่ช้อย ไม่ได้กลับบ้านซักที พอดื่มเหล้ามากกับข้าวหมกก็ต้องทำเพิ่ม)” (อินแก้ว เรือนปานันท์, สัมภาษณ์, 3 ธันวาคม 2552)

ก่อนหน้าจะทำโครงการงานศพงดเหล้านั้น หลังจากพระสวดศพเสร็จแล้ว เมื่อนิมนต์พระสงฆ์กลับ ในงานศพบางงานอาจมีการเล่นการพนันต่อ การพนันที่เคยเป็นที่นิยมคือการเล่นไฮโลว์และเล่นไพ่ พื้นที่ในการดื่มเหล้าและเล่นการพนันในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นไปได้ตั้งแต่บริเวณหน้าบ้าน ใต้ถุนบ้าน ด้านหลังบ้าน บริเวณโรงครัว และป่าละเมาะใกล้บ้าน รวมไปถึงบ้านเรือนใกล้เคียงกับบ้านศพ แสดงว่าเมื่อมีการพนันเข้ามาเสริมทัพ ก็ยิ่งช่วยขยายทั้งช่วงเวลาและพื้นที่ในการดื่มกินให้กว้างขวางออกไปอีก ส่งผลให้พิธีกรรมงานศพในช่วงเวลานั้นมีสภาพคล้ายงานรื่นเริงมากกว่างานอวมงคล ระหว่างช่วงเวลาที่พระสงฆ์ประกอบพิธีกรรม คนที่ดื่มเหล้าก็ไม่ได้สนใจ บางครั้งส่งเสียงดัง เอะอะโวยวาย และในบางกรณี ก็เกิดการทะเลาะวิวาทกันเองระหว่างคนเมาหรือคนที่เล่นการพนันแล้วเกิดผิดใจกัน ทำให้คนในชุมชนที่ไม่ดื่มเหล้า ไม่เล่นการพนัน ต้องเข้าไปห้ามปรามแยกคู่กรณีออกจากกันและรู้สึกอึดหนาระอาใจกับเหตุการณ์ดังกล่าวอยู่น้อย

“ที่จริงในทางศาสนาก็คือให้งดเว้น แต่ที่ผ่านมามีตัวอาวเห็นว่าการกินเหล้ามันกลายเป็นที่ดั่งกินข้าวเย็นก็เอามาตั้งไว้บนโต๊ะเลย” (พระมหาสมเกียรติ กิตติสุทโท, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

“ในงานศพคนดีเล่นมันตั้งฮู้กัน ถึงเวลาก่อไปสุ่มกันละ บางทีเล่นไปแล้วก่อเดือดใส่กัน ทะเลาะกัน (ในงานศพคนที่เล่นการพนันเค้าจะรู้กัน ถึงเวลาก็ก๊ไปมั่วสุ่มกันแล้ว บางทีเล่นไปก็โมโหกัน ทะเลาะกัน)” (แก้วมุล ษะระนะ, สันทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

“สมัยก่อน ตัวขวดเหล้าเข้าไปกินกันเลยในงานศพ กินกันตั้งวัน บางคนก่อเมาก่อมาย ผิดหัวกันพ่อง (สมัยก่อน หัวขวดเหล้าเข้าไปกินกันเลยในงานศพ กินกันตั้งวัน บางคนก็เมามาย ผิดใจกัน ทะเลาะกันบ้าง)” (แก้ว อุคกันทา, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2552)

อย่างไรก็ดี เหตุผลสำคัญที่ทำให้การเลี้ยงเหล้าในการประกอบพิธีกรรมงานศพยังคงดำเนินมาเรื่อยๆ ในช่วงก่อนเริ่มโครงการงานศพทดเหล้านั้นก็เพราะความเคยชินที่เห็นว่าการจัดงานพิธีต่างๆ ในชุมชน เจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล้าเสมอ ไม่ว่าจะเป็นงานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ รวมไปถึงงานศพด้วย ผู้ที่เป็นเจ้าภาพงานศพมักจะคิดว่าตนเองเคยไปร่วมงานบ้านอื่น เจ้าภาพก็มีการเลี้ยงเหล้า เมื่อถึงคราวตนเองจัดงานบ้างก็ต้องเลี้ยงเหล้าเช่นเดียวกัน หากผู้มาร่วมงานมิได้ดื่มกินเต็มที่ เจ้าภาพก็รู้สึกกังวลใจว่าต้อนรับไม่ดี ไม่เหมือนกับที่ผู้อื่นเคยทำมา อีกส่วนหนึ่งคือความกังวลว่าจะถูกต่อว่าหรือนิทาได้ว่าเป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว

กระบวนการสร้างความหมายดังกล่าวเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เดิมทีการจัดพิธีกรรมงานศพที่ของค์ประกอบทางวัตถุและรูปแบบภายนอกของงานศพให้เป็นจุดเด่น โดยภาพลักษณ์ของงานศพถูกนำมาเชื่อมโยงให้เป็นหนึ่งเดียวกับภาพลักษณ์ของเจ้าภาพนั้น ปรากฏเฉพาะในพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูง การประดิษฐ์ประดอยในพิธีกรรมเป็นกลวิธีในการสร้างความแตกต่างทางชนชั้น (class distinction) ระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นอื่นๆ ในแง่ของรสนิยม (taste) ฐานะทางสังคม (ยศฐาบรรดาศักดิ์) และอำนาจ วาสนา บารมี (ความเชื่อเรื่องบุญทำกรรมแต่ง) เพื่อการธำรงรักษาโครงสร้างทางชนชั้นไว้ ต่อมา เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเริ่มขยายตัวในสังคมไทยนับแต่การเปิดประเทศภายใต้สนธิสัญญาเบาริ่งในปี พ.ศ.2398 ถึงแม้ว่าผู้ที่มีอำนาจในการสั่งสมทุนในยุคนั้นยังคงเป็นกลุ่มชนชั้นสูง แต่ระบบเจ้าภีณายอากร (พระมหากษัตริย์มอบหมายให้เอกชนไปดำเนินการค้าในรูปของการเก็บภาษีอากรผูกขาดให้รัฐ) ก็เอื้อให้พ่อค้าซึ่งโดยมากเป็นชาวจีนหรือชาวไทยเชื้อสายจีนได้ผนวกตัวเข้ามาหาประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ ร่วมกับรัฐ (สังคีต พิริยะรังสรรค์, ม.ป.ป.: 30-40) เรียกได้ว่าเป็นการก่อเกิดชนชั้นกลางระยะแรกที่ยังคงพึ่งพิงและอาศัยประโยชน์จากระบบศักดินาอยู่ และได้สั่งสมทุนเศรษฐกิจเรื่อยมาเมื่อถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ห้า มีการเปิดโอกาสให้วัดสามารถให้บริการเผาศพเพื่อประโยชน์เชิงเศรษฐกิจของวัดเนื่องจากรัฐลดงบประมาณในการอุปถัมภ์วัดลง ชนชั้นกลางเริ่มมีบทบาทในการเข้าไปอุปถัมภ์วัดต่างๆ ทั้งวัดหลวงและวัดราษฎร์ (ปัญญา เลิศสุขประเสริฐ, 2548) ทำให้ความชัดเจนของเส้นแบ่งทางชนชั้นเริ่มพร่าเลือน ผนวกกับจำนวนและอำนาจของชนชั้นกลางในสังคมไทยที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้สามารถสร้างและยึดกุมความหมายใหม่ให้กับวัดและพิธีกรรมงานศพ จากการเป็นสัญลักษณ์เพื่อสร้างความแตกต่างทางศักดินา จึงกลายมาเป็นสัญลักษณ์เพื่อสร้างความแตกต่างทางฐานะเศรษฐกิจแทนโดยเลียนแบบการจัดพิธีกรรมงานศพแบบชนชั้นสูง โดยใช้เงินตราที่สะสมเป็นตัวกลางในการซื้อหาสิ่งของที่ตนเองไม่ผลิตในงานศพ เปลี่ยนฐานะมาเป็นผู้บริโภค (consumer) ในการจัดพิธีกรรมงานศพอย่างเต็มตัว การเลียนแบบดังกล่าวเกิดขึ้นและส่งต่อเป็นทอดๆ ในเวลาต่อมา จากชนชั้นกลางในเมืองหลวงและปริมณฑล ไปสู่ชนชั้นกลางในต่างจังหวัด ไปสู่ชนชั้นล่างในชนบทหรือแม้แต่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ดังที่ปรากฏในงานวิจัยของกัญจิมิ เรไร (2543) ที่พบว่าชาวบนซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เล็กๆ กลุ่มหนึ่งในจังหวัดชัยภูมิ ก็ได้รับเอาความหมายเชิงสังคมวัฒนธรรมของ

พิธีกรรมงานศพแบบคนในเมืองมาใช้ จึงมีค่านิยมว่าหากครอบครัวผู้ตายมีฐานะจะต้องซื้อหาโลงศพจากร้านค้า ส่วนคนธรรมดาทั่วไปจะทำโลงศพเอง

ด้วยเหตุนี้ ความหมายของพิธีกรรมงานศพสำหรับคนธรรมดาสามัญที่เคยมองว่าเป็นพิธีกรรมสำหรับอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายเพื่อรำลึกในความดีงาม จึงถูกความหมายใหม่ของงานศพที่ชนชั้นกลางชูขึ้นในฐานะสัญลักษณ์แสดงความแตกต่างด้านฐานะหน้าตาเบียดขับขึ้นมาเมื่อช่วงชิงการเป็นความหมายหลักในการรับรู้ของผู้คนในที่สุด

บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมข้างต้น เมื่อมาผนวกกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของล้านนาที่ให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์มาก ดังสำนวนล้านนาโบราณที่ว่า “ดูกับได้กิน บ่มีไฟตำไฟส่องต้อง ดูกับได้นุ่งบ่ได้ย่อง ปีน้องดูแควน” (ทุกข์เพราะไม่มีกิน ยังไม่มีใครเอาไฟไปส่องดูในท้อง แต่ทุกข์ที่ไม่ได้แต่งตัว ประดับประดาร่างกาย พี่น้องเห็นเข้าก็ยิ่งดูถูก) ทำให้เกิดการยอมรับและการผลิตซ้ำความหมายของพิธีกรรมงานศพที่เป็นสัญลักษณ์แสดงฐานะหน้าตา แต่เนื่องจากบริบทของสังคมภาคเหนือตอนบนในชนบทยังเป็นสังคมชุมชนแบบเครือญาติและมีระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่บนฐานการผลิตทางการเกษตรซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันเองภายในชุมชนเป็นสำคัญ การมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมถือเป็นความจำเป็น บทบาทของผู้คนในการจัดงานศพจึงยังคงมีลักษณะกำกวม กล่าวคือยังคงสถานะเป็นผู้ผลิต (producer) ในพิธีกรรมไว้บางส่วน คือการผลิตอาหารและเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรม ในขณะที่เดียวกันก็แปรสถานะไปเป็นผู้บริโภค (consumer) ในงานศพด้วยการซื้อหาโลงศพ ปราสาทศพ และการดื่มกินในงานศพ

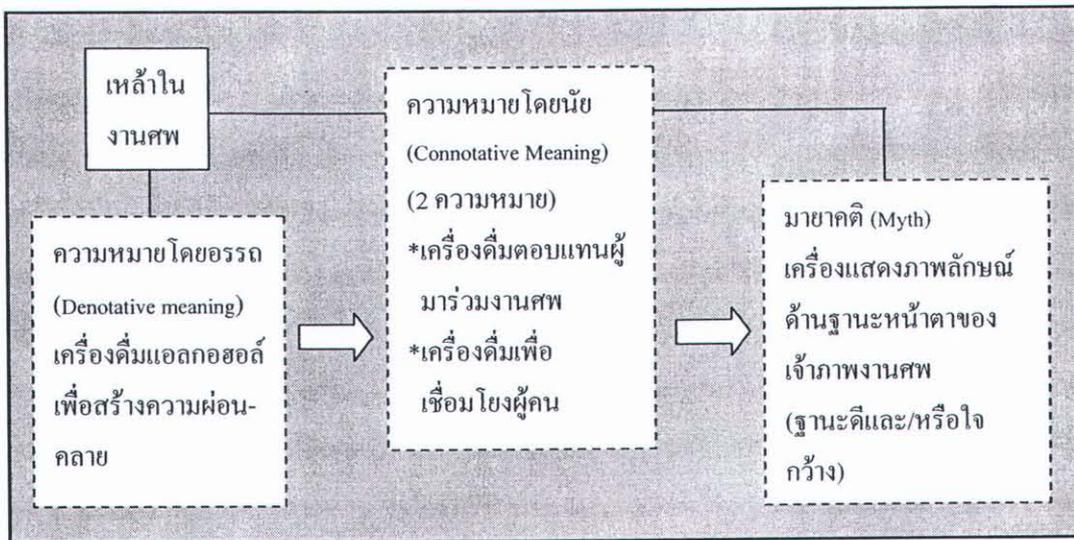
ในมิติเชิงสังคม นอกจากการคำนึงถึงภาพลักษณ์ด้านฐานะเศรษฐกิจแล้ว ในอีกด้านหนึ่งเจ้าภาพก็ใช้งานศพเป็นพื้นที่สำหรับการแสดงคุณลักษณะเชิงสังคมเรื่องความใจกว้างและเอื้อเฟื้อไปพร้อมกัน แต่เดิมในอดีต การเลี้ยงอาหารที่ดีที่สุดเท่าที่เจ้าภาพจะหาได้ถือว่าเป็นคำขอบคุณที่เพียงพอแล้ว (ซึ่งอาหารที่ถือว่าเป็นของดีของหายากตั้งแต่อดีต ก็คืออาหารที่มีเนื้อสัตว์เป็นองค์ประกอบหลัก จึงเป็นเหตุผลว่าทำไมจึงนิยมเลี้ยงแ่งฮังเลในงานศพล้านนา) แต่เมื่อแนวคิดบริโภคนิยมขยายเข้ามาถึงชุมชนชนบท การเลี้ยงเฉพาะอาหารและน้ำดื่มอย่างเดียวยกกลับไม่เพียงพอ ลักษณะการเลียนแบบเรื่องอาหารและเครื่องดื่มจากงานศพในเมืองเริ่มปรากฏ สังเกตได้จากการเลี้ยงของว่าง (ขนม ชา กาแฟ ข้าวต้ม) ในคืนสวดศพ การเสิร์ฟน้ำอัดลมแทนน้ำเปล่า

ส่วนการเลี้ยงเหล้าในงานศพ นอกจากจะสัมพันธ์กับค่านิยมเรื่องการแสดงฐานะหน้าตาแล้ว อีกด้านหนึ่ง เหล้าได้แฝงตัวเข้ามาโดยอาศัยบรรยากาศการเลี้ยงต้อนรับญาติมิตร เนื่องจากจะมีญาติพี่น้องบางส่วนที่มาร่วมงานจากต่างถิ่นแดนไกล จากการศึกษาวิจัยได้สอบถามคนในชุมชน ทั้งหญิงและชายต่างให้เหตุผลคล้ายคลึงกันว่า ก่อนหน้าที่จะเริ่มโครงการรดเหล้าในงานศพนั้นต่างก็เห็นว่า การดื่มเหล้าในงานศพเป็นสิ่งธรรมดา ถือเป็นทั้งการต้อนรับขับสู้และตอบแทนผู้ที่มาช่วยงานหลังการทำงานหนักแล้ว การได้ดื่มกินประกอบการพูดคุยกันก็ช่วยสร้างความผ่อนคลายได้ (แม้ในระยะหลัง งานหนักที่เคยได้ทำในพิธีกรรมก็ลดน้อยลง เนื่องจากเปลี่ยนมาซื้อหาแทน แต่กิจกรรม

การดื่มกินกลับขยายตัวมากขึ้น) แม้แต่ผู้ที่ระบุว่าตนเองไม่ดื่มเหล้าก็ยังคิดว่าการเลี้ยงเหล้าเพื่อเป็นน้ำใจให้ผู้ร่วมงานนั้นไม่ใช่เรื่องร้ายแรงใหญ่โต ซึ่งจะเห็นได้ว่าเมื่อความหมายใหม่ของพิธีกรรมงานศพถูกติดตั้งในจิตสำนึกของผู้คนแล้ว สิ่งที่เกิดตามมาก็คือการสร้างสรรค์ทั้งวัตถุ (อาหาร เครื่องดื่ม ปราสาทศพ โลงศพ) และกิจกรรม (การสังสรรค์ดื่มกิน การเล่นเกมพนัน) ต่างๆ ออกไปไม่จบสิ้น ทั้งนี้ก็เพื่อรองรับและผลิตซ้ำจิตสำนึกเรื่องการแสวงหาความสุขจากการบริโภคที่เป็นหลักประกันความยั่งยืนของระบบทุนนิยมนั่นเอง

จากข้อมูลที่กล่าวข้างต้น “เหล้าในงานศพ” นอกเหนือจากความหมายโดยอรรถ (denotative meaning) ในฐานะที่เป็นเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ชนิดหนึ่งที่สร้างความผ่อนคลาย ในระยะที่ 1 ของการศึกษา เหล้ายังมีความหมายโดยนัย (connotative meaning) ถึงสองความหมายด้วยกัน ความหมายแรกคือการเป็นเครื่องดื่มเพื่อแสดงความขอบคุณผู้ร่วมงานและช่วยเหลือการจัดการงานศพ และความหมายที่สองคือการเป็นเครื่องดื่มเพื่อเชื่อมโยงผู้คน แต่ทั้งสองความหมายก็ยังเป็นเพียงความหมายขั้นต้นที่ปรากฏเท่านั้น เพราะการให้เหล้าเป็นสัญลักษณ์แสดงความขอบคุณหรือเชื่อมโยงผู้คนนั้นเกิดขึ้นจากความรู้สึกกังวลของเจ้าภาพว่าจะต้อนรับแขกหรือได้ไม่ดีเท่าที่ผู้อื่นเคยทำได้ ทำให้ถูกตีฉันทินินทา สิ่งนี้ชี้ให้เห็นความหมายที่ซ่อนอยู่ลึกสุดหรือมายาคติ (myth) ของเหล้าในเวลานั้น นั่นคือการเป็นสิ่งแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพนั่นเอง เหตุที่ผู้วิจัยใช้คำว่าสิ่งแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ เนื่องจากการที่เจ้าภาพเลี้ยงเหล้าในงานศพไม่ได้หมายความว่าเจ้าภาพงานศพนั้นจะต้องมีฐานะดีกันทุกคน เจ้าภาพบางรายก็มีฐานะยากจน แต่ก็ต้องค้ำจุนบุญมาจัดงาน ด้วยเหตุนี้ ในช่วงเวลาดังกล่าว การมีเหล้าเลี้ยงในงานศพเป็นสิ่งที่ยังบอกเกี่ยวกับเจ้าภาพได้ 2 ลักษณะ คือ เจ้าภาพเป็นผู้ที่มีฐานะมั่นคงเป็นปึกแผ่นดี หรืออีกทางหนึ่งคือ ถึงเจ้าภาพจะมีฐานะไม่ดีนัก แต่เป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวาง ซึ่งก็คือเรื่องของการรักษาหน้าตาของเจ้าภาพนั่นเอง ความหมายโดยอรรถ ความหมายโดยนัย และมายาคติของเหล้าในระยะที่ 1 ของการศึกษานี้ แสดงได้ดังภาพที่ 5.14 หน้า 199

กลไกสำคัญที่ทำให้ความหมายโดยนัยรวมถึงมายาคติของเหล้าที่กล่าวมาเกิดความชอบธรรมจนกลายเป็นความหมายหลักในบริบทของชุมชนบ้านดงนั้น สันนิษฐานได้ว่าเกิดจากปรากฏการณ์ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา คนบางส่วนในชุมชนได้เดินทางออกไปแสวงหาประสบการณ์จากโลกภายนอกจากการออกไปประกอบอาชีพรับจ้างหรือค้าขายต่างถิ่น คนเหล่านี้จึงได้สัมผัสประสบการณ์และการให้คุณค่าเชิงวัฒนธรรมของการบริโภคจากสังคมในเมือง และมีประสบการณ์ต่อโลกภายนอกที่กว้างขวางกว่าคนในชุมชนที่อยู่ติดถิ่นฐาน คนกลุ่มนี้ได้นำเอาวิถีการสังสรรค์ผนวกกับการให้คุณค่าความหมายของการดื่มเหล้าในเชิงสัญลักษณ์เพื่อส่งเสริมสถานภาพด้านฐานะหน้าตาของปัจเจกเข้ามาสู่ชุมชน เมื่อเวลาผ่านไป ความหมายดังกล่าวจึงได้ซึมซับและได้รับการยอมรับจากคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนในเวลาต่อมา

ภาพที่ 5.14: ความหมาย โดยอรรถ ความหมาย โดยนัย และมายาคติของเกล้าในระยษะที่ 1

สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546)

เมื่อโครงการงานศพงดเกล้าเกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านดงในปี พ.ศ.2545 สิ่งทีเแกนนำโครงการพยายามกระทำก็คือการสื่อสารเพื่อปรับเปล่งความหมายของ “เกล้า” ในงานศพ ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นนั้น ผู้วิจัยจะได้กล่าวไว้ในบทที่ 6 ในส่วนนี้ จะกล่าวถึงสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 2 โครงการงานศพงดเกล้าเกิดขึ้นเนื่องจากกลุ่มแกนนำ นำโดยนายอินแก้ว เรือนปานันท์ เห็นว่าชุมชนบ้านดงเริ่มมีปัญหา โดยเฉพาะปัญหานี้สินซึ่งเกิดจากวิถีการบริโภคที่เปลี่ยนเปล่งไปจากเดิมของคนในชุมชน จึงหาจุดเริ่มต้นทีจะแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยเริ่มต้นจากสิ่งทีมองเห็นได้ชัดเจนถึงความฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย และไม่เหมาะสม นั่นก็คือการเลี้ยงเกล้าในพิธีกรรมงานศพ ซึ่งทำให้เจ้าภาพแต่ละราย ไม่ว่าจะมั่งมีหรือยากจนก็ต้องหมดค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ไปเป็นจำนวนมาก จึงเกิดความพยายามทีจะเปลี่ยนเปล่งวิถีการบริโภคดังกล่าวโดยใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือและกลไกในการแก้ไขปัญหา

สิ่งทีกลุ่มแกนนำได้กระทำนั้นเพื่อปรับเปล่งความหมายของ “เกล้า” ในพิธีกรรมงานศพ นั้นประกอบด้วยกิจกรรมการสื่อสารทีสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การสร้างควมเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดื่มเกล้าในพิธีกรรมงานศพ 2) การทำประชามติของชุมชนเรื่องงานศพงดเกล้า และ 3) กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ ซึ่งกิจกรรมหลักทั้ง 3 ประการ มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ

การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ คือการสื่อสารเกี่ยวกับประเด็นสำคัญต่างๆ ประกอบด้วย การสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบพิธีกรรมงานศพแบบดั้งเดิมที่รุ่นบรรพบุรุษเคยกระทำมาว่ามีการเลี้ยงเหล้าหรือไม่ แล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้รับฟังผ่านการพูดคุยสนทนา การประชุมหมวดบ้าน และการประชุมหมู่บ้าน การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของคนในชุมชนถึงสาเหตุและเหตุผลที่ต้องมีการเลี้ยงเหล้าในงานศพ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการเลี้ยงเหล้า การยกข้อดีและข้อเสียของการเลี้ยงเหล้าในงานศพมาซึ่งนำหนักเปรียบเทียบให้เห็น โดยเชื่อมโยงถึงเหตุการณ์หรือสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้น (สภาพคนที่เมามาในพิธีกรรม การทะเลาะเบาะแว้ง อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นจากการดื่มเหล้า) การสื่อสารเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการเลี้ยงเหล้าในงานศพกับปัญหาหนี้สิน (คนในชุมชนที่ต้องอพยพไปทำงานต่างถิ่นเพื่อหาเงินใช้หนี้จากการจัดงานศพ) และภายหลังการทำกิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพแล้ว ก็จะมีการสื่อสารถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำดังกล่าวให้คนในชุมชนได้รับรู้ โดยเฉพาะการสื่อสารเรื่องค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในการจัดงานศพแต่ละงาน

“ผมก่อนไปเก็บข้อมูลผ่อ ไปถามคนเฒ่าคนแก่ว่า อู๋..บ้านเราตะก่อนเนี้ย ถ้ามีคนตายเป็นยะจะได เป็นก่อว่าตายวันนี้ วันพุก (พຸ່ງນີ້) ก่อเอาไปเผาไปฝังแล้ว ผมถามว่าแล้วเป็นมีเหล้ากินก่อ มีการเลี้ยงกันก่อ เป็นก่อว่ามีอะหยังก็เอามาสูกันกิน ผักหญ้าที่เซาะที่หาได้ บ่ได้เอาเหล้ามาสูกันกิน (ผมก็ไปเก็บข้อมูล ไปถามคนเฒ่าคนแก่ว่าบ้านเราแต่ก่อนนั้น ถ้ามีคนตายเค้าทำอย่างไร ท่านก็ว่าตายวันนี้ วันพຸ່ງນີ້ก็เอาไปเผาไปฝังแล้ว ผมถามท่านว่ามีเหล้ากินมัย มีการเลี้ยงกันมัย ท่านก็ว่ามีอะไรก็เอามาแบ่งกันกิน ผักหญ้าที่หาได้ แต่ไม่ได้มีการเอาเหล้ามาแจกกันกิน)” (อินแก้ว, สนทนากลุ่ม เวทีชุมชน อ.จาว, 25 พฤศจิกายน 2552)

2. การทำประชาคมของชุมชนเรื่องงานศพงดเหล้า

การทำประชาคมของชุมชนเรื่องงานศพงดเหล้า นั้นมีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างกฎเกณฑ์เงื่อนไขหรือหลักการที่เป็นแนวปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การงดเหล้าในงานศพ โดยผ่านการแลกเปลี่ยนและการเปิดกว้างรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชน ก่อนจะนำไปสู่การวางหลักการร่วมกันอย่างเป็นทางการ ผลที่เกิดขึ้นจากการทำประชาคมก็คือ การสรุปออกมาเป็นเนื้อหาสาระสำคัญที่สื่อสารออกไปยังการรับรู้ของทุกคนในชุมชนว่า “ในงานศพทุกงาน เจ้าภาพจะไม่เลี้ยงเหล้าผู้มาร่วมงาน และในพื้นที่พิธีกรรมงานศพจะต้องไม่มีการตั้งวงเหล้า” (ในที่นี้ หมายความว่า ในกรณีที่มีผู้มาร่วมงานบางคนดื่มเหล้ามาก่อนจากที่อื่นและเข้ามาร่วมงานก็ยังเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ และมีอยู่จริง แต่ต่อมาในภายหลัง พบว่าคนที่ดื่มเหล้าแล้วเข้ามาภายในงานลดน้อยลงไปเรื่อยๆ เนื่องจากความละเอียดอ่อนของผู้อื่นที่จับจ้องมองมา) “หากงานศพใด เจ้าภาพมีการเลี้ยงเหล้า จะมีการลงโทษ

ทางสังคม โดยชาวบ้านจะไม่ไปช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ ภายในงานศพ” (ในที่นี้ จากการพูดคุยและสัมภาษณ์ ความหมายของการไม่ไปช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ ภายในงานศพนั้น หมายความว่า ยังมีคนไปร่วมในพิธีกรรม เช่น ไปฟังพระสวดศพ แต่จะไม่ช่วยทำงานต่างๆ ที่ต้องใช้แรงงานคน ทำให้เจ้าภาพและญาติพี่น้องต้องทำงานต่างๆ ด้วยตนเอง ซึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องที่เหน็ดเหนื่อยแล้ว สิ่งที่มีผลกระทบมากที่สุดคือความรู้สึกทางจิตใจว่าชุมชนไม่ยอมรับ ถูกสังคมปฏิเสธ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการใช้มาตรการทางสังคม (social sanction) มาลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนนั่นเอง)

3. กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ

กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ ประกอบไปด้วยกิจกรรมย่อยๆ หลายประการ ได้แก่ การที่กลุ่มแกนนำได้วางแผนร่วมกับพระสงฆ์และเจ้าภาพงานศพถึงแนวปฏิบัติในการจัดงานศพ การพูดคุยบอกกล่าว ประชาสัมพันธ์ และขอความร่วมมือกับแขกหรือที่มาร่วมงานว่างานศพของชุมชนบ้านคงจะไม่เลี้ยงเหล้า เนื่องจากเป็นข้อตกลงของชุมชน การดูแลเรื่องค่าใช้จ่ายและการจัดบัญชีรายรับรายจ่ายในงานศพ การตรวจตราสอดส่องว่ามีการลักลอบดื่มเหล้าภายในพื้นที่พิธีกรรมงานศพและการตักเตือน รวมไปถึงการนำเหล้าไปเททิ้งหากตรวจพบ

กิจกรรมที่กล่าวข้างต้นมีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนความหมายของ “เหล้า” แม้จุดเริ่มต้นและความตั้งใจจะเกิดจากกลุ่มแกนนำ แต่กระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่คนในชุมชนได้ร่วมกันกระทำ จากจุดเริ่มต้นที่คนส่วนใหญ่ร้อยละแปดสิบเห็นด้วย ที่เหลือแบ่งเป็นผู้ที่คิดว่าการทำโครงการดังกล่าวเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากซึ่งมีประมาณร้อยละสิบ และผู้ที่ไม่เห็นด้วยโดยแสดงความเห็นคัดค้านอีกประมาณร้อยละสิบ แต่แกนนำโครงการได้ใช้กระบวนการสื่อสารนับตั้งแต่การสื่อสารเกี่ยวกับการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ ชุมชนได้ร่วมกันตอบคำถามสำคัญเกี่ยวกับเหตุผลที่ต้องมีเหล้าในงานศพ รวมไปถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริงจากการเลี้ยงเหล้าในงานศพที่แต่ละคนมองเห็น การแสดงความคิดเห็นผ่านกระบวนการสื่อสารดังกล่าวเรียกว่าเป็น “ความรู้สึกจากประสบการณ์การรับรู้ของปัจเจกแต่ละคน” (individual experience) ด้วยเหตุนี้ การทำประชาคมและการทำกิจกรรมรณรงค์ในงานศพจึงถือเป็นกิจกรรมสำคัญที่นำไปสู่ “ประสบการณ์ร่วมของชุมชนซึ่งเกิดจากการศึกษาข้อมูลเชิงประจักษ์” (collective experience learnt from concrete evidence) ที่ทำให้เพิ่มความเชื่อมั่นในการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายของ “เหล้า” ในพิธีกรรมงานศพ ทั้งผู้ที่เคยคิดว่าโครงการดังกล่าวยากเกินกว่าจะทำได้หรือผู้ที่ไม่เห็นด้วยในตอนแรกก็ค่อยๆ เปลี่ยนความคิดจากการได้เป็นส่วนหนึ่งในการทำกิจกรรมงดเหล้าในงานศพนั่นเอง ส่งผลให้ชุมชนโดยรวมเกิดความเชื่อมั่นว่าชุมชนเองสามารถกำหนดและปรับเปลี่ยนความหมายของวัตถุและกิจกรรมที่เคยกระทำไปสู่ความหมายใหม่ที่พึงประสงค์ได้

การหลอมรวมระหว่างประสบการณ์การรับรู้ของปัจเจกและประสบการณ์ที่ชุมชนทั้งหมดรับรู้ร่วมกันนี้เองเป็นขั้นตอนสำคัญของการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล้าและพิธีกรรมงานศพที่

ชุมชนกระทำร่วมกัน หากนำแนวคิดสจวร์ต ฮอลล์ (Stuart Hall) ที่เสนอไว้ว่าการสื่อสารนั้นเป็นเรื่องของกระบวนการผลิต/แพร่กระจาย/บริโภค/ผลิตซ้ำวัฒนธรรมและความหมายต่างๆ มาร่วมวิเคราะห์ ก็จะเห็นว่าจากจุดเริ่มต้นกลุ่มแกนนำได้ใช้กระบวนการสื่อสารเพื่อจุดประกายให้ชุมชนได้ร่วมกันตั้งคำถามถึงความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพที่ชุมชนเคยบริโภค (consume) ผ่านสื่อต่างๆ แล้วผลิตซ้ำ (reproduce) มาโดยตลอด ว่าเป็นความหมายที่มีประโยชน์กับชุมชนจริงหรือไม่ การตั้งคำถามดังกล่าวทำให้ชุมชนต้องร่วมกันทบทวนหมายของวัตถุ (เหล่า) พื้นที่ (พิธีกรรม) และกิจกรรม (การดื่มเหล่า) ที่เคยทำร่วมกันมา ซึ่งก็พบว่าวิธีการปรับแปลงความหมายของชุมชนนั้นมีทั้งการถอดรหัสแบบ “ประนีประนอมกับความหมายเดิม” (negotiated reading) และ “ต่อต้านความหมายเดิม” (oppositional reading) ทั้งสองลักษณะ

ดังที่ได้ระบุไปแล้วว่า ความหมายโดยนัย (connotative meaning) ของเหล่าในงานศพในระบอบที่ 1 มีสองความหมายด้วยกัน ความหมายแรกคือสิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณแขก (เป็นมุมมองจากจุดยืนของเจ้าภาพงานศพ) และความหมายที่สองคือสิ่งเชื่อมโยงผู้คน (เป็นมุมมองจากจุดยืนของทั้งเจ้าภาพและแขก)

การปรับแปลงความหมายโดยนัยของเหล่าในฐานะสิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณแขกนั้นกระทำโดยการประนีประนอมกับความหมายเดิม กล่าวคือ ชุมชนยังคงยอมรับว่าเหล่าถือเป็นสิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณแขกชนิดหนึ่ง (เพราะชุมชนไม่ได้ห้ามการเลี้ยงเหล่าในงานพิธีกรรมอื่น เช่น งานแต่งงานหรืองานขึ้นบ้านใหม่) แต่กลุ่มแกนนำพยายามชี้ให้เห็นว่าพิธีกรรมงานศพนั้นมีความต่างออกไปจากงานพิธีกรรมอื่นๆ หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นประเด็นที่ว่างานศพเป็นงานโสกเศร้า แต่งานอื่นเป็นงานรื่นเริง งานศพเกิดขึ้นกะทันหัน (เจ้าภาพไม่เต็มใจให้เกิดงานขึ้น) ส่วนงานอื่นเจ้าภาพมีการเตรียมการล่วงหน้า (เจ้าภาพยินดีที่เกิดงานขึ้น) กล่าวโดยรวมก็คือการชี้ให้เห็นว่าค่านิยมที่ว่าเจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล่าในงานศพนั้นไม่เหมาะสมกับกาลเทศะ รวมทั้งการแสดงแนวคิดที่ว่าในงานศพนั้น การเลี้ยงอาหารแขกที่มาร่วมงานก็ถือว่าการขอบคุณที่ดีที่สุดแล้ว (เป็นการเปลี่ยนมุมมองจากจุดยืนของเจ้าภาพมาให้ความสำคัญกับการปรับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงานแทน)

“ถ้ามีคนตาย เราไปกินเหล่า ก็เหมือนไปกินน้ำตาคู่พวกเดียวกัน” (อินแก้ว, สนทนากลุ่ม, 21 มีนาคม 2552)

“งานแต่ง งานขึ้นบ้านใหม่ เป็นงานดีเป็นเงินมา แต่งงานศพเป็นงานดีเป็นบ่ได้เงิน (งานแต่งงานขึ้นบ้านใหม่เป็นงานที่เจ้าภาพเชิญแขกมา แต่งงานศพเป็นงานที่เจ้าภาพไม่ได้เชิญ) (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

ส่วนความหมายโดยนัยของเหล่าในฐานะสิ่งเชื่อมโยงผู้คนนั้นก็ถือว่ายังกระทำโดยการ ประนีประนอมกับความหมายเดิมเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ชุมชนยังคงยอมรับว่าเหล่านั้นเป็น สิ่งเชื่อมโยงผู้คน (เพราะชุมชนยังคงมีการเลี้ยงเหล่าในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตทางโลกอื่นๆ) แต่ สิ่งที่กระทำเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายดังกล่าวในระยะที่ 2 นี้ ก็คือการนำเสนอความหมายด้านลบ ของเหล่าในแง่มุมอื่นๆ โดยเฉพาะการใช้เหตุผลเชิงเศรษฐกิจมาลดความชอบธรรมของเหล่าในฐานะ สิ่งเชื่อมโยงผู้คนในพิธีกรรมงานศพ รวมทั้งการตอกย้ำว่าชุมชนยังคงรวมตัวกันได้ในพิธีกรรม งานศพโดยไม่ต้องอาศัยเหล่าเป็นสิ่งเชื่อมโยงแต่อย่างใด ทำให้ความหมายเดิมที่มีอยู่เสียสมดุล

“กรรมกำรเป็นก้อเอามาอุ้กันว่าน่าจะงดเหี้ย บมีมันก้อเป็นประโยชน์กับเจ้าภาพ เป็นจะ ประหยัดได้ เจ้าภาพก้อจะมีเงิน แต่ก่อนแต่ละงานนี่เป็นจะเสียค่าเหล่าบ่ต่ำกว่าสองสามพันบาท (กรรมการเค้าก้อเอามาพูดกันว่าน่าจะงด (เหล่า) เสีย ไม่มีเหล้านันก็เป็นประโยชน์กับเจ้าภาพ เค้าจะ ประหยัดได้ เจ้าภาพก้อจะมีเงิน แต่ก่อนแต่ละงานนี่เค้าจะต้องเสียค่าเหล่าไม่ต่ำกว่าสองสามพัน บาท)” (สุพรรณ แก้วที่สุด, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2553)

“บ้านเฮานี้จะใครก้อต้องมาช่วยกัน มันเป็นไปบ่ได้ตัวถ้าบ่เลี้ยงเหล่าแล้วจะบ่มีใครมาช่วย ยะ ก่าน (บ้านเรานี้อย่างไรก้อต้องมาช่วยกัน มันเป็นไปบ่ได้ที่ตัวถ้าไม่เลี้ยงเหล่าแล้วจะไม่มีใครมาช่วย ทำงาน)” (วิไลวรรณ เทพอด, สันทนาการ, 7 ธันวาคม 2552)

สำหรับมายาคติของเหล่าในฐานะเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ ซึ่ง เป็นความหมายระดับลึกที่สุดที่ซ่อนอยู่นั้น ผู้วิจัยพบว่าเมื่อแกนนำโครงการงานศพงดเหล่าได้เริ่ม ขับเคลื่อน โครงการก็ได้พยายามรื้อถอนความหมายดังกล่าว (สิ่งแสดงฐานะหน้าตาของปัจเจก) แล้ว สร้างความหมายใหม่ด้านลบให้เหล่า (สิ่งฟุ่มเฟือยสร้างภาระให้เจ้าภาพ / สิ่งที่น่าอับอายหากปรากฏ ในงานศพของชุมชน) ผ่านการสื่อสารพูดคุยกับคนในชุมชนในเวทีต่างๆ และการสื่อสารด้วยข้อมูล เชิงประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่าย) ซึ่งถือว่าการถอดรหัสแบบต่อต้านความหมายเดิมนั้นเอง

“ตีผ่านมามันเหมือนก้อว่าไผ่มีสตาจันก้อเลี้ยงนั้ก ต่อนหลังคนจนเลี้ยงนั้กกว่าคนมี ก้อ เพราะอยากดัง อยากได้หน้า ตัวบมีก้อยังอยากเลี้ยงดีกัๆ คนกินก้อกินกันจนหมด บ่ได้ก้อคิดว่ายะจะอี้ มันเสียหายนั้ก ก้อต้องเอามาอุ้กันหื้อหันจะอี้ (ตีผ่านมามันเหมือนก้อว่าใครมีสตาจันมากก็เลี้ยง มาก ต่อนหลังคนจนเลี้ยงมากกว่าคนรวย ก็เพราะอยากดัง อยากได้หน้า ตัวเองไม่มีเงินก็ยังอยาก เลี้ยงเหลือเกิน คนกินก็กินกันจนหมด ไม่ได้คิดว่าทำอย่างนี้มันเสียหายนั้กที่ใคร ก็ต้องเอามาคุยกันให้ เห็นอย่างนี้)” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

การปรับเปลี่ยนความหมายของ “เหล่า” นั้น จะต้องกระทำควบคู่ไปกับการปรับเปลี่ยนความหมายของพิธีกรรมงานศพไปพร้อมกัน เนื่องจากเหล่าเป็นเพียงสัญลักษณ์หนึ่งของชุดสัญลักษณ์ (a set of signs) ซึ่งก็คือพิธีกรรมงานศพโดยภาพรวม ความหมายทั้งสองระดับของเหล่า ไม่ว่าจะ เป็น “สิ่งแทนคำขอขอบคุณและสิ่งเชื่อมโยงผู้คน” (ความหมายโดยนัย) และ “สิ่งแสดงฐานะหน้าตา” (มายาคติ) เป็นสิ่งที่ปรากฏในพิธีกรรมงานศพซึ่งมีฐานะเป็นพื้นที่แสดงสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) การปรับเปลี่ยนความหมายทั้งสองระดับของเหล่าในงานศพ จึงต้องกระทำควบคู่ไปกับการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพในฐานะชุดสัญลักษณ์เพื่อแสดงความแตกต่างทางฐานะหน้าตาออกไปด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อให้กระบวนการรื้อถอนความหมายที่ไม่พึงประสงค์ และสร้างใหม่ความหมายที่ต้องการเป็นไปอย่างสมบูรณ์ครบถ้วนนั่นเอง

สิ่งที่ชุมชนบ้านคงทำก็คือการพยายามย้อนกลับไปหาความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพ ของคนธรรมดาสามัญ ในฐานะที่เป็นทั้งสื่อและพื้นที่สำหรับบำเพ็ญกุศลและรำลึกถึงผู้ตาย โดยชุมชนต้องมีส่วนร่วมช่วยเหลือ ด้วยความหมายนี้ งานศพจึงไม่ใช่พื้นที่เฉพาะของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) แต่เพียงลำพัง แต่งานศพเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนด้วย เพราะผู้ตายแต่ละคนล้วนเป็นสมาชิกคนหนึ่งที่เคยมีบทบาทในชุมชนและมีความสัมพันธ์ลักษณะต่างๆ ต่อเพื่อนบ้านในชุมชน ชุมชนทั้งชุมชนจึงมีบทบาทหน้าที่ๆ ต้องกระทำในงานศพ การชูความหมายดั้งเดิมดังกล่าวถูกนำมา เชื่อมร้อยกับแนวคิดที่ว่าด้วย “ความสูญเสียของครอบครัวผู้ตาย” และ “ความเอื้ออาทรที่คนในชุมชน ควรแสดงต่อครอบครัวผู้ตาย”

“เฮาก็ดี เฮาอุ้งกัน ว่าจะทำจะไคหื้องานศพมันเป็นเงินรุ้นปุ๋ย่าตายเฮาจะบ่หื้อมันมีเหล่า จะสอนลูกสอนหลานไปเรื่อยๆ ว่าจะชะจะไคหื้อมันประยัดได้นัก เพราะงานศพเป็นงานอุบัตินเหตุ เอ็นดูเจ้าภาพเป็น (เราคิด เราคูยกัน ว่าจะทำอย่างไรให้งานศพเป็นเหมือนสมัยรุ้นปุ๋ย่าตายเฮาจะไม่ให้มีเหล่าในงานศพ จะสอนลูกสอนหลานไปเรื่อยๆ ว่าทำยังงใให้มันประยัดได้มาก เพราะงานศพเป็นงานที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน สงสารเจ้าภาพ)” (แก้วมุล ยะธนะ, สานทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิธีกรรมงานศพไม่ได้เป็นพื้นที่ของปัจเจกเพื่อแสดงฐานะหน้าตา (ความหมายของชุดสัญลักษณ์เดิมก่อนเกิดกระบวนการรื้อถอนความหมาย) “เหล่า” ในฐานะสิ่งแสดงฐานะหน้าตา (ความหมายระดับลึกหรือมายาคติของสัญลักษณ์เดิม) ก็ไม่ใช่สิ่งจำเป็นอีกต่อไป ส่วนความหมายโดยนัย ในฐานะสิ่งแทนคำขอขอบคุณและสิ่งเชื่อมโยงผู้คนนั้น กลุ่มแกนนำได้ใช้วิธีการเปลี่ยนมุมมองจากการให้น้ำหนักกับจุดยืนของเจ้าภาพ (a host's standpoint-ต้องเลี้ยงเหล่าเพื่อขอบคุณแขก) มาให้ความสำคัญกับการปรับจุดยืนของแขกแทน (a guest's standpoint-การเลี้ยงเหล่าสร้างภาระให้เจ้าภาพถึงไม่มีเหล่าก็ต้องไปช่วยเจ้าภาพอยู่แล้ว)

ในทางตรงข้าม เมื่อพิธีกรรมงานศพเป็น “พื้นที่ของชุมชนเพื่อรำลึกถึงผู้ตายและช่วยเหลือครอบครัวผู้ตาย” (ความหมายของชุดสัญลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นระหว่างกระบวนการปรับแปลงความหมาย) ความหมายใหม่ของเหล่าก็จะต้องถูกสร้างขึ้นให้สอดคล้องกับความหมายใหม่ของชุดสัญลักษณ์งานศพด้วย เหล่าจึงกลายเป็น “สิ่งสร้างภาระให้เจ้าภาพและสิ่งสร้างความอับอายให้ชุมชน” ไปในที่สุด

จะเห็นได้ว่าการปรับแปลงความหมายของพิธีกรรมงานศพโดยรื้อถอนความหมายงานศพ ในฐานะพื้นที่ของปัจเจก แล้วดักอ้าและเชิดชูความหมายของพิธีกรรมในฐานะพื้นที่ของชุมชนนั้น นับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้ชุมชนดำเนินโครงการงานศพงดเหล่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะความหมายดังกล่าวสร้างความชอบธรรมให้ชุมชนสามารถเข้าไปแสดงบทบาทเป็นผู้กระทำ (actor) ในพิธีกรรมงานศพของปัจเจกได้หลายทาง ไม่ว่าจะเป็นการร่วมดูแลรายการอาหาร การร่วมทำบุญชื้อค่าใช้จ่าย รวมไปถึงการสอดส่องตรวจตรามิให้มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพ

อนึ่ง ผู้วิจัยได้สรุปรวมกระบวนการปรับแปลงความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพ ทั้งหมดตั้งแต่ระยะที่ 2 จนถึงระยะที่ 3 ไว้ในภาพที่ 5.18 หน้า 211

สำหรับการเล่นพนันนั้น เมื่อชุมชนเริ่มดำเนินโครงการงานศพงดเหล่า ก็ปรากฏว่าการเล่นพนันก็ถูกถอดถอนออกไปจากพื้นที่ด้วยเช่นกัน เพราะถึงแม้ว่ามดของชุมชนจะไม่ได้ครอบคลุมไปถึงการงดเล่นพนันในงานศพ แต่เมื่อเมื่อมีการงดเหล่าในงานศพก็ทำให้ผู้ที่ชอบเล่นการพนันก็ไม่กล้าตั้งวงเล่น ก่อนหน้านี้การเล่นการพนันก็มีปรากฏเฉพาะในงานศพบางงานเท่านั้น โดยอาศัยแฝงตัวตั้งวงอยู่ใกล้กับบรรยากาศครึกครื้นของวงเหล่า หรือมิฉะนั้นก็ต้องลักลอบเล่นเงียบๆบริเวณป่าละเมาะใกล้บ้านงานศพไม่เอิกเกริกเหมือนการตั้งวงดื่มเหล้า เพราะคนในชุมชนต่างรับรู้ว่าการเล่นการพนันเป็นสิ่งผิดกฎหมาย ในขณะที่ก่อนหน้านี้ยังคงมองว่าการตั้งวงดื่มเหล้าในงานศพเป็นเรื่องธรรมดา เพราะฉะนั้นเมื่อเหล่าอยู่ในพื้นที่พิธีกรรมงานศพไม่ได้ การพนันก็ยังไม่มีความชอบธรรมในพื้นที่ดังกล่าว ผู้เล่นการพนันก็ต้องเลิกเล่นไปโดยปริยาย

สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)

นับตั้งแต่ พ.ศ.2547 เป็นต้นมา นอกเหนือจากการณรงค์และติดตามมิให้มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพแล้ว กิจกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นในพื้นที่พิธีกรรมงานศพก็คือการทำโรงศพและปราสาทศพ ซึ่งเป็นความพยายามของกลุ่มแกนนำที่ต้องการขยายผลโครงการงานศพงดเหล่าไปสู่กิจกรรมอื่นๆ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการคือ 1) การลดค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพ และ 2) การสร้างพื้นที่และกิจกรรมเพื่อคึงให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพมากยิ่งขึ้น เป็นการใช้กิจกรรมมาทำหน้าที่แทนเหล่า เพื่อให้เหล่าในฐานะสิ่งเชื่อมโยงผู้คนถูกลดบทบาทลง (ในระยะที่ 2 ได้สร้างความหมายทางลบของเหล่าขึ้นเพื่อทำให้ความหมายทางบวกเสียสมดุล) ส่วนในระยะ

ที่ 3 นี้ การสร้างกิจกรรมการทำโรงศพและปราสาทศพก็เพื่อให้กิจกรรมดังกล่าวทำหน้าที่ทดแทนเหล่านั้นเอง โดยเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งจะส่งผลต่อความยั่งยืนของโครงการในระยะยาว

แนวคิดเรื่องการทำโรงศพและปราสาทศพนั้นนับเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษซึ่งเคยทำโรงศพและปราสาทศพแบบง่ายๆ ด้วยตนเอง แต่ต่อมาการทำเองก็ค่อยเลือนหายกลายเป็นการซื้อหามาแทนที่ ดังนั้นความพยายามย้อนกลับไปค้นหาต้นทุนทางวัฒนธรรมจึงต้องอาศัยกระบวนการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการแสวงหาและรื้อฟื้นต้นทุนดังกล่าว เริ่มตั้งแต่การที่แกนนำได้ศึกษาหาข้อมูลเกี่ยวกับการทำโรงศพและปราสาทศพในมิติต่างๆ ทั้งในด้านความหมายและความเชื่อ รวมไปถึงอุปกรณ์ที่ใช้และวิธีการทำ แล้วถ่ายทอดข้อมูลเหล่านี้ให้คนในชุมชนได้รับรู้ร่วมกันทั้งในการประชุมหมวดบ้านและการประชุมหมู่บ้าน เนื่องจากต้องสร้างความมั่นใจให้คนในชุมชนว่าการเปลี่ยนแปลงวิธีการปฏิบัติดังกล่าวจะไม่นำความเสียหายหรือสิ่งที่เลวร้ายมาสู่ครอบครัวผู้ตายและชุมชน เช่น การหาข้อมูลว่าการทำปราสาทศพนั้น ดั้งเดิมเป็นสิ่งที่ทำให้เฉพาะชนชั้นสูง ชาวบ้านไม่นิยมทำ และข้อมูลจากพระสงฆ์ที่ไม่ยืนยันว่าการนำศพใส่ปราสาทที่สวยงามจะเป็นการยืนยันถึงชีวิตที่สวยงามหลังความตายหรือการมาเกิดใหม่ ใดๆ ก็ดี ถึงแม้จะมีข้อมูลดังกล่าวแล้ว แต่กลุ่มแกนนำก็ได้รณรงค์ให้ชาวบ้านเลิกใช้ปราสาทศพประกอบพิธีกรรมโดยสิ้นเชิง แต่โน้มน้าวใจให้เห็นว่าชุมชนยังสามารถรักษาประเพณีการใช้ปราสาทศพประกอบพิธีกรรมได้ โดยเปลี่ยนจากการซื้อหามาเป็นการสร้างเอง ซึ่งถึงแม้ว่าจะไม่สวยงามเท่าปราสาทศพของโรงงานหรือร้านค้า แต่เป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงความร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชน และบ่งชี้ว่าเจ้าภาพนั้นเป็นผู้ที่มีพวกพ้อง มีเครือข่ายเพื่อนฝูง

“ผมไปถามตู้เจ้าแถวลำพูน ถามพระดอกเตอร์ที่วัดสวนดอก เชียงใหม่ ว่าคนที่ตายถ้าเขาบ่แบ่งปราสาทเข้าใส่ เป็นจะมากเกิดก่อ เป็นตอบว่า โยม..อาตมาตอบบ่ได้ เพราะอาตมายังบ่เคยตายเตื้อ แต่มีอยู่ข้อหนึ่งที่อาตมารู้ก็คือว่า สมัยก่อนคนที่ตายที่ได้อยู่ปราสาทก็คือหมู่เจ้าขุนมูลนาย คนธรรมดาบ่มีสิทธิ์ใส่ปราสาท.. แสดงว่าเรื่องปราสาทเป็นเรื่องที่เฮมายะเอาเองทีหลังไปเลียนแบบเป็น (เจ้าขุนมูลนาย) อย่างโรงศพ แต่ก่อนพอมีคนตายบู๊บจะมีนายหน้ามาถาม โรงศพอย่างถูกสองพันห้า อย่างดีก่อห้าพัน ผมก้อหันว่าโรงศพนี้เราน่าจะแบ่งกันได้ ก้อเลยไปถามคนทำโลงที่ อ.เสริมงาม เป็นบอกว่า คนแบ่งจ้าง (ทำเป็น) ไม้อัด 3 แผ่น แบ่งได้สองแผ่น ปีก็มาบ้าน..ผมก้อชวนพวก สล่า (ช่าง) มาแบ่ง ซื่อไม้อัด เทพพนม ดอกสร้อยมาติดเอาเอง งานศพแรกที่แบ่งโลงเองเสี่ย (เสี่ยเงิน) เก้าร้อย” (อินแก้ว, สานทนากลุ่ม เวทีชุมชน อ.จาว, 25 พฤศจิกายน 2552)

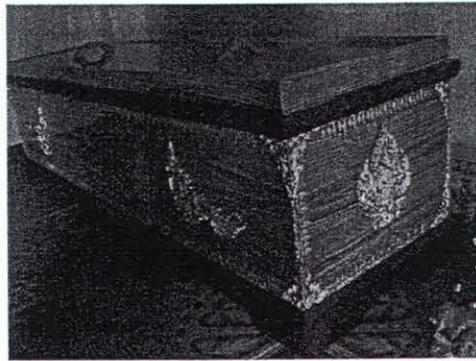
เหตุผลเบื้องหลังของการตัดสินใจเลือกที่จะทำปราสาทศพแทนการเลิกทำปราสาทศพไปเลยโดยสิ้นเชิงนั้น สามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิดประเพณีในการเลือกสรร (selective tradition) ของ

เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ การค้นหาข้อมูลรวมถึงองค์ความรู้เรื่องการทำโรงศพและปราสาทศพจากคนเฒ่าคนแก่เพื่อมายืนยันว่าชุมชนเคยทำทั้งโรงศพและปราสาทศพได้เองโดยไม่ต้องซื้อหา นั่นเป็นการเลือกหยิบยกคำนิยมและเหตุการณ์ในอดีตมาสนับสนุนแนวคิดที่ต้องการผลักดันในปัจจุบันให้มีความชอบธรรม การผลิตซ้ำการทำปราสาทศพสามารถตอบสนองผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจของชุมชน (ซึ่งก็เป็นผลประโยชน์ของกลุ่มแกนนำด้วยเช่นกัน) ได้อย่างชัดเจนในเบื้องต้น นั่นคือการประหยัดค่าใช้จ่ายในงานศพ ซึ่งอาจมีคำถามตามมาว่าแล้วทำไมจึงไม่เลิกทำปราสาทศพไปเลยซึ่งจะประหยัดค่าใช้จ่ายยิ่งขึ้นไปอีก ประเด็นนี้อธิบายได้ว่า นับตั้งแต่เริ่มขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่า กลุ่มแกนนำล้วนตระหนักดีว่ากิจกรรมที่ทำการทวนกระแสบริโภคนิยมที่กลายเป็นคำนิยมกระแสหลักของสังคมโดยรวม ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ความสำเร็จของการดำเนินโครงการในเบื้องต้นของแกนนำชุมชนนั้น ไม่ได้เกิดจากยุทธวิธีการต่อสู้แบบ “ขอมหัก ไม่ยอมงอ” หรือการใช้ไม้แข็งคัดค้านกับคนส่วนใหญ่ แต่ใช้วิธีการ โน้มน้าวใจโดยรู้จักอย่างละมุนละม่อม ใช้การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อมูลก่อนชักชวนให้ตกลงทำร่วมกัน ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ว่าการเลิกทำปราสาทศพก็นับเป็นกลยุทธ์แบบขอมหักไม่ยอมงอ ในขณะที่การเปลี่ยนจากการ “ซื้อ” มาเป็นการ “ทำ” ปราสาทศพนั้นเป็นกลยุทธ์แบบละมุนละม่อมที่กลุ่มแกนนำเคยเรียนรู้แล้วว่าสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชนได้ โดยไม่ก่อให้เกิดความแตกแยกแบ่งฝักแบ่งฝ่าย ซึ่งความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชุมชนนั้นถือเป็นผลประโยชน์ร่วมสำคัญของชุมชนที่กลุ่มแกนนำต้องคำนึงถึง ดังนั้นการเลือกที่จะ “ทำปราสาทศพเอง” แทน “การเลิกใช้ปราสาทศพ” ก็นับว่าเป็นประเพณีในการเลือกสรรโดยตัวของมันเองเช่นเดียวกัน

แต่เหตุผลสำคัญที่สุดที่กลุ่มแกนนำต้องมรณกรรมให้ชุมชนร่วมกันทำโรงศพและปราสาทศพนั้นสามารถอธิบายได้ด้วยประเด็นความแตกต่างระหว่างการเป็น “ผู้ผลิต (producer)” กับ “ผู้บริโภค (consumer)” ตามแนวคิดสังคมแห่งภาพตื่นตาตื่นใจ (society of the spectacle) ที่เสนอไว้โดยกียู เดอบอร์ด (Guy Debord) เดอบอร์ดอธิบายว่าสังคมแห่งภาพตื่นตาตื่นใจคือสังคมที่ผู้คนต่างหลงใหลคลั่งไคล้ในวัตถุต่างๆ จากกลไกการทำงานร่วมกันระหว่างอุตสาหกรรมสื่อและอุตสาหกรรมสินค้า ภาพตื่นตาตื่นใจลักษณะต่างๆ ที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัตถุที่เกินจริง (เช่น ความสัมพันธ์ของพ่อแม่ลูกที่กลมเกลียวรักใคร่ เพราะแม่ใช้ผงปรุงรสบางยี่ห้อปรุงอาหาร) ถูกนำเสนอผ่านสื่อตลอดเวลา ในขณะที่ภาพของแรงงานซึ่งเป็นผู้ผลิตตัวจริง กลับไม่ปรากฏในการรับรู้ของผู้คน การกระตุ้นให้เกิดการบริโภคมากที่สุดเพื่อสร้างส่วนเกิน (surplus) จึงกลายเป็นเป้าหมายหลักของระบบทุนนิยม แม้แต่ชนชั้นล่างหรือผู้ใช้แรงงานก็ล้วนถูกกระตุ้นให้บริโภคด้วยกันทั้งสิ้น ความตื่นตาตื่นใจจากการได้เปลี่ยนสถานะมาเป็นผู้บริโภคทำให้รู้สึกราวกับว่ากำแพงชนชั้นได้พังทลายลงไป แต่แท้จริงแล้ว นอกจากเส้นแบ่งชนชั้นจะไม่ได้ถูกทำลายลงแล้ว แต่กลับถูกตอกย้ำให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้นไปอีกด้วยกลไกการบริโภคนั้นเอง (เมื่อไม่มีเงินบริโภค ก็ไม่สามารถใช้ชีวิตดิ้นรนแบบชนชั้นสูงได้ จึงต้องดิ้นรนหาเงินให้ได้มากๆ หรือถึงแม้จะมีเงินบริโภคบ้างในบางครั้ง

แต่ชนชั้นสูงก็ยังสร้างเงื่อนไขด้านรสนิยม (taste) ในการบริโภคเพื่อสร้างความแตกต่างได้อีกโสดหนึ่ง) นอกจากนั้น ระบบบริโภคนิยมยังแบ่งแยกผู้คนให้ออกจากประสบการณ์สร้างสรรค์ในฐานะผู้ผลิตในสังคมแบบดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นการผลิตอาหาร สิ่งของเครื่องใช้ ไปจนถึงที่อยู่อาศัยที่เคยทำเองได้ ทั้งๆ ที่การมีสถานภาพเป็นผู้ผลิตมีเรื่องของสุนทรียะและความสุขจากการได้ลงมือกระทำมาเกี่ยวข้อง ทำให้มนุษย์ตระหนักถึงศักยภาพของตน ได้สร้างสายสัมพันธ์เชื่อมโยงกับผู้อื่น และมีบทบาทเชิงสร้างสรรค์ภายในชุมชนของตน แต่การมีสถานภาพเป็นผู้บริโภคทำให้มนุษย์ลดทอนการสร้างสัมพันธ์กับผู้อื่นแล้วหันไปสร้างความสัมพันธ์กับวัตถุขึ้นมาชดเชย การเกาะเกี่ยวกันเป็นชุมชนก็ลดน้อยลง เมื่อสายสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนเบาบาง แน่่อนว่าโครงสร้างความเป็นชุมชนที่เคยพึ่งพาอาศัยกันได้ก็อ่อนแอตามไปด้วย

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ทำให้สื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคงในระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) กลุ่มแกนนำชุมชนจึงต้องผลักดันให้มีกิจกรรมเพิ่มเติม ได้แก่ การทำโรงศพและปราสาทศพ ซึ่งผู้ชายในชุมชนที่มีฝีมือช่างไม้จะร่วมแรงร่วมใจกันสร้างขึ้น (ได้กลับคืนสู่สถานภาพผู้ผลิต) จากเดิมที่ก่อนทำโครงการงานศพจดเหล่านั้น เมื่อหาพื้นที่และจัดเตรียมสถานที่เรียบร้อยแล้ว กลุ่มพ่อบ้านก็ไม่ค่อยมีกิจกรรมอื่นๆ ในพิธีกรรมให้ทำมากนัก ตรงนี้เป็นช่องว่างที่สำคัญ เพราะด้วยบริบทของความเป็นสังคมเครือญาติ ทำให้ผู้คนต่างมาร่วมงาน แต่เมื่อมาแล้วไม่มีอะไรให้ทำมากนักนอกจากการนั่งพูดคุยกัน ก็เป็นช่องว่างที่เปิดโอกาสให้การสังสรรค์ดื่มกิน (กิจกรรมการบริโภค) กลายเป็นกิจกรรมสำคัญที่ขาดไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีการรื้อฟื้นกิจกรรมการทำโรงศพและปราสาทศพขึ้นมา ประเด็นสำคัญจึงไม่ได้อยู่ที่ว่าโรงศพและปราสาทศพที่ทำขึ้นนั้นจะต้องหรูหราสวยงามเท่ากับที่ซื้อหามาจากร้านค้า แต่หัวใจสำคัญกลับอยู่ที่โรงศพและปราสาทศพเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ “คนในชุมชนร่วมกันผลิตได้เองและสามารถใช้งานได้จริง” (เป็นการเรียกคืนความมั่นใจในศักยภาพการเป็นผู้ผลิตที่ได้สูญเสียไปจากการเป็นผู้บริโภค) ซึ่งหากอุปกรณ์พร้อมและมีเวลาทำอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งวัน สำหรับโรงศพนั้นใช้เวลาในการทำประมาณ 1 วัน ส่วนปราสาทศพใช้เวลาในการทำประมาณ 2 วัน ช่วงเวลาดังกล่าวมีความสอดคล้องเป็นอย่างดีต่อระยะเวลาการตั้งศพโดยทั่วไปของชุมชน ที่ใช้เวลาประมาณ 3 วัน ภาพที่ 5.15 และ 5.16 หน้า 209 แสดงลักษณะของโรงศพและปราสาทศพที่คนในชุมชนช่วยกันทำขึ้น

ภาพที่ 5.15: โลงศพที่คนในชุมชนบ้านดงร่วมกันทำ

ภาพที่ 5.16: ปราสาทศพที่คนในชุมชนบ้านดงร่วมกันทำ

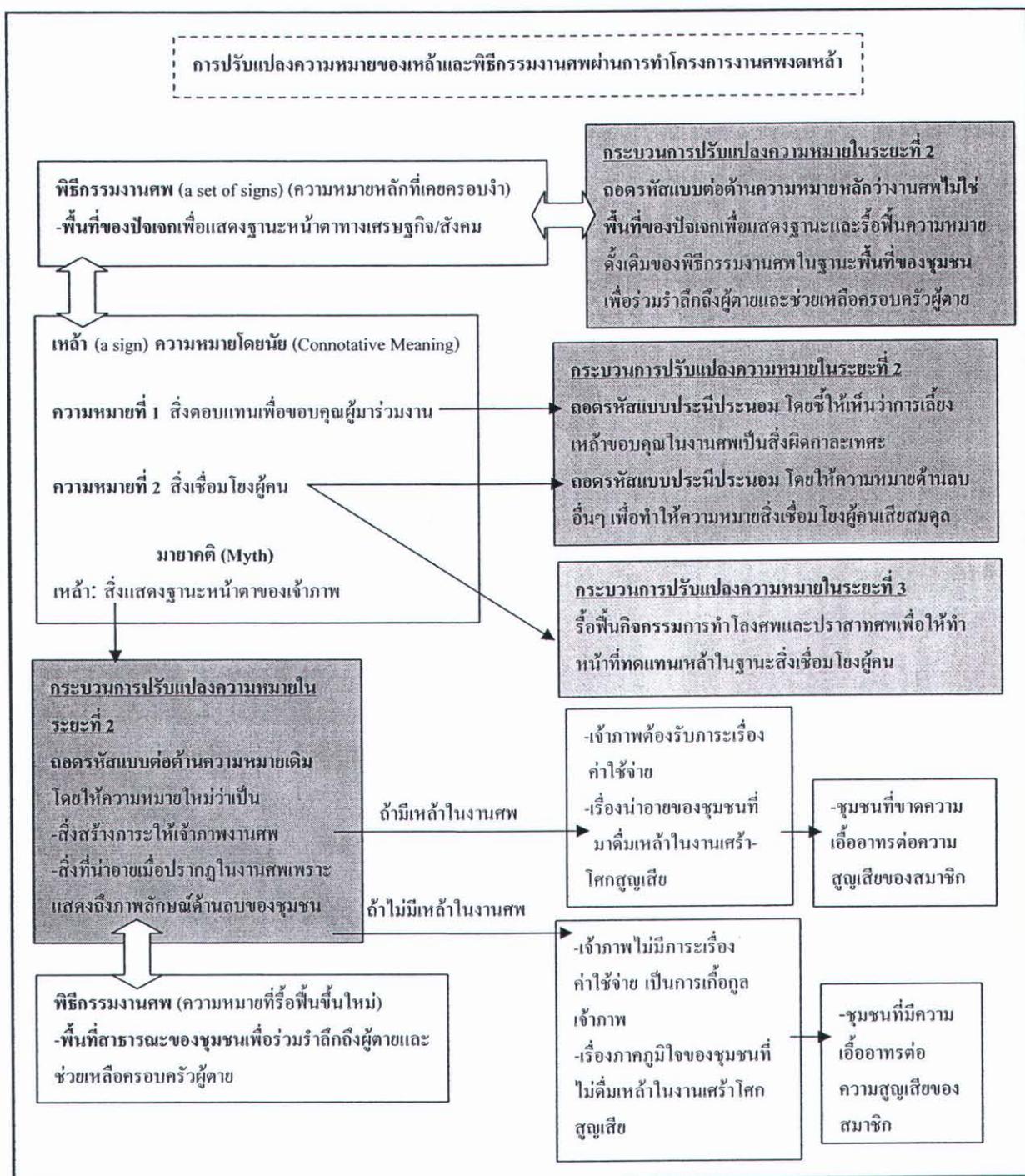
เกี่ยวกับบทบาทของเหล่าในพิธีกรรมงานศพนั้น ในกรณีที่มีการทำโลงศพหรือปราสาทศพ เหล่าจะกลับเข้ามาสู่พื้นที่พิธีกรรมอีกครั้ง โดยปรากฏอยู่ในขันสládัดที่ใช้เช่น ใหว่ครูช่างจำนวน 1 จอก ในฐานะเครื่องประกอบพิธีกรรม (เป็นความหมายดั้งเดิมของเหล่าในบริบททางวัฒนธรรมของล้านนา) ซึ่งงานวิจัยของสุทัศน์ ตันสุวรรณ (2536) ก็ระบุถึงการทำพิธียกครูช่างในการทำโลงศพของช่างชาวไทยอยู่เช่นเดียวกัน ในกรณีชุมชนบ้านดง กลุ่มพ่อบ้านที่ช่วยกันทำโลงศพและปราสาทศพเล่าว่า เหล่าที่อยู่ในขันสládัดนั้นเมื่อประกอบโลงศพและทำปราสาทศพเสร็จสิ้นแล้ว พ่อบ้านที่เป็นหัวหน้าสládจะนำเหล่าที่เช่นใหว่ไปเทไว้ในจุดที่กำหนด ประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่าในระยะที่ 3 ของการศึกษา ชุมชนเกิดความมั่นใจแล้วว่าสามารถควบคุมดูแลการมีอยู่ของเหล่าให้อยู่เฉพาะในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (พื้นที่เช่นใหว่ครูช่าง) ได้ โดยที่เหล่าจะไม่หลุดออกมาสู่พื้นที่ทางโลก (พื้นที่ๆ นั่งพูดคุย ทำครัว รับประทานอาหารในพิธีกรรมงานศพ) ภายใต้อความหมายแบบเดิม (สิ่งแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ) อีกต่อไป

อย่างไรก็ดี อาจมีข้อกเว้นในงานศพบางงานที่อาจไม่มีการทำโลงศพหรือปราสาทศพ เนื่องจากเป็นงานศพที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน เช่น กรณีการเสียชีวิตเนื่องจากอุบัติเหตุ เจ้าภาพมักไม่มีเวลาเตรียมการและไม่ต้องการตั้งศพไว้หลายวัน ส่วนมากจึงซื้อโลงศพสำเร็จรูปจากร้านค้าสำหรับปราสาทศพนั้น เจ้าภาพบางรายต้องการทำบุญเป็นศาลาเพื่อให้มีอนุสรณ์ไว้ระลึกถึงผู้ล่วงลับ ก็อาจซื้อศาลาศพมาแทน ดังภาพที่ 5.17 เมื่อพิธีกรรมเสร็จสิ้นแล้วก็บริจาคศาลาดังกล่าวให้เป็นสาธารณสมบัติของชุมชนต่อไป

ภาพที่ 5.17: ศาลาศพ ซึ่งหลังการเผาศพจะกลายเป็นศาลาที่นั้งพักในชุมชน

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดเกี่ยวกับกระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 และ 3 มาประมวลเป็นแผนภาพ ในภาพที่ 5.18 หน้า 211

ภาพที่ 5.18: กระบวนการปรับแปลงความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพตั้งแต่ระยะที่ 2 จนถึงระยะที่ 3 ของการศึกษา

การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา

ภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัย ได้วิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา ในด้านต่างๆ ประกอบด้วย องค์ประกอบ ความหมาย และกระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของ ความหมาย และบทบาทหน้าที่ โดยนำเสนอในรูปแบบตาราง ประกอบด้วยตารางที่ 5.1 แสดง สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพ ในช่วงปี พ.ศ.2540-2544 ตารางที่ 5.2 แสดงสถานภาพสื่อพิธีกรรม งานศพ ในช่วงปี พ.ศ.2545-2546 ตารางที่ 5.3 แสดงสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพ ในช่วงปี พ.ศ. 2547-ปัจจุบัน

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม	1. กระบวนการสร้างความหมาย	1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม
	1.1 ได้สร้างความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะของผู้สร้างสรรคสื่อพิธีกรรม (ลูกหลาน ญาติมิตร และพระสงฆ์)	1.1 ผู้สร้างสรรคสื่อพิธีกรรม
	1.2 ได้สร้างความหมายของผู้เข้าร่วมในฐานะผู้ชมหรือสักขีพยาน (ทุกคนที่เข้าร่วมในพิธีกรรม)	1.2 ผู้ชม (สักขีพยานของพิธีกรรม)
	1.3 ได้สร้างความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้สนับสนุนสื่อพิธีกรรมให้ลุล่วง (ผู้ใหญ่ช่วยกิจกรรมต่างๆ เขาชนมีส่วนร่วมในการเสิร์ฟอาหาร คนแก่อังกฤษ)	1.3 ผู้สนับสนุนช่วยเหลือ
	1.4 ได้สร้างความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้า	1.4 ผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้า
	1.5 ได้สร้างความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้เล่นการพนันในงานศพ	1.5 ผู้เล่นการพนันในงานศพ
<p>*การเป็นผู้สร้างสรรค/ผู้ชม/ผู้สนับสนุนช่วยเหลือ เป็นความหมายหลัก เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในชุมชนแสดงบทบาทเหล่านี้</p> <p>**การเป็นผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้าเป็นความหมายระดับรอง เนื่องจากคนประมาณหนึ่งในสาม (ส่วนมากเพศชาย) จะแสดงบทบาทนี้ ส่วนการเป็นผู้เล่นการพนันนั้นเป็นความหมายระดับรองลงไปอีก เนื่องจากคนจำนวนน้อยที่แสดงบทบาทนี้</p>		

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
2. วัตถุ แบ่งเป็น	2. กระบวนการสร้างความหมาย (ผ่านกระบวนการทางศาสนา และการบอกเล่าสืบต่อมาแบบมุขปาถะ)	2. บทบาทหน้าที่ของวัตถุ
2.1 วัตถุทางศาสนพิธี	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี (กระบวนการสร้างความหมายจำกัดอยู่ในกลุ่มผู้รู้และคนเฒ่าคนแก่บางส่วนเท่านั้น)	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี
2.1.1 ดุงสามหาง	2.1.1 ดุงสามหาง – แสดงหลักไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) หรือกิเลสสามอย่าง (โลภะ โทสะ โมหะ)	2.1.1 วัตถุทางศาสนพิธีตั้งแต่ 2.1.1 -2.1.6 มีบทบาทหน้าที่ที่เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม ทำให้
2.1.2 ห่อข้าวคว่น	2.1.2 ห่อข้าวคว่น - ปัจจัยสำหรับการเดินทางสู่โลกหน้าของผู้ตาย / ความกตัญญูของบุตรหลาน / ความมีน้ำใจต่อผู้อื่น	การประกอบพิธีกรรมงานศพครบถ้วนสมบูรณ์
2.1.3 ดุงเหล็กดุนทอง	2.1.3 ดุงเหล็กดุนทอง – เครื่องขอมมาพระรัตนตรัย	2.1.2 โลงศพและปราสาทศพมีบทบาทหน้าที่ทางอ้อมเป็นสิ่งแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพด้วย
2.1.4 ต้นดอก ต้นเทียน	2.1.4 ต้นดอก ต้นเทียน – เครื่องบูชาพระรัตนตรัย	
2.1.5 โลงศพ (ซ้อ)	2.1.5 โลงศพ มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถ – สิ่งบรรจุศพเพื่อปกปิดสภาพที่เปลี่ยนแปลงไปของศพ มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยนัย - สิ่งแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ	
2.1.6 ปราสาทศพ (ซ้อ)	2.1.6 ปราสาทศพ มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถ-สิ่งของประกอบพิธีกรรมงานศพล้านนา มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยนัย – สิ่งแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ	
2.2 เหล้า	2.2 เหล้า 2.2.1 มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถ เครื่องดื่มทำให้เกิดความผ่อนคลายและความรื่นรมย์ 2.2.2 มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยนัย - สิ่งแทนคำขอบคุณของเจ้าภาพต่อผู้มาร่วมงาน - สิ่งเชื่อมโยงผู้คน 2.2.3 มีการสร้างและผลิตซ้ำมายาคติ – สิ่งแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ	2.2 เหล้า มีบทบาทหน้าที่ 2.2.1 เป็นเครื่องมือสร้างความผ่อนคลายและความรื่นรมย์ 2.2.2 เป็นสิ่งแทนคำขอบคุณเจ้าภาพให้กับผู้มาร่วมงาน และเชื่อมโยงผู้คน 2.2.3 เป็นสิ่งแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะหน้าตาของเจ้าภาพในงานศพ

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
3. กิจกรรม	3. กระบวนการสร้างความหมาย (ผ่านการกระทำกิจกรรมซ้ำๆ ของคนในชุมชน)	3. บทบาทหน้าที่ของกิจกรรม
3.1 กิจกรรมทางศาสนา ได้แก่ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย	3.1 มีการสร้างความหมายว่าเป็นกิจกรรมการผลิตเพื่อรำลึกถึงผู้ตาย ส่งดวงวิญญาณผู้ตายไปสู่สุคติ	3.1 มีบทบาทหน้าที่ในการสืบทอดความเชื่อและแบบแผนพิธีกรรมจากรุ่นสู่รุ่น/สร้างความสบายใจ ลดความโศกเศร้า
3.2 กิจกรรมการเตรียมสิ่งของหาพื้นที่ และการประกอบอาหาร	3.2 มีการสร้างความหมายว่าเป็นกิจกรรมการผลิตเพื่อช่วยเหลือแสดงความเอื้ออาทรต่อครอบครัว เจ้าภาพ และการร่วมแรงร่วมใจของชุมชน	3.2 มีบทบาทหน้าที่ในการระดมความช่วยเหลือของชุมชนให้ครอบครัวเจ้าภาพ ทั้งด้านเศรษฐกิจ แรงงาน และด้านอารมณ์ ความรู้สึก
3.3 กิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้า	3.3 มีการสร้างความหมายว่าเป็นกิจกรรมการบริโภคเพื่อตอบแทนผู้มาร่วมงาน กิจกรรมการบริโภคเพื่อผ่อนคลาย	3.3 มีบทบาทหน้าที่ที่สร้างความผ่อนคลายให้กับผู้มาร่วมงาน แต่บางกรณีเกิด malfunction ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทในชุมชน
3.4 กิจกรรมการเล่นการพนันในระหว่างพิธีกรรม	3.4 มีการสร้างความหมายว่าเป็นกิจกรรมเพื่อผ่อนคลาย	3.4 มีบทบาทหน้าที่ที่สร้างความผ่อนคลายให้กับผู้มาร่วมงาน แต่บางกรณีเกิด malfunction ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทในชุมชน
4. พื้นที่	4. กระบวนการสร้างความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
4.1 บ้านงานศพ	4.1 บ้านงานศพ พื้นที่แบ่งเป็น 2 ส่วนคือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา) และพื้นที่ทางโลก (พื้นที่ทำครัว นั่งพูดคุย จัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ ดื่มเหล้า หรือบางกรณีเล่นการพนัน)	4.1 พื้นที่บ้านงานศพ มีบทบาทหน้าที่เป็นทั้งพื้นที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และพื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของผู้ตายและครอบครัว เป็นพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของคนในชุมชนผู้ครอบครัวผู้ตาย และยังเป็นพื้นที่สำหรับสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการพนันอีกด้วย

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
4. พื้นที่ (ต่อ)	4. กระบวนการสร้างความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
4.2 ฌาปนสถาน	4.2 ฌาปนสถาน-มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถเป็นพื้นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมการฌาปนกิจศพ พื้นที่ประกาศสถานภาพของผู้ตายและครอบครัว และเป็นพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของชุมชน -มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยนัยว่าพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมเพื่อให้วิญญาณไปสู่สุคติ	4.2 ฌาปนสถาน มีบทบาทหน้าที่เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา, พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของผู้ตายและครอบครัว และพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของชุมชน
4.3 วัด (ในกรณีที่บ้านคับแคบหรือฐานะยากจนจะนำศพตั้งที่วัด)	4.3 วัด-มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถว่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา -มีการผลิตสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยนัยว่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมงานศพสำหรับผู้ที่มีฐานะยากจน	4.3 ในกรณีที่ตั้งศพที่วัด วัดจะทำบทบาทหน้าที่เช่นเดียวกับบ้านงานศพ

ตารางที่ 5.1: สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-2544)

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม	1. กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมายผู้มีส่วนร่วม	1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม
	1.1 ได้สร้างและผลิตซ้ำความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะของผู้สร้างสรรค์สื่อพิธีกรรม (ลูกหลาน ญาติมิตร และพระสงฆ์) ผู้ชมหรือสักขีพยาน (ทุกคนที่เข้าร่วมในพิธีกรรม) และผู้สนับสนุนสื่อพิธีกรรมให้ดูว่าง (ผู้ใหญ่วัยชราต่างๆ เขาชนมีส่วนร่วมในการเสิร์ฟอาหาร คนแก่อังเล) ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันซ้ำๆ	1.1 บทบาทหน้าที่ๆ คงเดิม ได้แก่ การเป็นผู้สร้างสรรค์สื่อพิธีกรรม / ผู้ชม (สักขีพยานของพิธีกรรม) / ผู้สนับสนุน
	1.2 ได้มีการรื้อถอนความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือผู้เล่นการพนันออกไปด้วยการทำโครงการงานศพงดเหล้า	1.2 บทบาทหน้าที่ๆ หายไป ได้แก่ การเป็นผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้า / ผู้เล่นการพนัน
	1.3 ได้สร้างความหมายใหม่ให้กับผู้มีส่วนร่วมในฐานะเป็นผู้ร่วมวิจัยและขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้า	1.3 บทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่ ได้แก่ การเป็นผู้ร่วมวิจัย (โครงการงานศพงดเหล้า)
2. วัตถุ แบ่งเป็น	2. กระบวนการสร้างความหมาย (ผ่านกระบวนการทางศาสนา และการบอกเล่าสืบต่อมาแบบมุขปาถะ) ที่ยังคงเดิมบางส่วน แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าจากการทำโครงการงานศพงดเหล้า	2. บทบาทหน้าที่ของวัตถุ
2.1 วัตถุทางศาสนพิธี	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี
2.1.1 ตุงสามหาง	2.1.1 วัตถุทางศาสนพิธีตั้งแต่ข้อ 2.1.1 – 2.1.4 ยังคงมีการผลิตซ้ำความหมายเดิม	2.1.1 วัตถุทางศาสนพิธีตั้งแต่ข้อ 2.1.1 -2.1.6 ยังมีบทบาทหน้าที่ๆ คงเดิม (เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม ทำให้การประกอบพิธีกรรมงานศพครบถ้วนสมบูรณ์)
2.1.2 ห่อข้าวคั่ววน	กรณีของ 2.1.5 โลงศพ และ 2.1.6 ปราสาทศพ มีความต่างออกไป คือ	
2.1.3 ตุงเหล็กตุงทอง	2.1.2 มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถของโลงศพและปราสาทศพ	
2.1.4 ต้นดอก คั่นเทียน	2.1.3 เริ่มมีความพยายามรื้อถอนและสร้างใหม่	2.1.2 มีความพยายามถอดบทบาทหน้าที่ทางอ้อมของโลงศพและปราสาทศพในฐานะสิ่งแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ แต่ยังไม่เกิดผลสำเร็จเป็นรูปธรรม
2.1.5 โลงศพ (ซื้อ)	ความหมายโดยนัยของโลงศพและปราสาทศพว่าไม่ใช่สิ่งแสดงฐานะหน้าตา แต่เป็นสิ่งที่ชุมชนร่วมกันทำได้และก่อให้เกิดความประหัยัด แต่ยังคงอยู่ในขั้นของการสร้างแนวความคิดในกลุ่มแกนนำโครงการ ยังไม่ขยายไปสู่ทั้งชุมชนและยังไม่เกิดผลที่เป็นรูปธรรม	
2.1.6 ปราสาทศพ (ซื้อ)		

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
2. วัตถุ (ต่อ)	2. กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ความหมาย	2. บทบาทหน้าที่ของวัตถุ
2.2 เหล้า	<p>2.2 เหล้า เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมายของเหล้า โดย</p> <p>2.2.1 มีการถอดรหัสแบบประนีประนอมกับความหมายโดยอรรถว่าเหล้าเป็นเครื่องดื่มเพื่อผ่อนคลายแต่ไม่เหมาะสมกับกาลเทศะในงานศพ</p> <p>2.2.2 มีการถอดรหัสแบบประนีประนอมกับความหมายโดยนัยทั้งสองความหมายว่า</p> <p>-เหล้าเป็นสิ่งตอบแทนแต่ไม่เหมาะกับกาลเทศะในงานศพ (ปรับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงาน)</p> <p>-เหล้าเป็นสิ่งเชื่อมโยงผู้คนแต่ก็มีความหมายด้านลบอื่น (โดยเฉพาะการสร้างปัญหาหนี้สินให้เจ้าภาพ) / แม้ไม่มีเหล้าคนก็ยังรวมตัวกันได้</p> <p>2.2.2 มีการรื้อถอนความหมายคติในฐานะสิ่งแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ โดยถอดรหัสแบบต่อต้านความหมายเดิมและสร้างความหมายใหม่ ว่าเหล้าเป็นภาระของเจ้าภาพและเป็นสิ่งที่น่าอับอายในงานศพเพราะแสดงถึงภาพลักษณ์ด้านลบของชุมชน</p>	2.2 เหล้า ถูกถอดบทบาทหน้าที่ที่ออกจากสื่อพิธีกรรมงานศพ
3. กิจกรรม	3. กระบวนการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม (บางส่วน) และการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมาย (บางส่วน)	3. บทบาทหน้าที่ของกิจกรรม
3.1 กิจกรรมทางศาสนา ได้แก่ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย	3.1 กิจกรรมทางศาสนา - ยังคงสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม (กิจกรรมการผลิตเพื่อส่งดวงวิญญาณผู้ตายไปสู่สุคติ)	3.1 บทบาทหน้าที่ดั้งเดิมคือการสืบทอดความเชื่อและสร้างความสบายใจ
3.2 กิจกรรมการเตรียมสิ่งของหาพิน และการประกอบอาหาร	<p>3.2 กิจกรรมเตรียมสิ่งของ</p> <p>3.2.1 ยังคงสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิมในฐานะกิจกรรมเพื่อแสดงความเอื้ออาทรต่อครอบครัว เจ้าภาพ กิจกรรมเพื่อแสดงความสามัคคีของชุมชน</p> <p>3.2.2 เกิดการสร้างความหมายใหม่ในฐานะกิจกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยโครงการงานศพงดเหล้า</p>	<p>3.2 มีทั้งบทบาทหน้าที่ที่ คงเดิม และบทบาทหน้าที่ที่ เกิดใหม่</p> <p>3.2.1 บทบาทที่ที่ คงเดิมคือการระดมความช่วยเหลือของชุมชน</p> <p>3.2.2 บทบาทหน้าที่ที่ เกิดใหม่คือการเป็นกิจกรรมเพื่อทดลองการงดเหล้าในงานศพ</p>
3.3 กิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้า	<p>3.3 กิจกรรมการดื่มเหล้า</p> <p>3.3.1 มีการประนีประนอมความหมายเดิม (กิจกรรมเพื่อตอบแทน/เชื่อมโยงคน แต่ไม่ถูกกาลเทศะ)</p>	3.3 กิจกรรมการดื่มเหล้าถูกถอดบทบาทหน้าที่

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
3. กิจกรรม (ต่อ)	3. กระบวนการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม (บางส่วน) และการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมาย (บางส่วน)	3. บทบาทหน้าที่ของกิจกรรม
	3.3.2 มีการเพิ่มความหมายด้านลบว่าเป็นกิจกรรมที่สร้างภาระให้เจ้าภาพ ผิดกาลเทศะและน่าอับอาย หากปรากฏในงานศพ	
3.4 กิจกรรมการเล่นการพนันในพิธีกรรมงานศพ	3.4 กิจกรรมการเล่นการพนัน 3.4.1 มีการรื้อถอนความหมายเดิม (กิจกรรมเพื่อผ่อนคลาย) 3.4.2 มีสร้างความหมายใหม่ว่าเป็นกิจกรรมที่น่าอับอายหากปรากฏในงานศพ	3.4 กิจกรรมการเล่นการพนันถูกถอดบทบาทหน้าที่
4. พื้นที่	4. กระบวนการสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ ความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
4.1 บ้านงานศพ	4.1 พื้นที่บ้านงานศพ มีทั้งการผลิตซ้ำ รื้อถอน ความหมาย และสร้างใหม่ของความหมายไปในคราวเดียวกันในมิติต่างๆ โดย 4.1.1 ยังคงผลิตซ้ำความหมายเดิมของพื้นที่ในฐานะพื้นที่สำหรับการทำพิธีกรรมทางศาสนา ประกาศสถานภาพของผู้ตาย และรวบรวมผู้คนให้เข้าร่วมงาน 4.1.2 มีการรื้อถอนความหมายเดิมของพื้นที่บ้านงานศพจากที่เคยเป็นพื้นที่สำหรับการสังสรรค์ดื่มเหล้าและเล่นการพนัน 4.1.3 มีการสร้างใหม่ความหมายของพื้นที่บ้านงานศพว่าเป็นพื้นที่สำหรับการทดลองงดเหล้าในงานศพ	4.1 พื้นที่บ้านงานศพ มีทั้งบทบาทหน้าที่ๆ คงเดิม หายไป และเกิดใหม่ 4.1.1 บทบาทหน้าที่ๆ คงเดิมคือเป็นทั้งพื้นที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นพื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของผู้ตายและครอบครัว เป็นพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของคนในชุมชนเพื่อครอบครัวผู้ตาย 4.1.2 บทบาทหน้าที่ๆ หายไปคือการเป็นพื้นที่สำหรับการสังสรรค์ดื่มเหล้าและเล่นการพนัน 4.1.3 บทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่คือการเป็นพื้นที่สำหรับการทดลองงดเหล้าในงานศพ
4.2 ฌาปนสถาน	4.2 มีการผลิตซ้ำความหมายเดิมของฌาปนสถานในฐานะพื้นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ประกาศสถานภาพของผู้ตายและครอบครัว และพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของชุมชน	4.2 บทบาทหน้าที่ของฌาปนสถานยังคงเดิม โดยเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา,

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
4. พื้นที่ (ต่อ)	4. กระบวนการสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ ความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
		พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ ของผู้ตายและครอบครัว และ พื้นที่ระดมความช่วยเหลือของ ชุมชน
4.3 วัด (ในกรณีที่บ้านคับแคบหรือฐานะยากจนจะนำศพตั้งที่วัด)	4.3 ยังคงมีการผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถ-สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา มีความพยายามรื้อถอนความหมายโดยนัย ทางอ้อม (สถานที่ประกอบพิธีกรรมงานศพสำหรับผู้ที่มีฐานะยากจน) ผ่านการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพว่าไม่ใช่พื้นที่แสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ	4.3 บทบาทหน้าที่ของวัดยังคงเดิม

ตารางที่ 5.2: สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546)

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม	1. กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมายผู้มีส่วนร่วม	1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม
	1.1 ได้สร้างและผลิตซ้ำความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะของผู้สร้างสรรค์สื่อพิธีกรรม (ลูกหลาน ญาติมิตร และพระสงฆ์) ผู้ชมหรือสักขีพยาน (ทุกคนที่เข้าร่วมในพิธีกรรม) และผู้สนับสนุนสื่อพิธีกรรมให้ลุล่วง (ผู้ใหญ่ช่วยกิจกรรมต่างๆ เขาชนมีส่วนร่วมในการเสิร์ฟอาหาร คนแก่อังเล) ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันซ้ำๆ	1.1 บทบาทหน้าที่ๆ คงเดิม ได้แก่ การเป็นผู้สร้างสรรค์สื่อพิธีกรรม / ผู้ชม (สักขีพยานของพิธีกรรม) / ผู้สนับสนุน
	1.2 ได้รื้อถอนความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือผู้เล่นการพนันออกไป	1.2 บทบาทหน้าที่ๆ หายไป ได้แก่ การเป็นผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้า / ผู้เล่นการพนัน
	1.3 ได้รื้อถอนความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมวิจัยโครงการงานศพงดเหล้าออกไป	1.3 บทบาทหน้าที่ๆ หายไปคือการเป็นผู้ร่วมวิจัย (โครงการงานศพงดเหล้า)
	1.4 ได้สร้างใหม่ความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน (ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ)	1.4 บทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่คือ บทบาทหน้าที่ในการเป็นผู้ผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ”
2. วัตถุ แบ่งเป็น	2. กระบวนการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิมของวัตถุทางศาสนพิธี (ผ่านกระบวนการทางศาสนา และการบอกเล่าสืบต่อมาแบบมุขปาถะ) และ การสร้างและผลิตซ้ำความหมายใหม่ของเหล้าอันเป็นผลจากโครงการงานศพงดเหล้าในปี 45-46	2. บทบาทหน้าที่ของวัตถุ
2.1 วัตถุทางศาสนพิธี	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี ตั้งแต่ข้อ 2.1.1 – 2.1.4 ยังคงมีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี ตั้งแต่ 2.1.1 -2.1.6 ยังคงมี
2.1.1 ดุงสามหาง	แต่ 2.1.5 โลงศพ และ 2.1.6 ปราสาทศพ มีความต่างออกไป คือ	บทบาทหน้าที่คงเดิม แต่ 2.1.5 โลงศพ และ 2.1.6 ปราสาทศพ มี
2.1.2 ห่อข้าวด้วน	- มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถของ	บทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่คือ
2.1.3 ดุงเหล็กดุงทอง	โลงศพและปราสาทศพ ซึ่งเป็นความหมายเดิมมาตั้งแต่อดีต	เป็นสัญลักษณ์แสดงความเอื้ออาทรของคนในชุมชน (ในกรณีที่สร้างเอง) และสัญลักษณ์แสดง
2.1.4 ดันดอก ดันเทียน	- มีการรื้อถอนความหมายโดยนัยของโลงศพและปราสาทศพในฐานะ “สิ่งแสดงฐานะหน้าตา” ออกไป	สัถยภาพในการเป็นผู้ผลิตของชุมชน
2.1.5 โลงศพ (ทำเอง)		

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
2. วัตถุประสงค์ (ต่อ)	2. กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมายวัตถุประสงค์	2. บทบาทหน้าที่ของวัตถุประสงค์
2.1.6 ปราสาทศพ (ทำเอง)	และสร้างใหม่ความหมายโดยนัยของโลงศพ 2 ด้าน ได้แก่ 1) “สิ่งที่ชุมชนร่วมกันทำเพื่อช่วยเจ้าภาพ และก่อให้เกิดความประหัยด์” และ 2) “สิ่งแสดงความเอื้ออาทรและสามัคคีของชุมชน” โดยปรากฏผลที่เป็นรูปธรรม	
2.2 เหล้า	2.2 เหล้า 2.2.1 ยังคงสร้างและผลิตซ้ำความหมายที่สร้างใหม่ในช่วงปี 45-46 ของเหล้า โดยเฉพาะความหมายที่ว่าเหล้าเป็นภาระของเจ้าภาพงานศพ สร้างปัญหาหนี้สิน และเป็นสิ่งที่น่าอับอายหากปรากฏในงานศพเพราะแสดงถึงภาพลักษณ์ด้านลบของชุมชน (ความหมายของเหล้าในฐานะเครื่องดื่มเพื่อผ่อนคลาย/สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ/สิ่งเชื่อมโยงผู้คนนั้น ไม่ได้ถูกรื้อถอนแต่เป็นการประนีประนอมด้านความหมาย (ในงานอื่น เช่น งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ยังมีการเลี้ยงเหล้าอยู่) แต่มีการชี้ว่างานศพเป็นงาน โศกเศร้า สูญเสีย เหล้าจึงไม่ควรอยู่ในงานศพ (ไม่ถูกกาลเทศะ) รวมถึงการซื้อผลข้างเคียงที่ไม่พึงประสงค์ เช่น อุบัติเหตุ การทะเลาะวิวาท)	2.2 เหล้า กลับเข้ามามีบทบาทหน้าที่ในสื่อพิธีกรรมงานศพ เฉพาะในกรณีที่มีการสร้างโลงศพและปราสาทศพ ในฐานะเครื่องประกอบพิธีกรรม เพราะเหล้าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของ “ขันส่ำตัด” ที่ส่ำหรือช่างไม้จัดทำขึ้นไว้ครูก่อนการสร้างโลงศพและปราสาทศพ
3. กิจกรรม	3. กระบวนการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม (บางส่วน) และการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมาย (บางส่วน)	3. บทบาทหน้าที่ของกิจกรรม
3.1 กิจกรรมทางศาสนา ได้แก่ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย	3.1 กิจกรรมทางศาสนา - ยังคงสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม (กิจกรรมการผลิตเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้เสียชีวิต)	3.1 บทบาทหน้าที่คงเดิมคือการสืบทอดความเชื่อและสร้างความสบายใจ
3.2 กิจกรรมการเตรียมสิ่งของหาพื้น และการประกอบอาหาร	3.2 กิจกรรมการเตรียมสิ่งของ 3.2.1 ยังคงสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิมในฐานะกิจกรรมเพื่อแสดงความเอื้ออาทรต่อครอบครัวเจ้าภาพ, กิจกรรมเพื่อแสดงความสามัคคีของชุมชน 3.2.2 เกิดการรื้อถอนความหมายในฐานะกิจกรรมทดลองวิจัยโครงการงานศพงดเหล้าออกไป	3.2 มีทั้งบทบาทหน้าที่ที่ คงเดิม และบทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่ 3.2.1 บทบาทที่ๆ คงเดิมคือการระดมความช่วยเหลือของชุมชน 3.2.2 บทบาทหน้าที่ๆ หายไป คือ

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
3. กิจกรรม (ต่อ)	3. กระบวนการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม (บางส่วน) และการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมาย (บางส่วน)	3. บทบาทหน้าที่ของกิจกรรม
		การเป็นกิจกรรมเพื่อทดลองการจดเกล้าในงานศพ 3.2.3 บทบาทหน้าที่ที่ เกิดใหม่ คือการเป็นกิจกรรมเพื่อผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน
3.3 กิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้า	3.3 ยังคงมีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายใหม่ของกิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้าในฐานะ “กิจกรรมที่สร้างภาระให้เจ้าภาพ ผิดกาลเทศะและน่าอับอายหากปรากฏในงานศพ”	3.3 กิจกรรมการดื่มเหล้าถูกลดบทบาทหน้าที่
3.4 กิจกรรมการเล่นการพนันในระหว่างพิธีกรรม	3.4 ยังคงมีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายใหม่ของกิจกรรมการเล่นการพนันในฐานะ “กิจกรรมที่ผิดกาลเทศะ น่าอับอายหากปรากฏในงานศพ”	3.4 กิจกรรมการเล่นการพนันถูกลดบทบาทหน้าที่
3.5 กิจกรรมการสร้างโลงศพและปราสาทศพ	3.5 กิจกรรมการสร้างโลงศพและปราสาทศพถูกสร้าง ความหมายว่าเป็น “กิจกรรมเพื่อช่วยเหลือและแสดงความเอื้ออาทรต่อเจ้าภาพงานศพ “กิจกรรมการผลิตเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย” “กิจกรรมเพื่อการร่วมแรงร่วมใจและสร้างความสามัคคีในชุมชน” และ “กิจกรรมเพื่อผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนในฐานะชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ”	3.5 กิจกรรมการสร้างโลงศพและปราสาทศพมีบทบาทหน้าที่ ได้แก่ 3.5.1 บทบาทหน้าที่ในการเป็นกิจกรรมเพื่อระดมคนในชุมชนให้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม (แทนการดื่มเหล้า) 3.5.2 กิจกรรมเพื่อฟื้นฟูศักยภาพการเป็นผู้ผลิตของชุมชน 3.5.3 กิจกรรมเพื่อสร้างความสามัคคีในชุมชน 3.5.3 กิจกรรมเพื่อผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
4. พื้นที่	4. กระบวนการสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ ความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
4.1 บ้านงานศพ	4.1 พื้นที่บ้านงานศพ มีทั้งการผลิตซ้ำ รื้อถอน ความหมาย และสร้างใหม่ของความหมายไปในคราว เดียวกันในมิติต่างๆ โดย 4.1.1 ยังคงผลิตซ้ำความหมายเดิมของพื้นที่ในฐานะ พื้นที่สำหรับการทำพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นพื้นที่ รวบรวมผู้คนให้เข้าร่วมงาน 4.1.2 มีการรื้อถอนความหมายของพื้นที่บ้านงานศพ ว่าเป็นพื้นที่สำหรับการสังสรรค์ดื่มเหล้าออกไป 4.1.3 มีการรื้อถอนความหมายของพื้นที่บ้านงานศพ ว่าเป็นพื้นที่สำหรับการทดลองงดเหล้าในงานศพ ออกไป 4.1.4 มีการสร้างความหมายใหม่ให้พื้นที่บ้านงานศพ ว่าเป็นพื้นที่สำหรับการผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ ใหม่ของชุมชน ในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงาน ศพ”	4.1 พื้นที่บ้านงานศพ 4.1.1 บทบาทหน้าที่ๆ คงเดิมคือ เป็นพื้นที่เพื่อประกอบพิธีกรรม ทางศาสนา/ เป็นพื้นที่ประกาศ สถานภาพใหม่ของผู้ตายและ ครอบครัว / เป็นพื้นที่ระดม ความช่วยเหลือของคน ในชุมชน ผู้ครอบครัวผู้ตาย 4.1.2 บทบาทหน้าที่ๆ หายไปคือ การเป็นพื้นที่สำหรับการ สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการ พนัน 4.1.3 บทบาทหน้าที่ๆ หายไปคือ การเป็นพื้นที่สำหรับการทดลอง งดเหล้าในงานศพ 4.1.4 บทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่ คือการเป็นพื้นที่สำหรับการผลิต และธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ ของชุมชน
4.2 ฌาปนสถาน	4.2 มีการผลิตซ้ำความหมายเดิมของฌาปนสถานใน ฐานะพื้นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และประกาศสถานภาพของผู้ตายและครอบครัว	4.2 บทบาทหน้าที่ของฌาปน สถานยังคงเดิม โดยเป็นพื้นที่ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา, พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ ของผู้ตายและครอบครัว และ พื้นที่ระดมความช่วยเหลือของ ชุมชน
4.3 วัด (ในกรณีที บ้านคับแคบหรือ ฐานะยากจนจะนำ ศพตั้งที่วัด)	4.3 ยังคงมีการผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถ-สถานที่ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา มีความพยายามรื้อถอนความหมายโดยนัย (สถานที่ ประกอบพิธีกรรมงานศพสำหรับผู้ที่มีฐานะยากจน) ผ่านการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพว่า ไม่ใช่พื้นที่แสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ	4.3 บทบาทหน้าที่ของวัดยังคง เดิม คือ ในกรณีที่ตั้งศพที่วัด วัด จะมีหน้าที่เช่นเดียวกับบ้าน เจ้าภาพงานศพ แต่มีข้อสังเกตว่า ในระยะที่สามนี้ การตั้งศพที่วัด เริ่มได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะเวลาที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
4. พื้นที่	4. กระบวนการสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ ความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
		เล็กน้อย (ซึ่งเป็นผลมาจากการ รื้อถอนความหมายงานศพใน ฐานะพื้นที่แสดงฐานะหน้าตา ของเจ้าภาพออกไป)

ตารางที่ 5.3: สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะเวลาที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)

จากตารางที่ 5.1-5.3 ผู้วิจัยได้จำแนกและแจกแจงรายละเอียดต่างๆ ขององค์ประกอบต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลาที่ศึกษา ในตารางที่ 5.4-5.7 ผู้วิจัยจึงได้เปรียบเทียบการปรากฏอยู่และการหายไปขององค์ประกอบต่างๆ ในสื่อพิธีกรรมงานศพ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงด้านบทบาทหน้าที่ขององค์ประกอบเหล่านั้นในช่วงต่างๆ ที่ทำการศึกษาทั้ง 3 ช่วง ดังต่อไปนี้

ช่วงเวลาที่ศึกษา	ระยะที่ 1			ระยะที่ 2			ระยะที่ 3		
	(พ.ศ.2540-2544)			(พ.ศ.2545-2546)			(พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ “ผู้มีส่วนร่วม”									
-คนเฒ่าคนแก่	√			√			√		
-พระสงฆ์	√			√			√		
-พ่อบ้านแม่บ้าน คนวัยทำงาน	√			√			√		
-เยาวชน	√			√			√		
บทบาทหน้าที่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่
-ผู้สร้างสรรคสื่อพิธีกรรม	√			√			√		
-ผู้ชม/สักขีพยาน	√			√			√		
-ผู้สนับสนุนช่วยเหลือ	√			√			√		
-ผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้า/เล่นพนัน	√				√			√	
-ผู้ร่วมวิจัยโครงการงานศพคเหล้า	-	-	-			√		√	
-ผู้ร่วมผลิตและชำระรักษาอัตลักษณ์ ใหม่ของชุมชน	-	-	-	-	-	-	-	-	√

ตารางที่ 5.4: องค์ประกอบ “ผู้มีส่วนร่วม” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลงด้านบทบาทหน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา

จากตารางที่ 5.4 จะเห็นได้ว่ากลุ่มคนที่มีส่วนร่วมในพิธีกรรมนั้นยังคงเป็นกลุ่มคนเดิมๆ ตลอดทั้งสามช่วงเวลาที่ทำการศึกษา คือพอบท่างผู้สูงอายุ พระสงฆ์ พ่อบ้านแม่บ้าน คนวัยทำงาน และเยาวชน แต่ในขณะที่เดียวกันผู้มีส่วนร่วมเหล่านี้ไม่ได้มีความหมายเพียงหนึ่งเดียวในแต่ละช่วงของการศึกษาแต่กลับพบความหมายของผู้มีส่วนร่วมที่มีมากกว่าหนึ่งความหมาย ไม่ว่าจะในฐานะผู้สร้างสรรค์/ผู้ชม/ผู้สนับสนุนให้พิธีกรรมงานศพลู่วง ผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการพนัน ผู้ร่วมทดลองงดเหล้าในงานศพ หรือผู้ร่วมผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน

ในระยะที่ 1 พ.ศ.2540-2544 ความหมายหลักของผู้มีส่วนร่วมคือการเป็นผู้สร้างสรรค์/ผู้ชม/ผู้สนับสนุนให้พิธีกรรมลู่วง ซึ่งความหมายนี้คงเดิมตลอดทั้ง 3 ช่วงเวลาของการศึกษา ส่งผลให้บทบาทหน้าที่ของผู้มีส่วนร่วมตามความหมายดังกล่าวยังคงเดิม ส่วนความหมายรองที่ปรากฏคือการเป็นผู้สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการพนันในงานศพ ความหมายรองนี้ถูกรื้อถอนออกไปตั้งแต่ระยะที่ 2 พ.ศ.2545 เมื่อชุมชนเริ่มทำโครงการงานศพงดเหล้าจนถึงปัจจุบัน เมื่อมีการรื้อถอนความหมายในฐานะผู้สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือผู้เล่นการพนันออกไปก็ทำให้บทบาทหน้าที่ในการร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการพนันหายไปจนถึงปัจจุบันด้วยเช่นเดียวกัน

ความพยายามที่จะรื้อถอนความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นพนันในงานศพในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546) ทำควบคู่ไปกับการสร้างความหมายใหม่ของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมทดลองงดเหล้าในงานศพ ความหมายใหม่นี้เป็นตัวกำหนดบทบาทหน้าที่ใหม่ให้กับผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมวิจัยโครงการงานศพงดเหล้า ซึ่งจะเห็นได้ว่าความหมายและบทบาทใหม่เป็นด้านตรงข้ามกับความหมายและบทบาทในฐานะผู้สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นพนันที่ถูกถอดออกไป แต่บทบาทหน้าที่ที่ผู้ร่วมวิจัยก็หายไปในระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) เนื่องจากการดำเนินโครงการเสร็จสิ้นลง ซึ่งมีได้หมายความว่าบทบาทผู้สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นพนันจะกลับมา เพราะในระยะที่ 3 นี้ การงดเหล้ารวมไปถึงการพนันในงานศพไม่ได้เป็นเพียงการทดลองปฏิบัติแต่ได้กลายเป็นวิถีปฏิบัติของชุมชนไปแล้ว แนวปฏิบัติดังกล่าวที่คนในชุมชนยึดถือได้ส่งผลให้ชุมชนบ้านดงมีอัตลักษณ์ใหม่คือการเป็น “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” จึงกล่าวได้ว่าในระยะที่ 3 นี้ คนในชุมชนได้มีบทบาทหน้าที่ใหม่เกิดขึ้นด้วย คือบทบาทหน้าที่ในการผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนนั่นเอง

ช่วงเวลาที่ศึกษา	ระยะที่ 1			ระยะที่ 2			ระยะที่ 3		
องค์ประกอบ “วัตถุ”	(พ.ศ.2540-2544)			(พ.ศ.2545-2546)			(พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
- วัตถุทางศาสนพิธีอื่นๆ	√			√			√		
- โรงศพและปราสาทศพ	√ (ซื้อ)			√ (ซื้อ)			√ (ทำเอง)		
- เหล้า	√			-			√ (พบเฉพาะในงานศพ ที่สร้างโรงเอง โดย เป็นเครื่องประกอบ พิธีกรรม ไม่ใช่ สำหรับการนำมาดื่ม กิน)		
บทบาทหน้าที่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่
วัตถุทางศาสนพิธีอื่นๆ									
- เครื่องประกอบพิธีกรรม	√			√			√		
โรงศพและปราสาทศพ									
- เครื่องประกอบพิธีกรรม	√			√			√		
- เครื่องแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะ หน้าตาของเจ้าภาพงานศพ	√			√				√	
- สัญญาแสดงความเอื้ออาทรของ คนในชุมชน (ในกรณีที่สร้างเอง)	-	-	-	-	-	-			√
- สัญญาแสดงศักยภาพในการเป็น ผู้ผลิตของชุมชน	-	-	-	-	-	-			√
เหล้า									
- เครื่องดื่มเพื่อผ่อนคลาย	√				√			√	
- สิ่งแทนค่าขอบคุณผู้ร่วมงาน	√				√			√	
- สิ่งเชื่อมโยงผู้คน	√				√			√	
- สิ่งแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะ หน้าตาของเจ้าภาพงานศพ	√				√			√	
- เครื่องประกอบพิธีกรรมการทำโลง ศพและปราสาทศพ	-	-	-	-	-	-			√

ตารางที่ 5.5: องค์ประกอบ “วัตถุ” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลงด้าน
บทบาทหน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา

จากตารางที่ 5.5 จะพบว่าวัตถุอื่นๆ ซึ่งเป็นสิ่งของเครื่องใช้ในพิธีกรรมที่มีใช้โรงศพและปราสาทศพยังคงปรากฏในพิธีกรรมตลอดทั้ง 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา ในขณะที่โรงศพและปราสาทศพนั้นกลับมีความเปลี่ยนแปลงหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของแหล่งที่มาหรือบทบาทหน้าที่ จากเดิมในระยะที่ 1 และ 2 ของการศึกษา ชุมชนซื้อโรงศพและปราสาทศพมาจากร้านค้าภายนอกชุมชน แต่ในระยะที่ 3 ของการศึกษากลับพบว่า พิธีกรรมงานศพโดยส่วนมากของชุมชนชาวบ้านในชุมชนจะร่วมกันทำโรงศพและปราสาทศพขึ้นเอง เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะชุมชนได้ใช้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมหรือถอนความหมายโดยนัยของโรงศพและปราสาทศพในฐานะเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพออกไป ควบคู่กับการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพในฐานะพื้นที่ของปัจเจกเพื่อแสดงฐานะหน้าตา ทำให้บทบาทหน้าที่เดิมของโรงศพและปราสาทศพในฐานะเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาที่เคยปรากฏในระยะที่ 1 และ 2 หายไปในระยะที่ 3 ของการศึกษา แต่กลับมีบทบาทหน้าที่ใหม่ๆ เกิดขึ้นถึงสองประการคือมีบทบาทหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แสดงความเอื้ออาทรของคนในชุมชนต่อเจ้าภาพงานศพ และยังเป็นสัญลักษณ์แสดงศักยภาพในการเป็นผู้ผลิตของชุมชนอีกด้วย

สำหรับกรณีของเหล่า จะเห็นได้ว่าเหล่าเป็นองค์ประกอบที่เคยมีอยู่ในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544) โดยมีบทบาทหน้าที่เป็นเครื่องผ่อนคลาย สิ่งแทนคำขอบคุณ สิ่งเชื่อมโยงผู้คน และสัญลักษณ์แสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตา แต่ต่อมาก็ถูกลดความสำคัญและถอดออกไปจากสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546) ส่วนการกลับมาปรากฏตัวอีกครั้งของเหล่าในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) นั้น มีปรากฏเฉพาะในงานศพที่มีการประกอบโรงศพเอง โดยเปลี่ยนบทบาทหน้าที่มาเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมในชั้นสถาปัตยกรรมที่มีการทำโรงศพหรือปราสาทศพเท่านั้น ซึ่งชุมชนเองมีความยึดหยุ่นในการกำหนดความหมายของเหล่า กล่าวคือ เมื่อ “เหล่า” ในฐานะที่เป็นเครื่องค้ำเพื่อตอบสนองต่อความรื่นรมย์ของผู้มาร่วมงาน เหล่าในความหมายนี้จะกลายเป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับพิธีกรรมงานศพ แต่ “เหล่า” ซึ่งอยู่ในชั้นสถาปัตย์ ซึ่งมีฐานะเป็นสิ่งของเช่นไห้วครุช่าง เหล่าในความหมายนี้ถือว่าเป็นวัตถุที่ได้รับการยอมรับให้เข้าสู่พื้นที่พิธีกรรมงานศพได้อย่างเปิดเผย สิ่งนี้ชี้ชัดว่า “เหล่า” ในบริบทของชุมชนบ้านดงมีฐานะเป็นสัญลักษณ์ที่ล่องลอย (floating signifier) ที่สามารถนำไปใช้กับสิ่งที่หมายถึง (signified) ได้หลากหลาย ทั้งเครื่องค้ำเพื่อผ่อนคลายและสร้างความรื่นรมย์ สิ่งแทนคำขอบคุณ สิ่งเชื่อมโยงผู้คน สิ่งแสดงหน้าตาฐานะ หรือเป็นของเหลวศักดิ์สิทธิ์ประกอบในพิธีกรรม แต่ในขณะเดียวกัน ในท่ามกลางความหลากหลายของความหมายเหล่านั้น ก็พบว่าชุมชนได้ใช้อำนาจ (power) จัดการกับสัญลักษณ์ที่ล่องลอยดังกล่าว โดยการอนุญาตให้ “เหล่า” สามารถปรากฏในพิธีกรรมงานศพได้เมื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับบริบทของพิธีกรรม (เหล่า=เครื่องเช่นไห้ว เข้ากับงานศพ) และไม่อนุญาตให้ “เหล่า” เข้าไปในพื้นที่พิธีกรรมเมื่อใดก็ตามที่เหล่าสื่อความหมายที่ขัดแย้งกับบริบทของพิธีกรรม (เหล่า=ความรื่นรมย์ ไม่เข้ากับงานศพ)

สิ่งที่เกิดขึ้นกับ “เหล่า” หรือ “โรงศพและปราสาทศพ” ล้วนแสดงให้เห็นว่าถึงแม้จะเป็นวัตถุชิ้นเดิมที่เคยปรากฏในพิธีกรรม แต่เมื่อเกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงความหมายของวัตถุในระบบสร้างความหมายแล้ว ก็ส่งผลให้วัตถุนั้นมีบทบาทหน้าที่ที่เปลี่ยนไป การรับรู้ อารมณ์ และความรู้สึกร่วมของผู้คน รวมไปถึงปฏิบัติการทางสังคม (social practice) ที่มีต่อวัตถุก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

ช่วงเวลาที่ศึกษา	ระยะที่ 1			ระยะที่ 2			ระยะที่ 3		
	(พ.ศ.2540-2544)			(พ.ศ.2545-2546)			(พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ “กิจกรรม”									
-กิจกรรมทางศาสนา	√			√			√		
-กิจกรรมการเตรียมสิ่งของ การหา พิน การประกอบอาหาร	√			√			√		
-กิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้า	√			-			-		
-กิจกรรมการเล่นการพนัน	√			-			-		
-กิจกรรมการทำโรงศพและ ปราสาทศพ	-			-			√		
บทบาทหน้าที่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่
กิจกรรมทางศาสนา									
- กิจกรรมเพื่อสืบทอดความเชื่อ	√			√			√		
- กิจกรรมเพื่อสร้างความสบายใจ ลดความกังวล	√			√			√		
กิจกรรมการเตรียมสิ่งของ / การหา พิน / การประกอบอาหาร									
- กิจกรรมเพื่อระดมความช่วยเหลือ ของชุมชน	√			√			√		
- กิจกรรมทดลองรดเหล้าในงานศพ	-	-	-			√		√	
-กิจกรรมผลิตและชำระรักษา อัฐลักษณ์ใหม่ของชุมชน									√
กิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้า									
- กิจกรรมเพื่อสร้างความผ่อนคลาย	√				√			√	
-กิจกรรมเพื่อระดมคนให้เข้าร่วม พิธีกรรม	√				√			√	
กิจกรรมการเล่นการพนัน									
- กิจกรรมเพื่อสร้างความผ่อนคลาย	√				√			√	
-กิจกรรมเพื่อระดมคนให้เข้าร่วม พิธีกรรม	√				√			√	

บทบาทหน้าที่	คง	หายไป	เกิด	คง	หายไป	เกิด	คง	หายไป	เกิด
	เดิม		ใหม่	เดิม		ใหม่	เดิม		ใหม่
กิจกรรมการสร้างโรงศพและ ปราสาทศพ									
-กิจกรรมเพื่อช่วยเหลือและแสดง ความเอื้ออาทรต่อเจ้าภาพงานศพ	-	-	-	-	-	-			√
-กิจกรรมเพื่อระดมคนให้เข้าร่วม พิธีกรรม	-	-	-	-	-	-			√
-กิจกรรมเพื่อสร้างความสามัคคี ปรองดองในชุมชน	-	-	-	-	-	-			√
-กิจกรรมเพื่อผลิตและธำรง รักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน	-	-	-	-	-	-			√

ตารางที่ 5.6: องค์ประกอบ “กิจกรรม” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลง
ด้านบทบาทหน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา

จากตารางที่ 5.6 ในแง่องค์ประกอบด้านกิจกรรมนั้น พบว่าชุมชนยังคงดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชน เช่น การสวดเทศน์ธรรมหรือการทำพิธีถอนศพตลอดทั้งสามช่วงเวลาที่ทำการศึกษา โดยกิจกรรมเหล่านี้ยังคงมีบทบาทหน้าที่ดั้งเดิมคือทำหน้าที่สืบทอดความเชื่อของชุมชนและสร้างความสบายใจ ลดความกังวลของผู้คน

กิจกรรมเชิงสังคมในงานศพ เช่น การลงแรงช่วยกันหาฟืน จัดเตรียมสถานที่ และการประกอบอาหารเป็นสิ่งที่ชุมชนยังคงปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่องทั้ง 3 ช่วงเวลาของการศึกษา แต่กิจกรรมเชิงสังคมเหล่านี้มีบทบาทหน้าที่หลายประการ บทบาทบางอย่างคงเดิมตลอดทั้ง 3 ช่วงเวลา ได้แก่ บทบาทในการระดมความช่วยเหลือของชุมชน แต่ในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546) กิจกรรมเชิงสังคมดังกล่าวมีบทบาทหน้าที่ใหม่เกิดขึ้นในฐานะเป็นกิจกรรมเพื่อทอดลงจดเกล้าในงานศพ แต่บทบาทหน้าที่ดังกล่าวก็หายไปในระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) เมื่อการดำเนิน โครงการ ยุติลง และมีบทบาทหน้าที่ใหม่มาแทนที่คือบทบาทในการเป็นกิจกรรมเพื่อผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนในฐานะ “ชุมชนปลอดเกล้าในงานศพ” เพราะอัตลักษณ์ดังกล่าวจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้หากไม่มีการผลิตซ้ำ (reproduction) จิตสำนึกของผู้คนในชุมชนต่อไปเรื่อยๆ ซึ่งการผลิตซ้ำจิตสำนึกจะต้องมีองค์ประกอบสำคัญได้แก่ผู้คน วัตถุ (โรงศพ ปราสาทศพ และสิ่งของเครื่องใช้อื่น) พื้นที่สาธารณะ และการทำกิจกรรมร่วมกัน (การร่วมกันเตรียมสถานที่และผลิตสิ่งของ รวมถึงอาหารในพิธีกรรมโดยไม่ต้องเลี้ยงเกล้า) เพื่อสร้างความหมายของอัตลักษณ์ใหม่ (ชุมชนปลอดเกล้าในงานศพ) ดังกล่าว

กิจกรรมการสร้างสรรค์คัมหม์และกิจกรรมการเล่นการพนันซึ่งเคยปรากฏและมีบทบาทหน้าที่ในระยะที่ 1 คือการสร้างความผ่อนคลายและระดมคนให้เข้าร่วมกิจกรรมนั้น พบว่าบทบาทหน้าที่ดังกล่าวหายไปจากพื้นที่พิธีกรรมงานศพนับตั้งแต่ระยะที่ 2 ของการศึกษามาจนถึงปัจจุบัน เพราะชุมชนมีกระบวนการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายของงานศพ เหล่า รวมไปถึงกิจกรรมการดื่มการเล่นในงานศพ ซึ่งถูกสร้างความหมายในด้านลบว่าเป็น “กิจกรรมที่สร้างภาวะให้เจ้าภาพผิดกาละเทศะและนำอับอายหากปรากฏในงานศพ”

ประการสุดท้าย กิจกรรมการสร้างโรงศพและปราสาทศพนับเป็นกิจกรรมใหม่ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) เป็นกิจกรรมที่เกิดจากการวางแผน (by plan) ซึ่งก็พบว่ากิจกรรมดังกล่าวมีบทบาทหน้าที่ถึง 4 ประการ ได้แก่ บทบาทเป็นกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือและแสดงความเอื้ออาทรต่อเจ้าภาพงานศพ เป็นกิจกรรมระดมคนให้เข้าร่วมพิธีกรรม บทบาทในการสร้างความสามัคคีปรองดองในชุมชน รวมไปถึงบทบาทในการเป็นกิจกรรมเพื่อการผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” อีกด้วย

เกี่ยวกับบทบาทในการระดมคนให้เข้าร่วมพิธีกรรมนั้น อาจกล่าวได้ว่าการทำโรงศพและปราสาทศพนั้นได้มาทำหน้าที่ทดแทนกิจกรรมการดื่มเหล้าหรือเล่นพนันในงานศพนั่นเอง ซึ่งถึงแม้จะเป็นกิจกรรมคนละประเภท (การทำโรงศพและปราสาทศพเป็นกิจกรรมการผลิต ส่วนการดื่มเหล้าหรือเล่นพนันเป็นกิจกรรมการบริโภคเพื่อความบันเทิง) แต่เหตุที่กิจกรรมการผลิตสามารถทดแทนกิจกรรมการบริโภคได้นั้น สามารถอธิบายได้จากโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนแต่โบราณที่ผู้คนคุ้นเคยกับการมีส่วนร่วมในงานพิธีกรรมโดยการเป็นผู้ร่วมผลิต (producer) อยู่แล้ว แต่การที่พลิกบทบาทมาเป็นผู้บริโภคในงานศพก็เนื่องจากกิจกรรมเพื่อการผลิตในพิธีกรรมลดน้อยลง ทำให้ผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มพ่อบ้านที่มาร่วมงานไม่มีกิจกรรมในช่วงเวลาว่าง จึงได้หากิจกรรมการบริโภคมาทดแทนเพื่อใช้เวลาว่างในระหว่างพิธีกรรมให้หมดไป (คนส่วนใหญ่ในชุมชนที่มาร่วมในพิธีกรรมไม่ได้มีเป้าหมายหลักที่จะเข้ามาเพื่อสังสรรค์ แต่เมื่อไม่มีอะไรให้ทำ และเจ้าภาพหรือเพื่อนบ้านคนอื่นๆ เชื่อเชิญให้ร่วมวงก็กลายเป็นกิจกรรมที่คุ้นเคยไปในที่สุด) ผนวกกับก่อนหน้านี้ชุมชนได้รับความหมายของพิธีกรรมงานศพว่าเป็นพื้นที่ของปัจเจกเพื่อแสดงฐานะหน้าตามาใช้ ก็ยิ่งเป็นการเปิดโอกาสให้การบริโภคมีความชอบธรรม ไม่ว่าจะมองจากมุมของเจ้าภาพ (ได้ตอบแทนแขก / ได้แสดงฐานะหน้าตา) หรือมุมของผู้มาร่วมงาน (ได้ให้เกียรติเจ้าภาพ / ได้พบปะสังสรรค์) แต่เมื่อชุมชนได้สร้างสรรค์กิจกรรมการผลิต (ซึ่งสามารถให้ความสุข/อารมณ์สุนทรีย์อันเกิดจากการได้ลงมือทำ ซึ่งเป็นความสุขที่ประณีตกว่าความบันเทิงจากการเป็นผู้บริโภค) โดยรื้อฟื้นทุนวัฒนธรรมเรื่องการทำโรงศพและปราสาทศพขึ้นมาอีกครั้งโดยใช้เหตุผลเชิงเศรษฐกิจเรื่องการประหยัดควบคู่กับการรื้อถอนความหมายงานศพในแง่สัญลักษณ์เรื่องฐานะหน้าตาออกไป คนในชุมชนก็พร้อมจะกลับมาร่วมแรงร่วมใจกันทำปราสาทศพและโรงศพ ทำให้กิจกรรมการผลิตสามารถแสดงบทบาทหน้าที่ระดมคนเข้าร่วมพิธีกรรมทดแทนกิจกรรมการบริโภคได้ในที่สุด

ช่วงเวลาที่ศึกษา	ระยะที่ 1			ระยะที่ 2			ระยะที่ 3		
องค์ประกอบ “พื้นที่”	(พ.ศ.2540-2544)			(พ.ศ.2545-2546)			(พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
-บ้านงานศพ	√			√			√		
-ฌาปนสถาน	√			√			√		
-วัด	√ (ใช้น้อยมาก)			√ (ใช้น้อยมาก)			√ (ใช้น้อย)		
บทบาทหน้าที่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่
บ้านงานศพ									
-พื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา	√			√			√		
-พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของ ผู้ตายและครอบครัว	√			√			√		
-พื้นที่ระดมความช่วยเหลือของ ชุมชน	√			√			√		
-พื้นที่สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่น การพนัน	√				√			√	
-พื้นที่ทดลองงาดหัวในงานศพ	-	-	-			√		√	
-พื้นที่ผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ ใหม่ของชุมชน	-	-	-	-	-	-			√
ฌาปนสถาน									
-พื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา	√			√			√		
-พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของ ผู้ตายและครอบครัว	√			√			√		
-พื้นที่ระดมความช่วยเหลือของ ชุมชน	√			√			√		
วัด (กรณีตั้งศพที่วัด)									
-พื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา	√			√			√		
-พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของ ผู้ตายและครอบครัว	√			√			√		
-พื้นที่ระดมความช่วยเหลือของ ชุมชน	√			√			√		

ตารางที่ 5.7: องค์ประกอบ “พื้นที่” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลงด้าน
บทบาทหน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา

องค์ประกอบสุดท้ายที่ศึกษาคือองค์ประกอบด้านพื้นที่ ซึ่งพบว่าบ้านและฌาปนสถานหรือป่าช้าของชุมชนยังคงเป็นพื้นที่ๆ จำเป็นสำหรับการประกอบพิธีกรรมงานศพ นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน พื้นที่บ้านงานศพและฌาปนสถานมีบทบาทหน้าที่ๆ เหมือนกันหลายประการ ได้แก่ บทบาทในการเป็นพื้นที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ประกาศสถานภาพใหม่ของผู้ตายและครอบครัว และเป็นพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของคนในชุมชน ซึ่งบทบาททั้ง 3 ประการนี้ยังคงเดิมตลอดทั้ง 3 ช่วงเวลาของการศึกษาในครั้งนี้

เฉพาะพื้นที่บ้านงานศพนั้น นับเป็นพื้นที่ๆ น่าสนใจอย่างยิ่งในการศึกษาครั้งนี้ เนื่องจากในพื้นที่แห่งนี้ได้ปรากฏทั้งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred) และพื้นที่ทางโลก (profane) อยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน จึงพบว่าในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544) บ้านเป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ทำพิธีเทศน์กรรมและประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนบริเวณด้านล่างกลับเป็นพื้นที่ตั้งวงเหล้าสังสรรค์เฮฮาเลยไปถึงการตั้งวงพนันในงานศพบางงาน ทำให้ในระยะที่ 1 นี้พื้นที่บ้านงานศพมีบทบาทหน้าที่เป็นพื้นที่สำหรับการสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการพนันด้วย แต่บทบาทดังกล่าวถูกถอดออกไปตั้งแต่ระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546) จนถึงปัจจุบัน และในระยะที่ 2 พื้นที่บ้านงานศพก็มีบทบาทหน้าที่ใหม่ในฐานะพื้นที่ทดลองงดเหล้าในงานศพ ซึ่งเมื่อโครงการยุติลง บทบาทหน้าที่นี้ก็หายไป แต่เมื่อผ่านมาถึงระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) พื้นที่บ้านงานศพก็ถูกกำหนดให้ทำบทบาทหน้าที่ใหม่ๆ อีกโดยมีบทบาทเป็นพื้นที่สำหรับผลิตและธำรงรักษาวัดถ้ำอักษณณ์ใหม่ของชุมชน ในฐานะชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าในระยะที่ 2 นั้นชุมชนอยู่ในขั้นตอนของการทดลองเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัติ และเมื่อพบว่าวิถีปฏิบัติแบบใหม่มีคุณค่าและสามารถกระทำได้จริง ในระยะที่ 3 ก็เป็นระยะที่จะต้องธำรงรักษาวัดถ้ำอักษณณ์ดังกล่าวให้ยาวนานออกไปอีก ด้วยการผลิตซ้ำทั้งวัตถุ กิจกรรม พื้นที่ และความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆ ในพิธีกรรมงานศพไปพร้อมกัน

ความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจอีกประการก็คือ พื้นที่ภายในวัดเริ่มมีบทบาทเพิ่มขึ้นในการจัดพิธีกรรมงานศพ ถึงแม้จะยังไม่มากนัก ซึ่งอธิบายได้ว่า นับจากอดีต ชาวล้านนาซึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนทั้งในเมืองและชนบทต่างนิยมตั้งศพที่บ้านแล้วเคลื่อนไปทำพิธีฌาปนกิจที่ฌาปนสถาน แต่ไม่นิยมนำศพไปตั้งที่วัด เนื่องจากความสะดวกในการจัดการ ทั้งพิธีกรรมทางศาสนาและการประกอบอาหาร ต่อมาชาวล้านนาซึ่งอาศัยในเขตเมืองเริ่มนิยมนำศพไปตั้งที่วัดมากยิ่งขึ้นตามแบบชาวภาคกลาง แต่ชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านก็ยังยังคงนิยมตั้งศพที่บ้าน ศพที่จะนำไปตั้งที่วัดนั้น ส่วนใหญ่เป็นเพราะบ้านเจ้าภาพมีสภาพคับแคบ หรือมีฐานะค่อนข้างยากจน หรือผู้ตายเป็นคนอนาถา ไร้ญาติขาดมิตร คนในชุมชนทั่วไปจึงไม่นิยมตั้งศพที่วัดหากไม่จำเป็น อย่างไรก็ตาม ในกรณีของชุมชนบ้านดง จากการศึกษาพบว่าในระยะที่ 3 ของการศึกษาคือนับตั้งแต่ พ.ศ.2547 จนถึงปัจจุบันนั้น เริ่มมีเจ้าภาพงานศพบางรายที่นำศพไปตั้งที่วัดประจำหมู่บ้าน ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพ ว่าไม่ใช่พิธีกรรมเพื่อแสดงฐานะหรือหน้าตาของเจ้าภาพ แต่เป็นพิธีกรรมที่ทำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย ด้วยเหตุนี้จึงไม่จำเป็นต้องมีการเลี้ยงเหล้าหรืออาหาร

พิเศษกว่าธรรมดาในงานศพ การตอกย้ำความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพ ทำให้เจ้าภาพบางคน รู้สึกสบายใจมากขึ้นที่จะนำศพมาตั้งที่วัด โดยไม่ต้องกังวลว่าคนอื่น ๆ จะติฉินนินทาแต่อย่างใด

สิ่งที่เกิดขึ้นหลังการทำโครงการงานศพจดเหล่าก็คือ ชุมชนได้ติดตั้งจิตสำนึกใหม่ที่ว่าพิธีกรรมงานศพนั้นเป็นพื้นที่ของชุมชนเพื่อระดมสรรพกำลังมาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่ใช่สัญญาเพื่อแสดงฐานะหน้าตาของปัจเจก จิตสำนึกใหม่เกิดจากการเลือกสรรแนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพแบบดั้งเดิมของชาวบ้านมาติดตั้งใหม่อีกครั้ง เพื่อเป็นแก่นแกนกำกับการกระทำและกิจกรรมของผู้คนในงานศพนั่นเอง จนกระทั่งกลายเป็นวิถีประชา (norm) ของชุมชนได้ในที่สุด จิตสำนึกดังกล่าวไม่ได้ส่งผลแค่เพียงระดับปัจเจก (คนไม่กลัวคำนิทาหากจะนำศพไปตั้งที่วัด หรือเลี้ยงอาหารแบบประหยัดในงานศพ) แต่โดยรวมได้ส่งผลกระทบต่อระดับโครงสร้างของชุมชน (การลดความแตกต่างหรือการแบ่งแยกด้วยปัจจัยด้านฐานะหน้าตาของคนในชุมชน)

ข้อมูลที่ยืนยันว่าจิตสำนึกที่มีต่อพิธีกรรมงานศพในฐานะพื้นที่สาธารณะเพื่อการเกื้อกูลกันตามวิถีชุมชน มิใช่พื้นที่ของปัจเจกเพื่อแสดงตัวด้านฐานะหน้าตา ได้รับการติดตั้งขึ้นจริงในชุมชนบ้านดงนั้น สามารถพิจารณาได้จากปัจจัย 3 ประการ ประการแรก ชุมชนไม่ได้ยุติกิจกรรมลงเพียงแค่การจดเหล่าในงานศพ แต่ยังสามารถขยายผลไปสู่กิจกรรมอื่น ทั้งการทำโลงศพและปราสาทศพ รวมไปถึงการยึดหยุ่นเรื่องรายการอาหารที่เลี้ยงในงานศพตามกำลังของเจ้าภาพ เช่น อาจจะมีแกงฮังเลเลี้ยงเฉพาะในวันเผาศพ หรือการเลี้ยงอาหารจานเดียวแบบง่ายๆ เช่น ข้าวสวยหรือขนมจีนราดแกงเขียวหวาน เป็นต้น

ประการต่อมา ทุกวันนี้ชุมชนบ้านดงไม่ได้มีการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพโดยละเอียดและเป็นระบบเหมือนช่วงที่ดำเนินโครงการงานศพจดเหล่าแต่อย่างใด มีเพียงการสอบถามจากเจ้าภาพงานศพหลังพิธีกรรมเสร็จสิ้นว่ามีเงินเหลือหรือไม่ เท่าใด แล้วนำไปพูดคุยถ่ายทอดต่อแบบปากต่อปากและในที่ประชุมหมู่บ้าน รวมถึงไม่ได้มีการติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์ “งานศพจดเหล่า” เหมือนชุมชนอื่น โดยมากที่นำโครงการไปขยายผลในชุมชนของตน (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 9) แต่จนถึงปัจจุบัน เวลาผ่านมาแล้วร่วมแปดปี ชุมชนบ้านดงก็ยังสามารถธำรงรักษาอัตลักษณ์ในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล่าในงานศพ” เอาไว้ได้

ประการสุดท้าย จิตสำนึกดังกล่าวไม่ได้ส่งผลเฉพาะในพิธีกรรมงานศพเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อพิธีกรรมอื่นๆ ด้วย ดังที่คนในชุมชนได้ให้ข้อมูลว่า ปัจจุบันนี้ ในงานแต่งงานหรืองานขึ้นบ้านใหม่ของคนในชุมชน ถึงแม้จะยังมีการเลี้ยงเหล่าแขกที่มาร่วมงานอยู่ แต่ปริมาณของเหล่าที่เลี้ยงก็ลดน้อยลงไปมาก ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปนับจากที่ชุมชนได้เริ่มทำโครงการงานศพจดเหล่าเป็นต้นมา โดยชุมชนเคยมีการพูดคุยในเวทีถอดบทเรียนหลังดำเนินโครงการงานศพจดเหล่าเกี่ยวกับการเคลื่อนแนวคิดจดเหล่าไปสู่พื้นที่พิธีกรรมอื่นๆ แต่ก็ไม่ได้มีการกำหนดมาตรการที่เด่นชัดหรือทำข้อตกลงในที่ประชุมหมู่บ้านแต่อย่างใด

จากข้อมูลทั้งหมดที่มี ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคงในภาพรวมทั้ง 3 ช่วงเวลาของการศึกษา โดยพิจารณาจากทั้งรูปแบบและเนื้อหาของพิธีกรรมงานศพ ซึ่งในส่วนของรูปแบบพิจารณาจากความครบถ้วนขององค์ประกอบ 4 ด้าน (คน วัตถุ กิจกรรม และพื้นที่) ในส่วนของเนื้อหาได้จำแนกออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ **เนื้อหาเชิงศาสนา** (เนื้อหาและความหมายขององค์ประกอบต่างๆ ของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับมิติทางศาสนา เช่น ความเชื่อในหลักไตรลักษณ์ ความเชื่อเรื่องขันธ 5 เป็นต้น) และ **เนื้อหาเชิงสังคม** (เนื้อหาและความหมายขององค์ประกอบต่างๆ ของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับมิติทางสังคม เช่น ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคีปรองดอง เป็นต้น)

ผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์ **สมบูรณ์** (องค์ประกอบต่างๆ มีความสมบูรณ์ครบถ้วน และทำบทบาทหน้าที่ได้ครบถ้วน) **ปานกลาง** (องค์ประกอบต่างๆ มีความบกพร่องในบางประเด็น แต่ยังคงทำบทบาทหน้าที่ส่วนมากได้ครบถ้วน) และ **อ่อนแอ** (องค์ประกอบต่างๆ มีความบกพร่องในหลายประเด็น ทำให้ทำบทบาทหน้าที่ได้ไม่เต็มที่หรือไม่ครบถ้วน) มาใช้เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพโดยองค์รวม ผลการวิเคราะห์ได้นำเสนอในรูปแบบตาราง มีรายละเอียดตามที่ปรากฏในตารางที่ 5.8

สถานภาพ	รูปแบบ (คน วัตถุ กิจกรรม พื้นที่)			เนื้อหาเชิงศาสนา			เนื้อหาเชิงสังคม		
	สมบูรณ์	ปาน- กลาง	อ่อนแอ	สมบูรณ์	ปาน- กลาง	อ่อนแอ	สมบูรณ์	ปาน- กลาง	อ่อนแอ
2540-2544		√				√		√	
2545-2546	√					√	√		
2547-ปัจจุบัน	√					√	√		

ตารางที่ 5.8: สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคงใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา

จากข้อมูลในตารางที่ 5.8 อธิบายได้ว่าสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคงในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-44) นั้น รูปแบบพิธีกรรมมีความสมบูรณ์ปานกลาง กล่าวคือรูปแบบพิธีกรรมโดยรวมยังคงยึดถือตามวิถีปฏิบัติของชุมชนที่เคยมีมา มีองค์ประกอบครบถ้วน ทั้งคน ผู้เข้าร่วมในพิธีกรรม วัตถุที่ใช้ประกอบในพิธีกรรม กิจกรรมทางศาสนาและกิจกรรมทางสังคมที่กระทำ รวมไปถึงพื้นที่ๆใช้ประกอบพิธีกรรม แต่สิ่งที่แปลกปลอมที่ปรากฏในพิธีกรรมคือกิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นพนันในงานศพ ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าการดื่มเหล้า-เล่นพนันนั้น ในแง่

หนึ่งชาวบ้านเชื่อว่ามียบทยาในการช่วยระดมคนให้มาร่วมงาน แต่อีกแห่งหนึ่งบทยาในการสร้างความครึกครื้นและอารมณ์สรวลเสเฮฮาในงานศพนับว่าเป็นบทยาหน้าที่แบบ malfunction และผิดกาลเทศะ เพราะแท้ที่จริงแล้ว พิธีกรรมงานศพมีบทยาหน้าที่ในเชิงศาสนาถือเป็นพิธีกรรมให้ผู้ที่เสียชีวิตอยู่ได้แสดงความกตัญญูและระลึกถึงคุณงามความดีของผู้เสียชีวิต รวมถึงให้น้อมใจคิดถึงหลักไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ในบรรยากาศของความสงบสำรวม ส่วนบทยาหน้าที่ในการระดมคนให้เข้าร่วมในพิธีกรรมนั้นก็มักกลไกของกิจกรรมต่างๆ ที่คนเคยร่วมกันทำคนละไม้ละมือ มีการพูดคุยสนทนาหยอกล้อกันระหว่างทำงาน ซึ่งช่วยสร้างความผ่อนคลายได้เป็นอย่างดี (โดยที่ไม่ต้องมีเหล่าหรือการพนัน) หากมองย้อนไปในอดีต ชุมชนเคยมีต้นทุนทางวัฒนธรรมอย่างประเพณี “เฮือนเฮ็น” ที่มีทั้งสี่บุคคล (คนเฒ่าเล่าเจ็ย) และสื่อการแสดงพื้นบ้าน (การบรรเลงสะล้อซอ ซึง) มาสร้างความผ่อนคลายให้ผู้ร่วมพิธีกรรมงานศพหลังการฌาปนกิจเสร็จสิ้นไปแล้ว แต่เมื่อเวลาผ่านไป ต้นทุนทางวัฒนธรรมเหล่านี้ลดน้อยถอยลง พร้อมกับที่ระบบทุนนิยมได้แผ่ขยายเข้าถึงชุมชนหมู่บ้านที่ห่างไกล ทำให้ความสามารถในการบริโภคกลายเป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงสถานภาพทางสังคมของผู้คน ความสอดคล้องของปัจจัยเหล่านี้ ทำให้เหล่ารวมถึงการพนันสามารถเข้ายึดกุมพื้นที่ในงานศพได้ โดยส่งผลให้ทั้งบรรยากาศ รูปแบบ และเนื้อหาคุณค่าของพิธีกรรมเปลี่ยนแปลงไปในทันที

ส่วนเนื้อหาของพิธีกรรมนั้น เนื้อหาเชิงศาสนาอ่อนแอ เนื่องจากมีคนจำนวนน้อยที่เข้าใจถึงเหตุผลหรือความหมายที่แฝงอยู่ในวัตถุหรือกิจกรรมต่างๆ ที่กระทำในพิธีกรรม บุคคลเหล่านั้นได้แก่ พระสงฆ์ มัคทายก และผู้สูงอายุบางคนเท่านั้น ในขณะที่เนื้อหาเชิงสังคมมีความสมบูรณ์ปานกลาง เนื่องจากคนในชุมชนต่างตระหนักว่าการจัดพิธีกรรมงานศพเป็นสิ่งที่คนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมเพื่อช่วยเหลือเจ้าภาพงานศพ แต่ก็ยังคงมีค่านิยมว่างานศพเป็นงานที่สะท้อนถึงภาพลักษณ์หน้าตาของเจ้าภาพงานศพปรากฏอยู่ด้วย

ถ้านำแนวคิดเรื่องสถานภาพของสื่อพื้นบ้านที่กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2548: 16-22) ได้นำเสนอไว้มาวิเคราะห์ พิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 ก็นับว่ามีสถานภาพที่คลุมเครือ คือยังมีปรากฏอยู่มิได้สูญหาย แต่รูปแบบและคุณค่าเบื้องหลังได้กลายพันธุ์ไปในทางที่ไม่พึงประสงค์ ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงเหล้า การเล่นพนัน หรือค่านิยมเรื่องการซื้อปราสาทศพและโลงศพแบบหรรุหร่า ซึ่งการกลายพันธุ์ที่เกิดขึ้นนั้นถึงแม้ว่าคนในชุมชนอาจคิดว่าพวกตนเป็นผู้ปรับเปลี่ยนเอง แต่แท้ที่จริงแล้ว การปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นล้วนอยู่ภายใต้อิทธิพลจากกระแสบริโภคนิยมซึ่งเป็นพลังจากภายนอกที่กระทำต่อชุมชนนั่นเอง

สื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-46) พบว่ารูปแบบพิธีกรรมมีความสมบูรณ์ เนื่องจากชุมชนสามารถถอดเหล่าออกจากพื้นที่พิธีกรรมได้สำเร็จ โดยยังคงองค์ประกอบด้านคน วัตถุ กิจกรรม และพื้นที่ได้ครบถ้วน ทำให้งานศพในภาพรวมไม่มีภาพของการสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นพนันเหมือนงานเฉลิมฉลอง ส่วนเนื้อหาของพิธีกรรม เนื้อหาเชิงศาสนายังคงอ่อนแอ

เหมือนในระยะแรกเนื่องจากยังไม่มีการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความหมายจากผู้รู้ไปสู่คนทั่วๆ ไปในชุมชน แต่เนื้อหาเชิงสังคมมีความสมบูรณ์มากขึ้น เพราะชุมชนต่างรับรู้ถึงความสำคัญของงานศพ ในฐานะที่เป็นทั้งสื่อเชื่อมโยงคนทั้งชุมชนให้ร่วมกันช่วยเหลือครอบครัวผู้ตายและเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน สร้างความรู้สึกร่วมกันนั่นคือความเห็นอกเห็นใจเจ้าภาพ และแปรออกมาเป็นการกระทำ (งดเลี้ยงเหล้า) และทำให้เกิดความสามัคคีปรองดองในชุมชน

สรุปว่า สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 นี้ก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอีกครั้ง แต่เป็นความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์โดยมีการวางแผน (change by plan) ทำให้รูปแบบงานศพที่เคยคิดเพี้ยนไป (กินเหล้า เล่นพนัน) ได้กลับเข้าสู่ภาวะเดิมที่ปลอดภัยมากยิ่งขึ้น ควบคู่ไปกับการเกิดกิจกรรมใหม่ๆ ที่ไม่เคยทำในงานศพ นั่นคือการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายอย่างเป็นทางการ พร้อมทั้งถ่ายทอดข้อมูลตัวเลขออกไปให้ชุมชนรับรู้ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ ชุมชนเลือกที่จะปรับเปลี่ยนโดยอาศัยการรวมพลังของชุมชนเพื่อดำเนินงานกระเสาะริ โภคินิยมจากภายนอก

สำหรับสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) พบว่ารูปแบบพิธีกรรมยังคงมีความสมบูรณ์ (องค์ประกอบคน วัตถุ กิจกรรม และพื้นที่ยังคงอยู่ครบถ้วน) เนื้อหาเชิงศาสนายังคงอ่อนแอ (ประเด็นนี้ผู้วิจัยได้สะท้อนให้ชุมชนได้รับรู้ในเวทีคิณข้อมูลสู่ชุมชน ซึ่งคนในชุมชนที่เข้าร่วมในเวทีต่างก็แสดงความเห็นด้วยกับประเด็นดังกล่าว ว่าคนส่วนใหญ่ในชุมชนไม่เข้าใจความหมายที่แฝงมากับวัตถุหรือกิจกรรมต่างๆ ที่กระทำในพิธีกรรม มีเพียงคนส่วนน้อยที่เข้าใจ และชุมชนก็เริ่มตระหนักว่าควรจะมีการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องเนื้อหาเชิงศาสนาของพิธีกรรมงานศพจากผู้อาวุโสไปสู่คนรุ่นอื่นๆ ในชุมชนต่อไป) ส่วนเนื้อหาเชิงสังคมในแง่ของความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคีปรองดอง การสานเครือข่ายของชุมชน รวมไปถึงการธำรงรักษาอัตลักษณ์ “งานศพงดเหล้า” ของชุมชนนั้นมีความสมบูรณ์ และได้รับการหนุนเสริมให้เนื้อหาในมิตินี้มีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้นด้วยกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพ สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพจึงถือว่ามีความเข้มแข็งมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับสองระยะแรก

ภาพที่ 5.19: ชาวชุมชนบ้านดงและผู้วิจัยในเวทีคิณข้อมูลจากการวิจัยสู่ชุมชน

เมื่อนำแนวคิด “ต้นไม้แห่งคุณค่า” ที่กาญจนา แก้วเทพ และ อุดมย์ ดวงดีทวิรัตน์ (2549: 52-55) ได้เสนอไว้เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์สื่อพื้นบ้าน มาใช้วิเคราะห์สื่อพิธีกรรมงานศพ ของชุมชนบ้านดง ก็จะเห็นได้ว่ารูปแบบของพิธีกรรมซึ่งประกอบไปด้วย คน วัตถุ กิจกรรม และ พื้นที่นั้น เปรียบได้กับส่วนที่มองเห็นของต้นไม้ (ดอก ผล ใบ ลำต้น) ในขณะที่เนื้อหาทั้งในเชิง ศาสนาและเชิงสังคมนั้นเป็นเสมือนรากของต้นไม้ พิธีกรรมงานศพจึงเป็นสื่อพิธีกรรมที่มีรากถึง สองรากด้วยกัน ปัญหาที่ปรากฏในปัจจุบันก็คือรากที่แข็งแรงมีเพียงรากเดียว คือเนื้อหา คุณค่า และ ความหมายเชิงสังคม ในขณะที่เนื้อหา คุณค่า และความหมายเชิงศาสนาอ่อนแอลง

เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะชุมชนยังขาดกระบวนการสื่อสารเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างเนื้อหาเชิงศาสนาและเนื้อหาเชิงสังคมของพิธีกรรมงานศพ ทั้งๆ ที่รากทั้งสองของพิธีกรรม มีความสัมพันธ์โยงใยกันเหนียวแน่น กล่าวคือ เนื้อหาในเชิงศาสนาของพิธีกรรมงานศพนั้นมุ่งเน้น ให้ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้เห็นถึงสังขารสามัญของชีวิตมนุษย์ นั่นคือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่สุดท้าย แล้วก็ไม่มีใครสามารถนำสิ่งที่สังขารครอบครองมาตลอดชีวิตติดตัวไปได้ ส่วนสิ่งที่เหลืออยู่ใน ความทรงจำของคนอื่นๆ ก็มีเพียงความดีและความชั่วที่เคยกระทำ ความเข้าใจดังกล่าวจะนำไปสู่ การละวางการยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของคน อันเป็นหนทางไปสู่ความหลุดพ้นอย่างแท้จริง

และเมื่อกลับมาพิจารณาเนื้อหาเชิงสังคมของพิธีกรรมงานศพ อันได้แก่ การช่วยเหลือ เกื้อกูลครอบครัวผู้ตาย การสร้างความสามัคคีปรองดองในชุมชน โดยมุ่งไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือ ความผาสุกของชุมชนนั้น ก็เพื่อให้ปัจเจกรู้จักการให้หรือเสียสละประโยชน์ส่วนตนแก่ผู้อื่น รวมไปถึง การเสียสละเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม แนวคิดแบบนี้แท้ที่จริงแล้วก็คือแนวคิดเรื่อง “ทาน” ใน พุทธศาสนา ซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งของการปฏิบัติ (ทาน ศีล สมาธิ ปัญญา) จนนำไปสู่การหลุดพ้น (เกิดปัญญาเห็นโลกตามจริง) จึงอาจกล่าวได้ว่าทั้งเนื้อหาเชิงศาสนาและเนื้อหาเชิงสังคมล้วนมุ่งไปสู่ เป้าหมายเดียวกันคือความสงบสุขของทั้งปัจเจก (ความสุขจากการละวางตัวตน) และชุมชน (ความ สงบสุขจากการที่คนในชุมชนไม่เห็นแก่ตัว) นั่นเอง

แต่เหตุที่ชุมชนยังไม่ได้สร้างกระบวนการสื่อสารเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง เนื้อหาเชิงศาสนาและเนื้อหาเชิงสังคมนั้น น่าจะเป็นเพราะสาเหตุหลายประการ ทั้งประเด็นความ เป็นรูปธรรม/นามธรรมของเนื้อหาทั้งสองแบบ รวมถึงประเด็นการขาดแคลนทั้งผู้รู้ในเนื้อหาศาสนา ช่องทางในการถ่ายทอดความหมาย และผู้รับสาร

ประการแรก กระบวนการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพซึ่งเลี้ยวเหล่าเพื่อแสดง ฐานะนั้นมีจุดเริ่มต้นมาจากแรงกดดันทางเศรษฐกิจ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นความต้องการแก้ปัญหาของชุมชน ที่เกิดขึ้นจากกระแสบริโภคนิยม โดยชุมชนเริ่มต้นจากกลไกทางเศรษฐกิจ (ประหยัดค่าใช้จ่าย) เพื่อ แก้ปัญหาเศรษฐกิจ (หนี้สิน) ซึ่งมีปฏิบัติการที่ให้ผลลัพธ์เป็นรูปธรรม (เงินเหลือ ไม่มีหนี้) ซึ่งกลไก ทางเศรษฐกิจจะสำเร็จได้ก็ต่ออาศัยการร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชุมชน (เนื้อหาเชิงสังคม) ซึ่งก็ มีความเป็นรูปธรรมสูงเช่นเดียวกัน (สามารถสัมผัสและมองเห็นได้ถึงบรรยากาศความสามัคคีปรองดอง

ที่เกิดขึ้น) ในขณะที่กลไกทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการเทศน์ธรรมของพระสงฆ์ก็มีผู้รับสารจำนวนน้อย โดยส่วนมากเป็นผู้สูงอายุ หรือการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอื่นๆ สิ่งที่คุณในชุมชนเห็นก็คือตัววัตถุและกิจกรรม แต่คุณค่าหรือความหมายที่เป็นนามธรรมนั้นขาดการสื่อสารถ่ายทอด และที่สำคัญ กลไกทางศาสนาเป็นปฏิบัติการที่ให้ผลลัพธ์เป็นนามธรรม (ความสุขทางใจ) กับผู้ปฏิบัติ ซึ่งเป็นเรื่องรู้เฉพาะคน ต้องใช้ระยะเวลา และจับต้องได้ยากกว่า อีกทั้งโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่อยู่ในชุมชนเกษตรกรรมนั้นมักเชื่อมโยงคุณค่าทางพุทธศาสนาเข้ากับชีวิตในโลกหน้าหรือชีวิตในอุดมคติ (การสั่งสมบุญกุศลเพื่อชาติหน้า) มากกว่าการเชื่อมโยงเข้ากับชีวิตทางโลกในปัจจุบัน ในขณะที่ระบบความเชื่อเรื่อง “ผี” ในวัฒนธรรมล้านนานั้น มีบทบาทกับชีวิตทางโลกของชาวล้านนามากกว่า โดยเป็นกลไกที่กำกับทั้งจารีตภายในครอบครัวหรือญาติ (ผีปู่ย่า) และจารีตของชุมชนในการอยู่ร่วมกัน (ผีเสื้อบ้าน) หรือการจัดสรรทรัพยากร (ผีฝาย ผีขุนน้ำ) (แต่ในปัจจุบันระบบความเชื่อเหล่านี้ก็ถูกสั่นคลอนให้อ่อนแอลงไปมากด้วยกลไกต่างๆ ของระบบทุนนิยมด้วยเช่นกัน) ด้วยเหตุนี้ การต่อสู้ของชุมชนจึงเริ่มต้นโดยใช้กลไกเศรษฐกิจ โดยมุ่งเป้าหมายไปที่เนื้อหาเชิงสังคมของพิธีกรรมเป็นหลัก

ประการต่อมา การจะเชื่อมโยงเนื้อหาทั้งสองแบบเข้าด้วยกันได้นั้น ต้องอาศัยทั้งผู้รู้ในตัวเนื้อหาทั้งสองแบบ ช่องทาง และผู้รับสาร กระบวนการสื่อสารจึงจะครบวงจร ซึ่งในกรณีของบ้านดง ผู้วิจัยพบว่าผู้รู้ในเนื้อหาเชิงศาสนาของพิธีกรรมงานศพมีจำนวนไม่มากนัก จำกัดอยู่ในกลุ่มพระสงฆ์ มีคณา และผู้สูงอายุบางส่วน ส่วนโอกาสหรือช่องทางในการสื่อสารในระหว่างพิธีกรรมก็มีน้อย เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว คนแต่ละกลุ่มล้วนมีภารกิจที่ต้องดูแลตามบทบาทหน้าที่ของตน ส่วนตัวผู้รับสาร แน่ใจว่ากลุ่มผู้ที่ฟังการเทศน์ธรรมอย่างตั้งใจโดยมากก็เป็นคนเผ่าคนแก่ ส่วนคนกลุ่มอื่นๆ มักให้ความสนใจน้อย ในด้านกิจกรรมการผลิตวัตถุที่ใช้ประกอบพิธีกรรม อย่างการทำสรวดดอก การมวนบุหรี่ การเตรียมครวทาน ก็ไม่มีช่องทางให้เยาวชนเข้าไปอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวมากนัก ซึ่งหากเยาวชนได้อยู่ในพื้นที่เหล่านี้รวมทั้งมีกิจกรรมให้ทำ โอกาสที่จะถ่ายทอดเนื้อหาเชิงศาสนาจะทำได้มากขึ้น

โจทย์ที่ชุมชนต้องร่วมกันคิดในขณะนี้ก็คือ จะทำอย่างไรจึงจะสามารถพัฒนาและสืบทอดทั้งผู้ส่งสาร สาร ช่องทาง และผู้รับสารทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเชื่อมโยงเนื้อหาทาง “โลก” กับทาง “ธรรม” เข้าด้วยกัน โดยมีคำอธิบายที่สอดคล้องความเป็นจริงทางโลก ทำให้ผู้รับสารเห็นผลประโยชน์เชิงรูปธรรม จึงจะทำให้วิถีการปฏิบัติเกิดควบคู่ไปกับค่านิยมหรืออุดมการณ์ได้ โดยประเด็นที่เป็นไปได้สำหรับการเชื่อมโยงเนื้อหาทั้งสองแบบเข้าด้วยกันนั้น มีทั้งประเด็นด้านสุขภาวะและประเด็นด้านสังคม

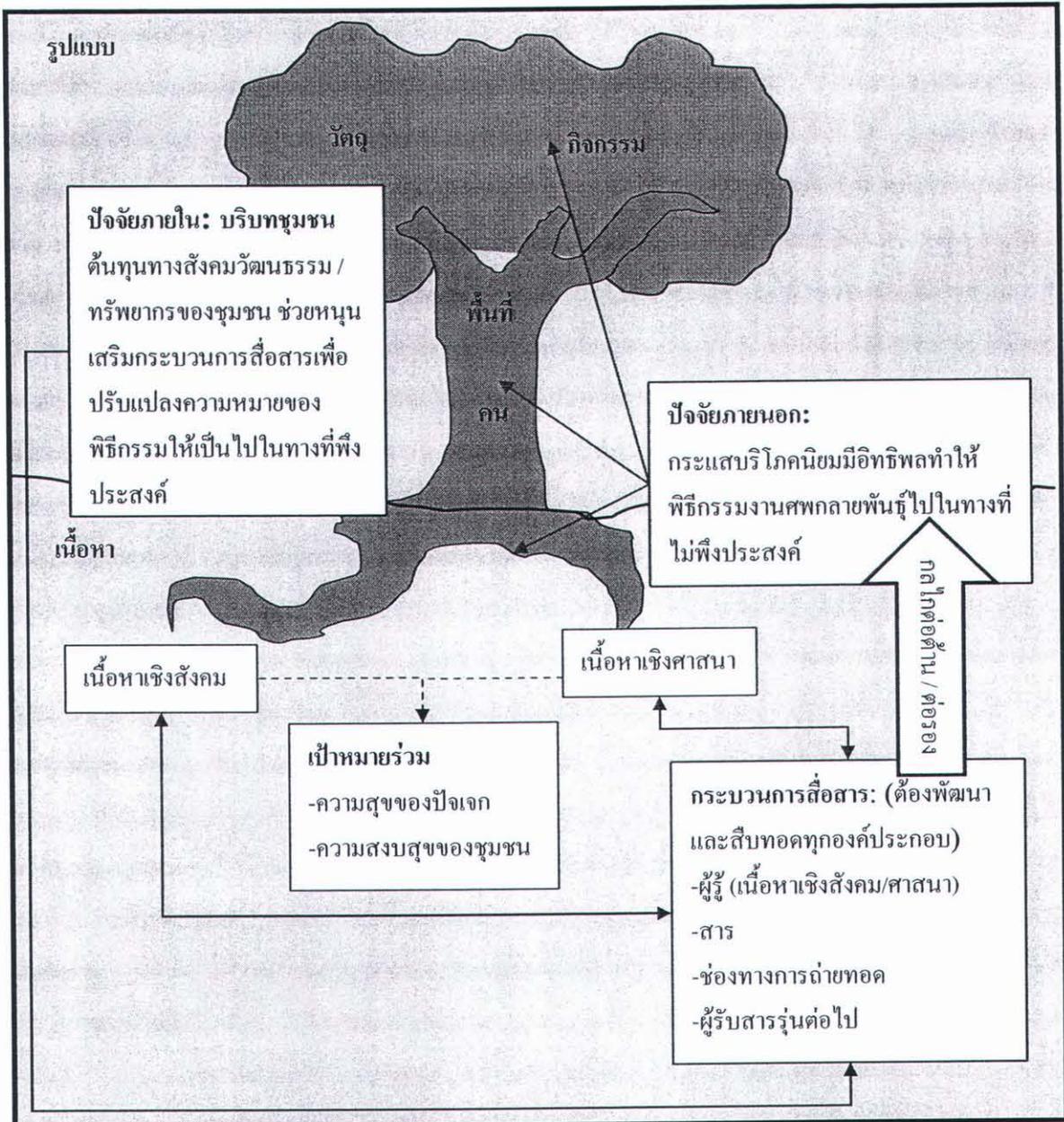
ในแง่ประเด็นด้านสุขภาวะ จะต้องเชื่อมโยงให้เห็นว่าการงดดื่มเหล้านั้นมีผลดีต่อสุขภาวะทั้งในระดับปัจเจก ไปจนถึงระดับชุมชนอย่างไรบ้าง ซึ่งแนวคิดทางพุทธศาสนานั้นมีมุมมองต่อสุขภาวะแบบองค์รวม (holistic) ที่เห็นความเชื่อมโยงและเชื่อมโยงกันระหว่างร่างกายและจิตใจ (จิตเป็น

นาย ภายเป็นบ่าว) อารมณ์ความรู้สึกและความคิด (เวทนาขั้นชั้กับสังขารขั้นชั้ในหลักขั้นชั้ห้า) รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับสังคม (หลักคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของสรรพสิ่งทั้งหลาย โดยชี้ให้เห็นว่าเพราะเหตุใดเมื่อเด็ดดอกไม้จึงอาจสะเทือนถึงดวงดาวได้)

สำหรับประเด็นด้านสังคม จะต้องเชื่อมโยงให้เห็นว่าหลักคำสอนเรื่องการละวางตัวตนโดยลดการให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาและลดความเห็นแก่ตัวนั้น ไม่ใช่เรื่องของความสุขในโลกหน้าแต่เป็นแนวคิดที่ก่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน และพื้นที่พิธีกรรมงานศพก็เป็นพื้นที่ที่ดีที่สุดในการอธิบายเนื้อหาเชิงศาสนาที่มีความเป็นนามธรรมสูง เป็นพื้นที่ภาคปฏิบัติที่แสดงหลักไตรลักษณ์ได้แจ่มแจ้ง เพราะคนจะได้เห็นด้วยตาตนเองว่า ความตายนั้นไม่มีการแบ่งแยก ไม่ว่าจะอยู่ในเพศใด ฐานะใด หรือวัยใดก็ล้วนต้องตายทั้งสิ้น โดยไม่สามารถทำอะไรติดตัวไปได้ ความตระหนักในลักษณะนี้จะช่วยลดความคิดเชิงเปรียบเทียบแข่งขันระหว่างคนในชุมชนลงได้ และการสร้างกระแสสำนึกเรื่องการร่วมแรงร่วมใจกันเพื่อส่วนรวมก็ทำได้ง่ายขึ้น ในขณะที่การใช้เฉพาะกลไกทางเศรษฐกิจ (การเน้นเรื่องความประหยัด) โดยลำพัง ถ้าภาวะเศรษฐกิจถดถอยมาเพียงฟูกลไกการทำงานของตลาดและโฆษณาข่อมไม่รับรองที่จะนำเสนอค่านิยมต่างๆ ไม่ว่าจะมีความสุข ความรื่นรมย์ หรือความสะดวกสบายที่เกิดจากการบริโภคด้วยวิธีนานัปการ จึงมีโอกาสสูงที่เหล่าหรือความฟุ้งเฟ้อรูปแบบอื่นจะกลับเข้ามาในพิธีกรรมได้อีกครั้งจนส่งผลให้พิธีกรรมงานศพเกิดกลายพันธุ์ไปในทางที่ไม่พึงประสงค์

ดังนั้นการผนึกกำลังกันของเนื้อหาเชิงสังคมและศาสนาจึงมีความจำเป็นในการหล่อหลอมให้คนรุ่นต่อๆ ไปของชุมชนมีภูมิด้านทานต่อกระแสบริโภคนิยมมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ความเปลี่ยนแปลงหรือพลวัตของสื่อพิธีกรรมนั้นเป็นสิ่งธรรมดา ประเด็นอยู่ที่ว่าทำอย่างไรชุมชนจึงจะสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปในทางที่เหมาะสมได้ โดยการเลือกสรรสิ่งที่มีประโยชน์และคุณค่าแท้จริงเก็บไว้ โดยชุมชนเป็นผู้เลือกสรรกลั่นกรอง และกำหนดความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเอง ดังทัศนะของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ที่ว่า “ประเพณีพิธีกรรมนั้นมีได้เป็นเพียงมรดกจากอดีตเพียงลำพัง แต่มันถูกปรับเปลี่ยนมาโดยตลอดด้วยหลักประเพณีในการเลือกสรร (a selective tradition) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการครองความเป็นใหญ่ทางวัฒนธรรม (cultural hegemony)” (Williams, 1981 cited in O'Connor, 2006:76)

ข้อสรุปทั้งหมดเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงนี้ ผู้วิจัยได้แสดงไว้ในภาพที่ 5.20 หน้า 240

ภาพที่ 5.20: ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของสื่อพิธีกรรมงานศพและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง